

โดย ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทของ Whisper of the Heart ได้ให้เหตุผลในการดัดแปลงไว้ว่า เป็นเพราะในผลงานเรื่องก่อนหน้าของเขา (Kiki's Delivery Service) มีตัวละครที่เป็นแมวดำอยู่แล้ว (จิจิ) และเขาก็ไม่ต้องการให้มีแมวดำตัวอื่นปรากฏอยู่ในการ์ตูนที่เขาสร้างอีก⁴⁶ ดังนั้น ฮายาโอะ จึงแก้ปัญหาด้วยการจับแมว (ผอม ๆ) ทั้งสองตัวมารวมเข้าด้วยกัน ให้กลายเป็นแมวอ้วนหนึ่งตัวที่ชื่อว่า มุน เทน

ประเด็นในการวิเคราะห์

11.1 แก่นความคิดหลักของเรื่อง

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Whisper of the Heart นำเสนอแก่นความคิดที่ว่าด้วย "มนุษย์ทุกคนล้วนมีคุณค่าอยู่ในตัวเอง ขึ้นอยู่ที่ว่าจะค้นพบและสามารถแสดงคุณค่านั้นออกมาให้เห็นได้หรือไม่"

แก่นความคิดที่ว่าด้วย "มนุษย์ทุกคนล้วนมีคุณค่าอยู่ในตัวเอง ขึ้นอยู่ที่ว่าจะค้นพบและสามารถแสดงคุณค่านั้นออกมาให้เห็นได้หรือไม่" ของ Whisper of the Heart นั้นถูกแสดงให้เห็นผ่านความพยายามในการแต่งงานให้สำเร็จของ ชิซึกุ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

ในต้นเรื่อง Whisper of the Heart พาเราไปรู้จักชีวิตส่วนตัวของ ชิซึกุ ด้วยนิสัยรักการอ่านและความช่างสังเกตของเธอ จึงทำให้ ชิซึกุ ได้รู้จักกับเด็กหนุ่มที่ชื่อ เซจิ เข้าโดยบังเอิญ โดยการชักนำของแมวอ้วนกลมตัวหนึ่ง ที่นั่งอยู่บนรถไฟขบวนเดียวกันกับเธอ

ในตอนแรก ชิซึกุ ไม่ชอบหน้า เซจิ นัก แต่เพราะความเปิดเผย จริงใจ และความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้า ที่จะเป็นช่างทำไวโอลินที่มีชื่อเสียงของเขา ทำให้ ชิซึกุ เริ่มมอง เซจิ ใหม่ด้วยสายตาที่ชื่นชม แต่แล้วช่วงเวลาแห่งความสุขก็คงอยู่ได้ไม่นาน เพราะ เซจิ บอกกับเธอว่าเขากำลังจะเดินทางไปอิตาลี เพื่อไปเรียนเป็นช่างทำไวโอลิน โดยจะเริ่มต้นด้วยการฝึกงานระยะสั้นเป็นเวลา 2 เดือนก่อน

คำพูดของ เซจิ ทำให้ ชิซึกุ รู้สึกสับสนอย่างมาก และพยายามหาทางออกให้กับตัวเอง ด้วยการแต่งงานให้สำเร็จหนึ่งเล่ม ก่อนที่ เซจิ จะกลับมาถึงญี่ปุ่นหลังจากฝึกงานเสร็จ

⁴⁶โดยปกติแล้วสตูดิโอจิบลิมักจะล้อเลียนผลงานเก่า ๆ ของตัวเองอยู่เสมอ ด้วยการเชื่อมโยงการ์ตูนแต่ละเรื่องเข้าด้วยกัน โดยนำสถานที่หรือตัวละครจากการ์ตูนเรื่องหนึ่งมาใส่ไว้ในการ์ตูนอีกเรื่องหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ในบางฉากของ Kiki's Delivery Service ก็จะมีตัวละครจากเรื่อง My Neighbor Totoro ปรากฏขึ้นมาให้เห็นเป็นต้น - ผู้วิจัย

ล้าพังแค่การที่คนรักจะต้องจากไปไกล ความรู้สึกก็แย่มากพออยู่แล้ว และยังถ้ารู้ว่าคน ๆ นั้น กำลังจะก้าวนำห่างออกไปเรื่อย ๆ ความเศร้า ความกลัว ความสับสน ว่าตัวเองจะไม่สามารถไล่ตามเขาได้ทัน และต้องสูญเสียเขาไปตลอดกาล ก็ยิ่งเพิ่มขึ้นเป็นเท่าทวีคูณ

เพราะขณะที่ เซจิ สามารถค้นหาความต้องการแท้จริงของตนเองพบ และพร้อมก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่หวั่นเกรง เพื่อทำฝันให้เป็นจริง แต่ตัวของ ชิสึคุ เองกลับหยุดนิ่งอยู่กับที่ เป็นได้แค่เพียงเด็กนักเรียนชั้นมัธยมต้นธรรมดา ๆ เท่านั้น

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า เหตุใด ชิสึคุ จึงรู้สึกหวั่นไหวได้มากถึงเพียงนั้น

ฮายาโอะ เขียนบทให้ ชิสึคุ เป็นเหมือนตัวแทนของเด็กวัยรุ่นทั่วไปในญี่ปุ่นที่ยังค้นหาตัวเองไม่พบ จากรายละเอียดที่เราได้รับแม้ ชิสึคุ พอละมีความสามารถทางด้านขีด ๆ เขียน ๆ อยู่บ้าง แต่เธอก็ไม่มั่นใจว่าสิ่งที่เธอทำออกมานั้นดีเพียงพอหรือไม่ ส่วนในด้านอนาคต ชิสึคุ ก็ยังไม่มั่นใจในหนทางที่เธอควรจะเลือกเดินต่อไปเช่นกัน

การตัดสินใจแตงนิยายของ ชิสึคุ ในตอนท้ายของเรื่อง ช่วยเน้นย้ำแก่นความคิดที่ว่าด้วย "มนุษย์ทุกคนล้วนมีคุณค่าอยู่ในตัวเอง ขึ้นอยู่ที่ว่าจะค้นพบและสามารถแสดงคุณค่านั้นออกมาให้เห็นได้หรือไม่" ออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน

เพราะถึงที่สุดแล้วแตงนิยายที่ ชิสึคุ แตงจะยังไม่สมบูรณ์และเต็มไปด้วยข้อบกพร่องมากมาย แต่อย่างน้อย ชิสึคุ ก็สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้แล้วว่า ตัวของเธอเองก็มีคุณค่า มีความสามารถมากพอที่จะทำบางสิ่งบางอย่าง ให้สำเร็จออกมาเป็นรูปร่างอย่างที่ตั้งใจไว้ได้

เหมือนดังคำพูดของ นิชิ (ตาของเซจิ) ที่พูดเปรียบตัวของ ชิสึคุ และนิยายที่เธอแต่งกับ หินแร่ที่ยังไม่ได้เจียระไน (คุณค่า/ความสามารถ) ไว้ว่า

"...มันหายาบ ทื่อ ครึ่ง ๆ กลาง ๆ เหมือนกับไวโอลินของ เซจิ นั้นแหละ แต่หนูก็ทำให้ตาได้เห็นหินแร่ที่ยังไม่ได้เจียระไนของหนูแล้ว หนูตั้งใจทำมันมาก หนูทำได้ดีแล้ว ตอนนี้ยังไม่ต้องรีบร้อนหรอก ใช้เวลาค่อย ๆ ขัดเกลามันให้ดีเถอะนะ..."

11.2 แนวความคิดครองของเรื่อง

11.2.1 แนวความคิดเรื่อง "ความมานะพยายามไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก"

แนวความคิดเรื่อง "ความมานะพยายามไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก" ของ Whisper of the Heart เป็นอีกแนวความคิดหนึ่งที่ถูกแสดงออกมาให้เห็นในหลายฉาก ที่ชัดเจนที่สุดคือกรณีของ ชิสึคุ และ เซจิ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

สำหรับ ชิสึคุ นั้นถูกแสดงให้เห็นผ่านความพยายามในการแตงนิยาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เคยทำมาก่อน ให้สำเร็จออกมาเป็นรูปร่างชัดเจน

ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทของเรื่อง เปรียบตัวของ ชิซึคุ ว่าเหมือนกับหินแร่ ไมก้า⁴⁷ ที่ยังไม่ได้เจียระไน และเปรียบความมานะพยายามในการแต่งนิยายของ ชิซึคุ ว่าเป็นเหมือนกับการค่อย ๆ ขัด ค่อย ๆ เจียระไนหินแร่ที่ยังหยาบกระด้างไปที่ละเล็กละน้อย เพื่อให้มันสามารถเปล่งประกายระยิบระยับของอัญมณีออกมาให้เห็นได้ในท้ายที่สุด

เหมือนดังคำพูดของ นิชิ ที่กล่าวให้กำลังใจกับ ชิซึคุ ซึ่งยังไม่มั่นใจในตัวเอง ว่าจะสามารถเขียนนิยายได้สำเร็จตามความตั้งใจหรือไม่ว่า

“...มันก็เหมือนกับช่างแกะสลักนั้นแหละ ไม่ได้คาดหวังความสมบูรณ์แบบในตอนแรก หนูกับ เซจิ ก็เหมือนหินไมก้า หยาบ ยังไม่ได้เจียระไน ยังเป็นธรรมชาติอยู่ หินที่ยังหยาบนะมีอยู่ในตัวหนู หนูจะต้องหามันให้เจอแล้วก็ขัดเกลามัน มันต้องใช้เวลาและความมานะพยายาม...”

ส่วนกรณีของ เซจิ นั้นถูกแสดงให้เห็นผ่านความมุ่งมั่นที่จะเป็นนักทำไวโอลินมืออาชีพ ที่แม้ทางครอบครัวจะไม่เห็นด้วย แต่ เซจิ ก็พยายามต่อสู้ เพื่อทำให้ความฝันของเขาเป็นจริงขึ้นมา ดังจะเห็นได้จากบทสนทนาที่ เซจิ พูดกับ ชิซึคุ ว่า

“...ที่ฉันอยากทำจริง ๆ นะคือเป็นช่างทำไวโอลิน ที่อิตาลีมีโรงเรียนสอนทำไวโอลินอยู่ที่เมืองครีโอน่า ฉันอยากจะไปเรียนที่นั่นหลังจากจบ ม.ต้นแล้ว ทุก ๆ คนในครอบครัวฉันไม่มีใครเห็นด้วยเลย มีแต่คุณตาเท่านั้นที่ยืนอยู่ข้างฉัน ฉันก็รู้อยู่หมัดว่าตัวเองจะมีความสามารถพอหรือเปล่า แต่ถ้าไม่ลองดูก็คงจะไม่รู้...”

และจากบทสนทนาที่ว่า

“...ฉันกำลังจะไปอิตาลีนะ พ่อฉันยอมให้ฉันไปแล้ว แต่มีข้อแม้ข้อหนึ่ง คือฉันจะต้องไปฝึกงานที่อิตาลีเป็นเวลา 2 เดือน เจ้าของร้านเป็นคนเข้มงวดมาก เขาจะเป็นคนคอยดูว่าฉันมีพรสวรรค์ และมีความอดทนพอที่จะทำมันได้หรือเปล่า ถ้าไม่ฉันก็ต้องกลับมาเรียนต่อ ม.ปลาย...”

นอกจากบทสนทนาดังกล่าวข้างต้น ที่แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่อง “ความมานะพยายามไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก” ซึ่งถูกประกอบสร้างไว้ภายในแล้ว *Whisper of the Heart* ยังแสดงแนวความคิดนี้ออกมาให้เห็น ผ่านบทเพลง “Kantori roodo” (Country Road) ซึ่งเป็นเพลง Theme ของเรื่องด้วยเช่นกัน

⁴⁷ ไมก้า (Mica) เป็นชื่อของหินแร่นิตหนึ่ง ซึ่งภายในมีสินแร่ เบอริล (Beryl) ประกอบอยู่สินแร่เบอริล เมื่อนำมาเจียระไนแล้วจะได้อัญมณีสีเขียว สดใส ที่เรียกว่า มรกต (Emerald)

เพลง "Kantori roodo" ซึ่งถูกใช้เป็นเพลง Theme ของเรื่องนั้น ดัดแปลงเนื้อเพลงมาจากเพลง Take Me Home, Country Roads เพลงแนวคันทรี่ (Country) ซึ่งขับร้องโดย จอห์น เดนเวอร์ (John Denver) โดยมีเนื้อหาบอกเล่าถึงความมานะพยายาม และความมุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงยังจุดหมายที่ต้องการด้วยตัวคนเดียว โดยไม่ย่อท้อต่อความรู้สึกโดดเดี่ยว และอุปสรรคต่าง ๆ ที่รออยู่ตรงหน้า ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างเนื้อเพลงที่ร้องว่า

Donna kujikesou na toki datte
Kesshite namida ha misenaide
Kokoro nashi ka hochou ga hayaku natte iku
omoide kesu tame

แม้จะรู้สึกเศร้าแค่ไหนก็ตาม
ฉันจะไม่ให้ใครเห็นน้ำตาทั้งนั้น
มันไม่มีประโยชน์ที่จะร้องไห้, ฉันจึงก้าวเดินให้เร็วขึ้น
เพื่อลบความคิดคำนึงนี้ออกไป

Kantorii Roodo, kono michi
Furusato he tsuduite mo
Boku ha, ikanai sa
Ikenai Kantorii Roodo

แม้ Country Road สายนี้
จะเชื่อมต่อไปยังเมืองบ้านเกิดก็ตาม
ฉันไม่ไป ฉันไม่ไปหรอก
Country Road ที่ฉันไม่สามารถจะกลับไปได้

* เนื้อเพลงฉบับเต็มของ "Kantori roodo" และ "Take Me Home, Country Roads" สามารถอ่านได้ที่ภาคผนวก

11.2.2 แนวความคิดเรื่อง "การอนุรักษ์ธรรมชาติ"

แนวความคิดเรื่อง "การอนุรักษ์ธรรมชาติ" เป็นอีกแนวความคิดหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นบ่อยครั้ง ในภาพยนตร์การ์ตูนที่ผลิตขึ้นโดยสตูดิโอจิบลิ สำหรับ Whisper of the Heart นั้น แนวความคิดนี้ถูกถ่ายทอดผ่านบทเพลง "คอนกรีตโรด" (Konkuriito roodo) ที่ ชิซึคุ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องแต่งขึ้น โดยดัดแปลงเนื้อร้องและทำนองมาจากเพลง Take Me Home, Country Roads ซึ่งขับร้องโดย จอห์น เดนเวอร์ (John Denver)

Konkuriito roodo, doko made mo

Mori wo kiri, tani wo ume

Uesto Toukyou, Maunto Tama

Furusato ha, konkuriito roodo

ถนนคอนกรีต, ทุกหนทุกแห่ง

ตัดต้นไม้ในป่า, แล้วถมหุบเขา

ทางทิศตะวันตกของโตเกียว, ภูเขาทามะ

บ้านเกิดของฉัน, เป็นถนนคอนกรีต

จากเนื้อเพลงที่ยกตัวอย่าง จะเห็นได้ถึงประเด็นการวิพากษ์ความเจริญในแบบสังคมเมืองทุนนิยม ที่มักก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมมากมายติดตามมา ด้วยน้ำเสียงเชิงเสียดสีประชดประชัน (Satire) ซึ่งถูกสอดแทรกอยู่ภายใน

ถนนคอนกรีต (Konkuriito roodo) ในเนื้อเพลงนั้น ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนความเจริญทางวัตถุ ที่เมื่อตัดหรือพาดผ่านสถานที่ใดก็จะทำลายธรรมชาติลงไปด้วยพร้อม ๆ กัน เป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่มากับความสูญเสีย ซึ่งเกิดขึ้นทั่วไปทุกหนทุกแห่งยากที่จะหลีกเลี่ยงได้

ในความเป็นจริงแล้ว เมืองที่ ชิชิคุ อาศัยอยู่มีชื่อว่า Tama new town (ทามะเมืองใหม่) ซึ่งเป็นสถานที่ ๆ มีอยู่จริงในประเทศญี่ปุ่น และเป็นเมือง ๆ เดียวกันกับเมืองที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณภูเขาทามะ (Tama hill) ซึ่งเป็นภูเขาสูงที่บรรดาเหล่าทากูน้อยใหญ่ในเรื่อง Pom Poko พยายามปกป้องให้พ้นจากการรุกรานของมนุษย์

Tama new town เป็นชื่อของโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ที่รัฐคิดขึ้นในปี 1963 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อระบายความหนาแน่นของประชากรในกรุงโตเกียว ที่เพิ่มขึ้นมากในช่วงทศวรรษที่ 1960 ซึ่งเป็นช่วงที่อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นขยายตัวอย่างรวดเร็ว

งานก่อสร้างเริ่มขึ้นครั้งแรกในปี 1968 โดยพื้นที่ส่วนล่างของภูเขาทามะซึ่งอยู่ใกล้กับกรุงโตเกียว และมีเส้นทางคมนาคมสะดวกด้วยทางรถไฟสายเคโอ (Keio Teito Electric Railway) ถูกเลือกให้เป็นจุดเริ่มต้นโครงการ ในระหว่างดำเนินงานมีการหักล้างผัง และตัดต้นไม้จำนวนมากเพื่อปรับพื้นที่ให้เหมาะสมกับการอยู่อาศัย

ในทัศนะของผู้วิจัย การที่ ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทของ Whisper of the Heart ได้กำหนดให้ฉากหลังของเรื่องออกมาในลักษณะเช่นนี้ เหตุผลหนึ่งอาจเป็นเพราะต้องการล้อเลียนผลงานเก่า ๆ ของตัวเอง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่มักปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ ในภาพยนตร์การ์ตูนที่ผลิตขึ้นโดยสตูดิโอจิบลิหลาย ๆ เรื่อง แต่อีกเหตุผลหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามไปได้ก็คือ การตอกย้ำ

แนวคิดที่ว่าด้วย “การอนุรักษ์ธรรมชาติ” ซึ่งเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่สตูดิโอจิบลิมักจะหยิบยกขึ้นมาพูดถึงอยู่บ่อยครั้งเช่นกัน

ภาพของ Tama new town เมืองแห่งใหม่ที่เต็มไปด้วยผู้คน ตึกรามบ้านช่อง และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ มากมาย ดูขัดแย้งกับภาพของภูเขาทามะที่สงบสุข ซึ่งเราได้เห็นในตอนต้นของเรื่อง Pom Poko อย่างชัดเจน เหมือนกับเป็นการบอกเล่าอย่างมีนัยยะว่า หากเราไม่เริ่มต้นร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์ธรรมชาติตั้งแต่วันนี้ บทสรุปสุดท้ายก็คงจะลงเอยไม่ต่างไปจากที่เหล่าทานูกิใน Pom Poko ต้องเผชิญ นั่นก็คือ ต้องสูญเสียภูเขาทามะอันเป็นแหล่งที่พักพิงสุดท้ายไปตลอดกาลนั่นเอง

11.2.3 แนวความคิดเรื่อง “การต่อต้านสงครามและความรุนแรง”

→ แนวความคิดเรื่อง “การต่อต้านสงครามและความรุนแรง” ของ Whisper of the Heart นั้นเป็นไปในลักษณะเดียวกับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องอื่น ๆ ของสตูดิโอจิบลิ นั่นก็คือจะไม่นำเสนอด้วยการให้ตัวละครในเรื่อง ออกมาพูดประนามความโหดร้ายของสงครามแบบตรง ๆ หรือใช้ภาพความรุนแรงของฉากสู้รบประหัตประหารเป็นเครื่องมือ หากแต่นำเสนอผ่านเรื่องราวความทรงจำอันขมขื่นของ นิชิ ตาของ เซจิ และเรื่องราวความเป็นมาของ บารอน ซึ่งมีสาเหตุมาจากสงครามแทน⁴⁸

จากรายละเอียดที่เราได้รับนั้น นิชิ ในวัยหนุ่มเคยไปใช้ชีวิตนักศึกษาอยู่ที่ประเทศเยอรมัน และมีคนรักอยู่ที่นั่น แต่เพราะสงครามทำให้ทั้งคู่ต้องแยกจากกัน และไม่มีโอกาสที่จะได้พบกันอีกตลอดไป ส่วนตุ๊กตาแมวที่ชื่อ บารอน และคู่ของมันนั้น ก็เป็นเหมือนสัญลักษณ์แทนใจ เป็นสิ่งที่ผูกพันคนรักทั้งสองเข้าด้วยกัน ดังจะเห็นได้จากบทสนทนาที่ นิชิ พูดถึงเรื่องราวความหลังของตนเองให้ ชิซึกุ ฟังว่า

“...แล้วตาก็จากเยอรมันมาพร้อมกับ บารอน ตาสัญญากับเธอไว้ว่าจะกลับมา และก็ขอให้เธอเก็บรักษาตุ๊กตาอีกตัวไว้ให้ดี เพราะวันใดที่ตุ๊กตาทั้ง 2 ได้อยู่เคียงคู่กันอีกครั้ง ก็จะเป็นวันเดียวกับเรา 2 คนเช่นกัน แต่แล้วสงครามก็เริ่มต้นขึ้น แล้วตาก็รักษาสัญญาไว้ไม่ได้ สุดท้าย

⁴⁸ แม้จะไม่ได้ระบุไว้ชัดเจน ว่าสงครามที่ทำให้ นิชิ ต้องพรากจากคนรักนั้นเกิดขึ้นเมื่อใด แต่เมื่อพิจารณาจากคำพูดของ นิชิ ว่าเกิดในสมัยที่ตนเองยังเป็นนักศึกษาอยู่ และพิจารณาจากคำว่า Porco Rosso ที่เกาะสลักไว้บนหน้าปัดนาฬิกา ซึ่ง Porco Rosso นั้นเป็นการ์ตูนที่มีบริบทเกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่ 1 จึงอนุมานได้ว่าสงครามที่ นิชิ พูดถึงนั้น คือสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วยเช่นกัน - ผู้วิจัย

เมื่อตาได้กลับไปที่ยอรมันอีกครั้ง ตาก็ออกตามหาเธอจนทั่ว แต่ก็ไม่พบร่องรอยของเธอกับตุ๊กตาแมวคู่รักของบารอนอีกเลย...”

นอกจากจะสะท้อนความโหดร้ายของสงคราม ที่ทำให้คนรัก 2 คนต้องพรากจากกัน ผ่านความทรงจำอันขมขื่นของ นิธิ แล้ว ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทของเรื่อง ยังซ่อนนัยยะเกี่ยวกับประเด็นนี้ไว้ ผ่านฉากที่ ชิสึกุ ได้พบกับ นิธิ เป็นครั้งแรกอีกด้วย

ในครั้งแรกที่ ชิสึกุ ได้พบกับ นิธิ ที่ร้านขายของสะสมนั้น นิธิ ได้ชี้ให้ ชิสึกุ ดูนานาฬิกาโบราณเรือนหนึ่งซึ่งแขวนอยู่บนผนังของร้าน นอกจากเรื่องราวของนาฬิกาเรือนนั้น จะพูดถึงความเศร้าของคนรักที่ต้องห่างกันแล้ว หากใครตาไวสังเกตให้ดี จะเห็นว่าที่หน้าปัดของนาฬิกามีคำว่า Porco Rosso สลักไว้อยู่ ซึ่งเรื่องราวของ Porco Rosso นั้นก็จะพูดถึงประเด็นความโหดร้ายของสงคราม ที่เป็นสาเหตุทำให้คนรัก 2 คน (ปอร์โกลิ และ จีน่า) ต้องพรากจากกันเช่นกัน

11.2.4 แนวความคิดเรื่อง “การให้ความสำคัญกับการศึกษา”

→ ดังที่กล่าวไปแล้วว่า สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของการศึกษาเป็นอย่างมาก สำหรับ Whisper of the Heart แล้ว แนวความคิดนี้ก็ได้ออกสอแทรก และแสดงออกมาให้เห็นในหลายฉากของเรื่องด้วยเช่นกัน

ปัจจุบันระบบการศึกษาของญี่ปุ่นใช้ระบบ 6-3-3-4 คือ ระดับประถมศึกษา 6 ปี ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี และระดับมหาวิทยาลัย 4 ปี โดยเป็นการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ซึ่งถือเป็นสวัสดิการของรัฐบาลให้เปล่าทั้งหมดสำหรับเด็กอายุ 6-15 ปี ส่วนผู้ที่ต้องการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไป คือในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และระดับมหาวิทยาลัยจะต้องอาศัยการสอบเข้า และออกค่าใช้จ่ายในการศึกษาเอง

ในกรณีของ ชิสึกุ ซึ่งเป็นนักเรียนชั้น ม.3 นั้น เป็นช่วงเวลาที่จะต้องเตรียมตัวเพื่อสอบเข้าเรียนต่อในระดับชั้นมัธยมปลาย ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่สำคัญมาก เนื่องจากสังคมญี่ปุ่นมีค่านิยมที่ตัดสินคนจากประวัติการศึกษา หากคนใดจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง ก็จะมีโอกาสก้าวหน้าในอาชีพการงาน และประสบความสำเร็จในชีวิตได้เร็วกว่า และการที่จะสามารถสอบเข้ามหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงได้ ก็จำเป็นจะต้องเข้าเรียนในโรงเรียนมัธยมปลายที่ดีด้วยเช่นกัน

ดังนั้นการที่ ชิสึกุ ทุ่มเทเวลาและความสนใจทั้งหมดไปที่การแตงนิยาย จนทำให้ผลการเรียนตกต่ำลง จึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงมากในสายตาของทุกคนในครอบครัว ดังจะเห็นได้จากคำพูดของพี่สาวที่พูดกับ ชิสึกุ ในประเด็นนี้ว่า

“...แล้วได้คะแนนแค่นี้ เธอจะไปสอบเข้าโรงเรียนที่ไหนได้ ถ้าจบแค่ชั้นมัธยมต้น เธอคิดว่าเธอจะไปทำอะไรได้...”

นอกจากกรณีของ ชิซึคุ แล้ว *Whisper of the Heart* ยังสะท้อนแนวความคิดเรื่อง "การให้ความสำคัญกับการศึกษา" ผ่านการเรียนรู้ในระดับชั้นปริญญาของแม่ด้วย ซึ่งเป็นบทที่ ฮายาโอะ ตั้งใจดัดแปลงให้ต่างไปจากการ์ตูนต้นฉบับของ อาโออิ อิชิรากิ (ในต้นฉบับแม่ของ ชิซึคุ เป็นแม่บ้านธรรมดา ไม่ได้อยู่ในระหว่างการศึกษาต่อ)⁴⁹

ตั้งแต่อดีตผู้หญิงญี่ปุ่นมักให้ความสำคัญกับการศึกษาน้อยกว่าผู้ชาย คุณค่าของการศึกษาในทัศนะของผู้หญิงญี่ปุ่นส่วนใหญ่ นั้น มีค่าเป็นเพียงใบเบิกทางให้เธอได้พบเจอกับผู้ชายดีๆ ซึ่งจะมาเป็นสามีในอนาคตเท่านั้น

ในสังคมญี่ปุ่น ผู้ชายและผู้หญิงต่างถูกปลูกฝัง ให้มีทัศนคติเกี่ยวกับการทำงานตรงกัน นั่นก็คือ เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอจึงไม่จำเป็นต้องออกไปทำงาน หรือมีบทบาทอะไรนอกบ้าน ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะกลายเป็น "ผู้อยู่ในบ้าน" (Kanai) ทำหน้าที่ดูแลปรนนิบัติรับใช้สามีและบิดามารดาของสามี ตลอดจนทำงานบ้านเลี้ยงลูกทุกอย่าง ส่วนผู้ชายญี่ปุ่นเองก็มีความคิดว่า สามีเปรียบเหมือนเสาหลักของครอบครัวทำหน้าที่หาเงินเข้าบ้าน ดังนั้นผู้ชายจึงมักไม่ค่อยเห็นด้วยเมื่อภรรยาของตนมีความคิดที่จะออกไปทำงานนอกบ้าน

สำหรับการศึกษาในชั้นสูงนั้น ผู้หญิงจำนวนไม่น้อยมีความคิดว่า มหาวิทยาลัยเป็นที่สำหรับนัดพบปะพูดคุยกับเพื่อนฝูง เป็นสถานที่สำหรับมองหาชายหนุ่มที่ตนเองสนใจ เพื่อคบหาแต่งงานกันในอนาคต และมีความคิดว่าข้อได้เปรียบของการจบการศึกษาในระดับปริญญาไม่ใช่เป็นเรื่องของหน้าที่การงาน แต่เป็นในด้านที่จะทำให้พวกเธอมีภาษีในการเลือกคู่ครองที่ดีกว่า

ปัจจุบัน ด้วยเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้มีเครื่องผ่อนแรง เครื่องอำนวยความสะดวกสำหรับแม่บ้านมากมาย ตั้งแต่เครื่องซักผ้า เครื่องดูดฝุ่น เครื่องล้างจาน ฯลฯ ทำให้แม่บ้านชาวญี่ปุ่นมีเวลามากขึ้น สามารถออกไปนอกบ้านเพื่อเรียนภาษาอังกฤษ เรียนจัดดอกไม้ ชงชา เรียนเต้นรำ เรียนเทนนิส หรือ ดิโกล์ฟ แต่ทัศนคติและค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษาดังที่กล่าวไปข้างต้นก็ยังไม่เลือนหายไป (ปริยา อิงคาภิรมย์, 2540, น. 140-141; 2544, น. 49-57)

11.2.5 แนวความคิดเรื่อง "การให้ความสำคัญกับชีวิตคู่และการแต่งงาน"

แนวความคิดเรื่อง "การให้ความสำคัญกับชีวิตคู่และการแต่งงาน" ของภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง *Whisper of the Heart* นั้น สามารถเห็นได้จากบทสนทนาสั้น ๆ ในฉากจบของเรื่อง หลังจากที่ เซจิ กลับมาจากการฝึกงานที่ประเทศอิตาลีแล้ว เซจิ มาหา ชิซึคุ ในตอนรุ่งเช้าของอีก

⁴⁹ ในภาพยนตร์ไม่ได้ระบุไว้อย่างชัดเจน ว่าแม่กำลังศึกษาต่อในระดับใด แต่จากคำพูดของพี่สาวที่กล่าวว่า "ขอโทษด้วยนะคะ ที่หนูกำลังมาย้ายออกตอนที่แม่กำลังทำวิทยานิพนธ์พอดี" จึงอนุมานได้ว่าเป็นการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา - ผู้วิจัย

วันหนึ่ง และชวน ชิสุคุ ออกไปดูพระอาทิตย์ขึ้นด้วยกันบนเนินเขาของหมู่บ้าน และที่นั่นเอง เซจิ ก็บอกรัก ชิสุคุ พร้อมกับขอเธอแต่งงาน

เซจิ : ชิสุคุ คือว่า ฉันก็ไม่ว่าหรอกนะว่ามันจะอีกนานเท่าไร แต่ว่า...
เธอจะแต่งงานกับฉันได้มั๊ย ฉันจะเป็นช่างทำไวโอลินให้ได้ แล้ว
หลังจากนั้น

ชิสุคุ : อืม (มองหน้า เซจิ พร้อมกับยิ้มและพยักหน้ารับ)

เซจิ : จริงนะ

ชิสุคุ : ฉันมีความสุขนะ และฉันก็คงจะดีใจถ้าเรื่องมันจะเป็นแบบนั้น

แม้จะเป็นบทสนทนาสั้น ๆ แต่ก็เห็นแนวความคิดที่ ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทและโปรดิวเซอร์ของเรื่องตั้งใจใส่เข้าไป เพื่อสื่อสารกับคนดูของเขา ในฉบับหนังสือการ์ตูนซึ่งเขียนโดย อาโออิ ฮิโอรากิ นั้นฉากจบของเรื่อง เซจิ พุดกับ ชิสุคุ เพียงแค่ว่า "ฉันรักเธอ" เท่านั้น แต่เมื่อมาทำเป็นอะนิเมะ ฮายาโอะ ก็ดัดแปลงคำพูดของ เซจิ ในฉากจบอย่างจงใจ โดย ฮายาโอะ ให้เหตุผลในการทำเช่นนี้ไว้ว่า เพื่อต้องการที่จะให้กำลังใจผู้รักที่กำลังรู้สึกกังวล หรือลังเลใจเกี่ยวกับการตัดสินใจใช้ชีวิตคู่ร่วมกันต่อไปในอนาคต (<http://www.nausicaa.net/miyazaki/mimi/faq.html>)

"...ผมต้องการทำให้ตอนจบนั้นแตกต่างออกไป ปัจจุบันนี้มีคนหนุ่มสาวมากมายที่รู้สึกกลัวการผูกมัด และพวกเขาก็เลื่อนเวลาออกไปเรื่อย ๆ ผมต้องการให้พวกเขาผูกมัดกันด้วยอะไรบางอย่าง มันเป็นเรื่องที่ผมต้องการจะให้เกิดขึ้น..."

ในปัจจุบันนี้ ประเทศญี่ปุ่นกำลังประสบกับปัญหาคู่แต่งงานที่ลดลง และตัวเลขอัตราหย่าร้างที่เพิ่มมากขึ้น โดยปกติแล้วผู้ชายชาวญี่ปุ่นจะแต่งงานเมื่อมีอายุเฉลี่ยประมาณ 28.5 ปี ส่วนผู้หญิงประมาณ 26.2 ปี หลังจากแต่งงานประมาณ 2 หรือ 3 ปี คู่สามีภรรยาก็จะให้กำเนิดบุตรโดยเฉลี่ย 1 หรือ 2 คน และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันแบบเป็นครอบครัวโดยมีลูกเป็นศูนย์กลาง

แต่จากข้อมูล "สถิติการเปลี่ยนแปลงของประชากรของกระทรวงสาธารณสุข" ในปี 1995 มีคู่สมรสที่จดทะเบียน 791,892 คู่ คิดเป็นอัตราการจดทะเบียนสมรสต่อประชากร 1,000 คนเท่ากับ 6.4 ซึ่งเป็นสถิติที่ลดลงอย่างมากจากตัวเลข 10.5 ที่สำรวจไว้ในปี 1971 และในขณะเดียวกันก็มีการหย่าร้างเกิดขึ้น 199,032 คู่ คิดเป็นอัตราการหย่าเท่ากับ 1.6 ซึ่งเป็นตัวเลขสูงสุดเท่าที่เคยมีการรวบรวมมา (กระจุกสองญี่ปุ่น, 2541 น. 49, 99)

จากตัวเลขนี้สามารถบ่งชี้ได้ว่า ทักษะเกี่ยวกับการแต่งงานและการหย่าร้างของคนญี่ปุ่นได้เปลี่ยนแปลงไป การแต่งงานมีความสำคัญน้อยลง และการหย่าร้างก็ไม่ใช่ว่าเป็นเรื่องแปลกที่ไม่ควรกระทำอีกต่อไป

ปัจจุบันมีภรรยาชาวญี่ปุ่นบางคนฟ้องหย่าตอนที่สามีเกษียณอายุงาน และเรียกร้องครึ่งหนึ่งของเงินบำนาญเลยทีเดียว ส่วนคู่สามีภรรยาที่หย่ากันก่อนที่ชีวิตแต่งงานจะเริ่มต้นก็มีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ จนมีศัพท์ที่เรียกว่า “นาริตะดิโวรซ์” (Narita Divorce) ซึ่งมาจากการที่ผู้หญิงญี่ปุ่นยุคใหม่ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปท่องเที่ยวต่างประเทศมากกว่าสามี และการฉลองน้ำผึ้งพระจันทร์ครั้งแรกในต่างแดนของทั้งคู่ ก็มักจะลงเอยด้วยการทะเลาะเบาะแว้งรุนแรงอยู่ร่ำไป ดังนั้นทันทีที่เครื่องบินลงจอด ณ สนามบินนาริตะ ซึ่งเป็นท่าอากาศยานนานาชาติในโตเกียว ทั้งสองก็ตกลงหย่าขาดกันทันที (ญี่ปุ่น, 2543, น. 69-70)

12. ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke หรือ Mononoke Hime เป็นภาพยนตร์การ์ตูนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเรื่องหนึ่งที่ ฮายาโอะ มิยาซากิ เคยกำกับและเขียนบทมา โดยถูกบันทึกไว้ว่าใช้ทุนสร้างสูงถึง 2.35 พันล้านเยน ซึ่งนับว่ามากที่สุดในบรรดาอนิเมชัน ที่เคยสร้างกันมาในญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น (1997)

คำว่า Mononoke Hime นั้นเมื่อถอดความจากภาษาญี่ปุ่นแล้ว จะมีความหมายว่า “เจ้าหญิงแห่งพงไพร” ซึ่งมาจากคำว่า Hime ที่แปลว่า “เจ้าหญิง” บวกกับ Mononoke ที่แปลว่า “วิญญาณแห่งสรรพสิ่ง” (Mono - สิ่งของ, Ke - จิตวิญญาณ) ซึ่งในที่นี้หมายถึง “จิตวิญญาณแห่งป่า” หรือก็คือตัวของ โมโร เทพหมาป่าที่เลี้ยงดู ชัน ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก⁵⁰

ในตอนแรก ฮายาโอะ ต้องการให้ Princess Mononoke เป็นอะนิเมะที่บอกเล่าเรื่องราวของเจ้าหญิง ที่ถูกพ่อของตัวเองบังคับให้แต่งงานกับสัตว์ประหลาด ซึ่งจะคล้ายกับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Beauty and the Beast ของวอลท์ ดิสนีย์ โดย ฮายาโอะ นำความคิดนี้มาจาก สมุดภาพสีน้ำประกอบคำบรรยาย ความยาว 100 หน้า ชื่อ Mononoke Hime ซึ่งเป็นผลงานเก่าที่เขาเคยวาดไว้ตั้งแต่

⁵⁰ในประเทศญี่ปุ่นเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใหญ่ ๆ อย่างภัยธรรมชาติ หรือว่าเรื่องเล็กน้อยเช่น อาการปวดศีรษะ มักจะกล่าวโทษว่าเป็นฝีมือของ Mononoke เนื่องจากคนญี่ปุ่นมีความเชื่อที่ว่า “ทุกสรรพสิ่งล้วนมีวิญญาณสิงสถิตอยู่” (ทั้งสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น สิ่งของ, เครื่องจักร, ป่าไม้ หรือสิ่งที่มีชีวิต เช่น คน, สัตว์) ซึ่งวิญญาณทั้งหลายเหล่านี้เรียกรวม ๆ กันว่า Mononoke ดังนั้นในที่นี้ โมโร เทพหมาป่า ซึ่งถือเป็นจิตวิญญาณแห่งป่าแบบหนึ่ง จึงถูกเรียกว่า Mononoke เช่นกัน

ปี 1980 แต่ด้วยความไม่พร้อมทางด้านการสร้างบางประการ จึงทำให้ ฮายาโอะ ต้องล้มเลิกความคิดนี้ไป

สำหรับในด้านความรุนแรงนั้น Princess Mononoke ถูกวิจารณ์อย่างมากตั้งแต่ครั้งแรกที่เข้าฉาย เนื่องจากมีหลายฉากที่แสดงให้เห็นถึง “ความตายที่ทุกข์ทรมาน” ของตัวละครอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นภาพหัวของนักรบที่กระเด็นหลุดออกจากปาก หรือภาพแขนที่ถูกฟันจนขาดกระเด็น เป็นต้น ซึ่งในกรณีนี้ ฮายาโอะ ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า

“...เพราะว่ามันเป็นเรื่องของสงครามที่มนุษย์มีต่อเทพเจ้า มันเป็นเรื่องของความเกลียดชังและความเลวร้าย ดังนั้นเมื่อมีการต่อสู้ ก็จำเป็นที่จะต้องมีการเลือดตกยางออกให้เห็นบ้าง ซึ่งเราไม่ควรที่จะหลีกเลี่ยงความเป็นจริงข้อนี้ไปเสีย...”

ประเด็นในการวิเคราะห์

12.1 แก่นความคิดหลักของเรื่อง

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke นำเสนอแก่นความคิดที่ว่าด้วย “การอนุรักษ์ธรรมชาติ”

แก่นความคิดที่ว่าด้วย “การอนุรักษ์ธรรมชาติ” ของภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke เป็นไปในลักษณะเดียวกับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Pom Poko นั่นก็คือ ใช้วิธีนำเสนอด้วยการให้ตัวละครในเรื่อง ออกมาเรียกร้องถึงประเด็นการอนุรักษ์ธรรมชาติแบบตรง ๆ ดังจะเห็นได้จากการที่ ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทและผู้กำกับ กำหนดให้เนื้อเรื่องของ Princess Mononoke พูดถึงการต่อสู้กันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ผู้คิดรุกราน

ฮายาโอะ กำหนดให้ ชัน ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง และเหล่าเทพสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเผ่าพันธุ์หมาป่า วานร หรือว่าหมีป่า เป็นตัวแทนของธรรมชาติที่ลุกขึ้นมาต่อสู้ ตอบโต้การกระทำของมนุษย์ และกำหนดให้ อิบิชิ ซึ่งเป็นผู้นำของโลหะนคร เป็นตัวแทนของมนุษย์ที่รุกราน และมุ่งหวังจะกอบโกยผลประโยชน์จากธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงผลเสียต่าง ๆ ที่จะติดตามมา

โลหะนคร (Tatara Ba) ของ อิบิชิ นั้นเป็นโรงงานถลุงและหลอมเหล็กขนาดใหญ่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยไม้จำนวนมากเพื่อนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในโรงงาน และทางเดียวที่ อิบิชิ จะหาเชื้อเพลิงจำนวนมากมาป้อนโรงงานของเธอได้ก็คือ การตัดต้นไม้จำนวนมากจากป่าบริเวณใกล้เคียง ซึ่งเป็นเขตอาศัยของเทพสัตว์

นอกจากต้องทำลายป่าไม้เป็นจำนวนมหาศาลเพื่อนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงแล้ว โรงงานของ อิโบชิ ยังทำลายธรรมชาติด้วยการทิ้งของเสียจากกระบวนการผลิตลงไปในแม่น้ำอีกด้วย โดย ฮายาโอะ ได้ อธิบายถึงประเด็นนี้ในการสัมภาษณ์เมื่อปี 1997 ไว้ว่า⁵¹ เป็นสาเหตุสำคัญสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนของโคโนะนครกับเหล่าซามูไรต้องปะทะกันอยู่เสมอ

ฮายาโอะ อธิบายต่อไปว่า การที่โคโนะนครปล่อยของเสียจากกระบวนการถลุงโลหะลงยังแม่น้ำ ทำให้น้ำชาวได้รับความเสียหาย ชาวนาซึ่งในขณะเดียวกันก็มีสถานะเป็นซามูไรไปด้วย จึงรู้สึกโกรธแค้น และเริ่มต้นทำสงครามกับผู้คนของโคโนะนคร

สิ่งที่โคโนะนครผลิตขึ้นมาจากการถลุงแร่เหล็กก็คือ ปืนไฟ ซึ่งเป็นอาวุธที่เริ่มนำมาใช้ในสมัยมุโระมะจิ (The Muromachi Period, ค.ศ. 1333-1573) ซึ่งเป็นยุคที่ถูกเลือกให้เป็นฉากหลังของเรื่อง การถลุงแร่เหล็กและการผลิตปืนของโคโนะนคร ถูกใช้เป็นเหมือนสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอารยธรรมของมนุษย์ที่เจริญมากขึ้น ซึ่งแม้จะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบาย แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดปัญหามากมายติดตามมา

ฮายาโอะ กล่าวต่อไปว่าเมื่อมนุษย์รู้จักใช้ดินปืน (Gun Powder) ความสมดุลระหว่างมนุษย์และธรรมชาติก็เริ่มสูญเสียไป มนุษย์เริ่มคิดว่าตนเองสามารถควบคุมธรรมชาติได้ และผลที่ติดตามมาก็คือ ธรรมชาติ ป่าไม้ และสัตว์ป่าจำนวนมากต้องถูกทำลายลง พร้อม ๆ กับการทำการเกษตรที่ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ (อ้างแล้ว, เริงอรรถ)

สำหรับยุคมุโระมะจิซึ่งถูกกำหนดให้เป็นฉากหลังของเรื่อง ก็ถูกใช้อย่างมีนัยยะสำคัญเช่นกัน ฮายาโอะ เปรียบสังคมในยุคมุโระมะจิว่าเหมือนกับสังคมในยุคปัจจุบัน ที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นยุคที่การผลิตเหล็กพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดด ชนชั้นซามูไรเรื่องอำนาจ ศิลปะวิทยาการสมัยใหม่เริ่มเป็นที่ยอมรับ เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความยุ่งเหยิงและสับสน

ในบทสัมภาษณ์เดียวกันนั้น ฮายาโอะ ได้เล่าถึงที่มาของความคิด ที่ให้ธรรมชาติลุกขึ้นมาตอบโต้การกระทำของมนุษย์ว่า มาจากความเชื่อโบราณทางตอนใต้ของประเทศญี่ปุ่น และจากการที่เขาได้เดินทางไปยังเกาะยากุชิมะ (Yakushima Island) ซึ่งเป็นเกาะที่อยู่ทางใต้ของจังหวัดคาโกชิมะ (Kagoshima) ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของเกาะคิวชู (Kyushu)

ที่เกาะยากุชิมะ ผู้คนจะให้ความเคารพต่อต้นไม้ และจะไม่ตัดต้นไม้โดยไม่จำเป็นอย่างเด็ดขาด เนื่องจากมีความเชื่อว่าการตัดต้นไม้จะนำมาซึ่งคำสาปแช่ง เหตุผลเดียวที่ต้นไม้บนเกาะ

⁵¹สามารถอ่านบทสัมภาษณ์ฉบับเต็ม เกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ของ Princess Mononoke ได้ที่ http://www.nausicaa.net/miyazaki/interviews/m_on_mh.html

จะถูกตัดได้นั้นจะต้องเป็นเพื่อการยังชีพเท่านั้น และในการตัดต้นไม้แต่ละครั้งจะต้องมีนักบวชมาร่วมอยู่ด้วย

นอกจากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นแล้ว อีกสิ่งที่สามารถยืนยันได้ว่าภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke นำเสนอแก่นความคิดที่ว่าด้วย “การอนุรักษ์ธรรมชาติ” ก็คือ คำกล่าวของตัว ฮายาโอะ เองที่กล่าวไว้ในปี 1997 หลังจากเสร็จงานกำกับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องนี้ว่า (McCarthy, 1999, p. 185)

“...ตัวผมเองเดินทางมาถึงจุดที่ไม่สามารถจะทำหนัง ซึ่งแยกกันระหว่างปัญหาของมนุษยชาติ และระบบนิเวศวิทยาได้อีกต่อไปแล้ว...”

12.2 แนวความคิดรองของเรื่อง

12.2.1 แนวความคิดเรื่อง “สตรีนิยม (Feminism)”

หากติดตามผลงานของ ฮายาโอะ ตั้งแต่หลังการก่อตั้งสตูดิโอจิบลิอย่างใกล้ชิด ก็จะพบสิ่งที่เป็นจุดร่วมบางอย่าง ซึ่งสามารถแสดงถึงตัวตนของเขาปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ ๆ และหนึ่งในจุดร่วมที่สามารถเห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ การกำหนดให้ตัวละครเอกในผลงานทุกเรื่องเป็นเพศหญิง

ตั้งแต่ผลงานเรื่องแรกสุดที่เป็นจุดกำเนิดของสตูดิโอจิบลิ (Nausicaa of the Valley of Wind) มาจนถึงผลงานปัจจุบัน (Spirited Away) จะเห็นได้ว่าทุกเรื่องล้วนมีตัวละครเอกเป็นผู้หญิงทั้งสิ้น

สำหรับประเด็นนี้ ฮายาโอะ ได้ให้คำตอบไว้ว่า เมื่อเทียบกันระหว่างท่าทางการแสดงออกของผู้ชายและผู้หญิง ตัวเขาเองมีความรู้สึกที่ผู้หญิงให้ความรู้สึกที่ดีกว่า มีความสง่างามมากกว่า⁵² และเมื่อพิจารณาในด้านของศิลปะ ฮายาโอะ รู้สึกว่าผู้หญิงจะให้ความรู้สึกที่อ่อนโยนมากกว่า ยกตัวอย่างเช่น ในเรื่องการจับหรือว่ายปีน ฮายาโอะ รู้สึกว่าการที่ผู้ชายยืงปีนเพราะเป็นหน้าที่บังคับ เป็นการกระทำเพื่อต้องการให้ตนเองผ่านพ้นอุปสรรคที่อยู่ตรงหน้า ในขณะที่ผู้หญิงจะให้ความรู้สึกว่าการกระทำเพราะต้องการปกป้องบางสิ่งบางอย่าง

⁵² ในกรณีนี้ ฮายาโอะ เปรียบเทียบระหว่างการเดินก้าวเท้าแบบยาว ๆ ระหว่างผู้ชายและผู้หญิง เขาคิดว่าเวลาที่ผู้ชายเดินก้าวเท้ายาว ๆ นั้นเป็นเรื่องปกติที่ไม่มีอะไรพิเศษ แต่สำหรับผู้หญิงแล้วจะให้ความรู้สึกที่สง่างามมากกว่า - อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสัมภาษณ์ได้ที่ <http://www.nausicaa.net/miyazaki/interviews/heroin.es.html>

ในการสร้างสตูดิโอจิบลีแห่งใหม่เมื่อปี 1992 สิ่งหนึ่งที่ ฮายาโอะ ซึ่งเป็นคนเขียนแบบและควบคุมงานสร้าง ทำให้สตูดิโอแห่งนี้ต่างไปจากสตูดิโอผลิตอนิเมชันอื่น ๆ ทั่วไปก็คือ การบรรจุสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทำขึ้นเพื่อผู้หญิงโดยเฉพาะลงไปด้วย เช่น การออกแบบให้ห้องน้ำหญิงของสตูดิโอมีขนาดกว้างกว่าห้องน้ำชายเป็น 2 เท่า หรือการสร้างห้องแบบญี่ปุ่นไว้ให้พนักงานหญิงใช้พักผ่อนในชั้นที่ 3 ของสตูดิโอ

จากทั้งหมดที่กล่าวมานี้ แม้จะไม่ได้รับการยืนยันจากตัวของ ฮายาโอะ โดยตรง แต่ก็ป็นร่องรอยสำคัญที่ทำให้พิจารณาได้ว่า ตัวของ ฮายาโอะ เองก็มีแนวคิดแบบสตรีนิยม (Feminism) แฝงอยู่ภายใน (ผู้วิจัย)

สำหรับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke ก็ปรากฏร่องรอยของแนวคิดแบบสตรีนิยมอยู่ภายในเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากตัวละคร อิบิชิ ผู้นำของโคโนนคร ซึ่งเป็นหนึ่งในตัวละครสำคัญของเรื่อง และจากตัวละครผู้หญิงทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโคโนนคร

ตัวละคร อิบิชิ นั้นสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดที่ว่าด้วยสตรีนิยมอย่างชัดเจน ในด้านหนึ่งเธอเป็นผู้หญิงแกร่งที่มีอำนาจเหนือผู้ชายทั้งปวงในโคโนนคร เป็นผู้นำที่มีความคิดก้าวหน้าและเป็นที่ยอมรับของเหล่าผู้ชายทั้งหลายที่เป็นลูกน้อง

ส่วนในอีกด้านหนึ่งเธอเป็นผู้นำการพัฒนา เป็นผู้ที่เปิดพื้นที่ใหม่ให้กับเหล่าผู้หญิงที่อยู่ตรงชายขอบ ผู้หญิงทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโคโนนครซึ่ง อิบิชิ ชักชวนให้มาอยู่ร่วมกันนั้น เดิมทีมีอาชีพเป็นโสเภณี ซึ่งเป็นอาชีพที่ด้อยต่ำ น่ารังเกียจในสายตาของคนทั่วไป และเป็นอาชีพที่ต้องถูกรังเกียจโดยเพศชายเสมอ ๆ

แต่สำหรับเหล่าผู้หญิงของโคโนนครแล้ว ภาพที่เราได้เห็นนั้นต่างออกไป พวกเธอเป็นผู้หญิงแกร่งเช่นเดียวกันกับ อิบิชิ พวกเธอเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต เป็นคนลงแรงในงานอุตสาหกรรมถลุงแร่เหล็ก ซึ่งเป็นงานที่หนักและเคยอยู่ในความรังเกียจของเพศชายมาก่อน นอกจากนั้นในเวลาคืบขันเข้าสู่ยามศึกสงคราม ผู้หญิงของโคโนนครก็พร้อมที่จะลุกขึ้นสู้ จับดาบถือปืนเข้าต่อกรกับศัตรูทั้งหลายที่มารุกราน

มีอยู่หลายฉากทีเดียว ทั้งจากการแสดงออกและบทสนทนา ที่แสดงให้เห็นว่าเหล่าผู้หญิงแห่งโคโนนครนี้ มีสถานภาพที่เหนือกว่าเพศชาย

"...ใครกันแน่ที่ผลิตโลหะขึ้นมาเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าว พวกเราทำงานอย่างหนัก ในขณะที่พวกเจ้า (ผู้ชาย) นอนหลับสบายอยู่บนเตียง..."

ในสมัยมุโระมะจิซึ่งถูกเลือกให้เป็นฉากหลังของเรื่อง เป็นยุคที่ตระกูลโชกุนอะชิคางะเรืองอำนาจ ก่อการจลาจลขับไล่พระจักรพรรดิโกะดะอิโงะ (Go-Daigo) ซึ่งครองราชย์อยู่ในขณะนั้นออกจากเมืองเกียวโต และจัดตั้งรัฐบาลบะกุฟุ (Bakufu) ซึ่งเป็นรัฐบาลทหารขึ้นมาปกครอง

ประเทศ เป็นยุคที่บ้านเมืองไม่สงบสุข มีศึกสงครามเกิดขึ้นระหว่างแว่นแคว้นต่าง ๆ ทั่วไป เนื่องจากแม้จะเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาล แต่ตระกูลอะมิกะซะก็ไม่สามารถเกลี้ยกล่อมให้เหล่าโชกุนอื่น ๆ ซึ่งมีอิทธิพลอยู่ภายนอกเขตเมืองหลวงให้ยอมสวามิภักดิ์ได้

ในยุคนี้ชนชั้นทหารยังเพิ่มพูนความสำคัญและอำนาจในสังคมญี่ปุ่นขึ้นมาก มีการบัญญัติกฎหมายที่ตายตัวในครอบครัวของชนชั้นทหาร เช่น ไม่มีการแบ่งมรดก และไม่อนุญาตให้ผู้หญิงมีสิทธิรับมรดก ส่วนการสืบสกุลจะคัดเลือกจากผู้ชาย ซึ่งไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นลูกชายคนโตเท่านั้น การวางกฎที่เข้มงวดเช่นนี้ ทำให้ฐานะของผู้หญิงในสังคมญี่ปุ่นตกต่ำลง และส่งผลกระทบยาวนานมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 (เพ็ชรี สุมิตร, 2543, น. 62)

ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ปรากฏในเรื่อง จึงสามารถกล่าวได้ว่า การสร้างภาพตัวแทน (Representation) ของเหล่าผู้หญิงแกร่งให้ปรากฏในสมัยมุโระมะจิของ ฮายาโอะ เป็นแนวคิดที่ทันสมัยและท้าทายอย่างมาก อีกทั้งยังแสดงให้เห็นได้อย่างดี ถึงแนวคิดแบบสตรีนิยม (Feminism) ที่แฝงอยู่ในตัวของ ฮายาโอะ อีกด้วย

12.2.2 แนวความคิดเรื่อง “การต่อต้านสงครามและความรุนแรง”

แนวความคิดเรื่อง “การต่อต้านสงครามและความรุนแรง” เป็นอีกแนวความคิดหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้งในงานซึ่งถูกผลิตขึ้นโดยสตูดิโอจีบลิ สำหรับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke นั้น แนวความคิดนี้ได้ถูกถ่ายทอดผ่านความคิดและการกระทำของเจ้าชายอะชิทากะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

จากรายละเอียดที่เราได้รับ อะชิทากะ นั้นเป็นเจ้าชายแห่งราชวงศ์เอมิชิ (Emishi)⁵³ และเพราะต้องการช่วยเหลือหมู่บ้านให้พ้นจากการทำลายล้างของเทพหนูปาซึ่งกลายร่าง

⁵³เอมิชิ (Emishi) เป็นชื่อของราชวงศ์โบราณที่หายสาบสูญไปของญี่ปุ่น ซึ่งอาศัยอยู่ทางตอนเหนือของเกาะฮอนชู (Honshu) มีความเชื่อว่าเหตุผลส่วนหนึ่งที่ เอมิชิ สูญหายไปเป็นเพราะพ่ายแพ้การสู้รบต่อรัฐยามาโตะ (Yamato) ซึ่งเรืองอำนาจในช่วงศตวรรษที่ 4-5 นอกจากนั้น นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นบางส่วน ยังมีความเชื่ออีกด้วยว่าแท้จริงแล้ว เอมิชิ และ ไอนุ (Ainu) ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมของญี่ปุ่นนั้นเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากตัวอักษรจีนที่ใช้เรียกชื่อไอนุนั้นมี 3 ชื่อ คือ เอโซะ (Ezo) เอบิซุ (Ebisu) และ เอมิชิ (Emishi) ในความเป็นจริง เอมิชิ ได้ล่มสลายไปก่อนที่จะถึงยุคมุโระมะจิ ดังนั้นการปรากฏตัวของเจ้าชาย อะชิทากะ ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายของราชวงศ์เอมิชิใน Princess Mononoke จึงเป็นเพียงจินตนาการของ ฮายาโอะ ซึ่งเป็นผู้กำกับและคนเขียนบทของเรื่องเท่านั้น

เป็นอสูร ทำให้ อะชิทาเกะ ถูกคำสาปซึ่งเกิดจากความเคียดแค้น ซึ่งซังในตัวมนุษย์ของเทพหมูป่า เข้าที่แขนขวา ซึ่งหากปล่อยทิ้งไว้คำสาปจะค่อย ๆ กัดกินร่างกายของ อะชิทาเกะ ไปทีละน้อย จนกระทั่งถึงแก่ความตายในที่สุด

เพื่อหาทางแก้คำสาป อะชิทาเกะ จึงต้องเดินทางออกจากหมู่บ้านไปทางทิศตะวันตก ตามคำทำนายของแม่เฒ่าหมอดู เพื่อค้นหาว่าอะไรคือสาเหตุของความแค้น ที่เปลี่ยนให้เทพหมูป่า กลายร่างเป็นอสูร ก่อนออกจากหมู่บ้านแม่เฒ่าแนะนำ อะชิทาเกะ เพียงสั้น ๆ ว่า "...จงมองเรื่องราวทุกอย่างด้วยความเป็นธรรม และปราศจากมานหมอกแห่งอคติ..."

ในระหว่างการเดินทาง อะชิทาเกะ พบเห็นเรื่องราวต่าง ๆ มากมาย และในที่สุด เขาก็ค้นพบสาเหตุที่ทำให้เทพหมูป่ากลายร่างเป็นอสูรร้าย ว่าเกิดจากลูกกระสุนของปืนไฟที่ อิบิชิ ผู้นำแห่งโหละนครเป็นผู้ยิง แล้วฝังอยู่ในร่างของเทพหมูป่านั้นเอง

นอกจากจะได้เห็นความโลภที่ไม่สิ้นสุดของมนุษย์ ผ่านการกระทำของ อิบิชิ ที่ต้องการใช้แร่เหล็กและปืนไฟ เพื่อแสวงหาอำนาจและความมั่งคั่งให้ตัวเอง และจาก จิโกะ นักบวช ซึ่งเป็นข้ารับใช้ขององค์จักรพรรดิแล้ว อะชิทาเกะ ยังได้รับรู้ถึงความเจ็บปวด เคียดแค้น ซึ่งซัง ที่ธรรมชาติและเหล่าเทพสัตว์มีต่อมนุษย์ผู้รุกราน ผ่านคำบอกเล่าของ ชัน เจ้าหญิงแห่งโมโนะ และ โมโร ซึ่งเป็นเทพหมาป่าอีกด้วย

ในตอนกลางของเรื่องเราได้เห็นความรู้สึกของ อะชิทาเกะ ที่หวั่นไหวไปเพียงเล็กน้อย เมื่อได้รับความจริงจากคำชักชวนของ อิบิชิ ว่าโลหิตที่ได้จากการสังหารเทพผู้สร้างแห่งพงไพร ซึ่งเปรียบเสมือนจิตวิญญาณแห่งป่า สามารถช่วยถอนคำสาปซึ่งกำลังกัดกินร่างของเขาอยู่ในเวลานี้ และ อาจยังเป็นการช่วยปลดปล่อย ชัน จากวิถีชีวิตแบบหมาป่า ให้สามารถกลับมาใช้ชีวิตปกติในสังคมของมนุษย์ได้อีกครั้ง

เป็นความหวั่นไหวเล็ก ๆ เพียงครั้งเดียวที่ อะชิทาเกะ แสดงออกมา หลังจากนั้น ภาพที่เราได้เห็นก็คือภาพชายหนุ่มผู้มุ่งมั่น ที่จะเดินตามแนวทางที่ได้รับคำแนะนำจากแม่เฒ่าหมอดู เป็นทางเดินแห่งสันติ ที่ละไว้ซึ่งความโกรธแค้น อาฆาต และพร้อมจะมองทุกสิ่งทุกอย่างด้วยสายตาที่อ่อนโยนและเป็นธรรม

เมื่อเทียบกันแล้วการกระทำของ อะชิทาเกะ ก็เปรียบได้กับเจ้าหญิง นาอุซึเกะ ตัวละครเอกในภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Nausicaa of the Valley of Wind (1984) ซึ่งเกิดจากการสร้างสรรค์ของ ฮายาโอะ เซ็นเดียวกัน

นาอุซึเกะ นั้นเป็นตัวละครที่นิยมใช้สติปัญญาและความประนีประนอมในการแก้ไข ปัญหา มากกว่าที่จะใช้กำลังรุนแรงเพื่อบีบบังคับให้ผู้อื่นเชื่อหรือคล้อยตาม นอกจากนั้นแล้วเธอ

ยังรู้จักการให้อภัยและปล่อยวาง ไม่อาฆาต เคียดแค้นผู้ที่สังหารบิดาของเธอ เจกเช่นเดียวกับ อะชิทากะ ที่ไม่รู้สึกโกรธแค้น อิโบชิ และ จิโกะ ผู้ซึ่งเป็นต้นเหตุของเรื่องราวทั้งหมดที่เขาต้องเผชิญ

ในตอนท้ายของ Princess Mononoke นั้นเน้นย้ำแนวความคิดที่ว่าด้วย “การต่อต้านสงครามและความรุนแรง” อย่างชัดเจน ฮายาโอะ ใช้ภาพความตายที่โหดร้ายทั้งของ มนุษย์และเทพสัตว์ เสียงบรรยายของผู้รอดชีวิตจากสงคราม รวมถึงเสียงดนตรีประกอบที่ให้อารมณ์ หม่นเศร้า เพื่อสะท้อนความเลวร้ายของสงครามออกมาให้คนดูได้รับรู้

“...ข้าอยู่ทัพหน้า ข้าเห็นทุกอย่าง มันเกิดขึ้นเร็วมากเหมือนกับฝันร้าย กองกำลังของ จิโกะ ให้พวกข้าเป็นทัพหน้าเหมือนเหยื่อที่ล่อหนูป่า โดยไม่ได้บอกถึงระเบิดที่ฝังไว้ใต้ฝ่าเท้าของพวกเรา หรือระเบิดเพลิงที่ทิ้งลงมายังพวกเราอีก...”

แม้วิธีการขมวดปมเช่นนี้ จะต่างไปจากผลงานเรื่องอื่น ๆ ของสตูดิโอจิบลิ ที่ไม่นิยม นำเสนอภาพอันเลวร้ายของสงครามแบบตรง ๆ แต่ผลลัพธ์ที่ได้นั้นก็ไม่ได้แตกต่างกัน

นั่นก็คือ สามารถทำให้คนดูเข้าใจและเกิดความรู้สึกร่วมกันได้ว่า แท้จริงแล้วสิ่ง ที่ถูกเรียกว่าสงครามนั้น เต็มไปด้วย เล่ห์เหลี่ยม การทรยศหักหลัง ความเหี้ยมโหด รุนแรง และ อปโลกษณ์มากถึงเพียงใด

13. ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง My Neighbors the Yamadas

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง My Neighbors the Yamadas หรือ Houhokekyo Tonari no Yamada-kun เป็นผลงานการกำกับของ อิซาโอะ ทาคาฮาตะ ที่ดัดแปลงมาจากการ์ตูนสั้นความยาว 4 ช่องจบเรื่อง Tonari no Yamada-kun ของ ฮิซาชิ อิชิอิ (Hisaichi Ishii) ซึ่งตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ลง ในหนังสือพิมพ์อาซาฮี ชินบุน (Asahi Shinbun) ตั้งแต่ปี 1991

คำว่า Houhokekyo นั้นมาจากคำว่า Houho ที่แปลว่า “ยืม หรือ ห่วงระแวง” บวกกับ คำว่า Kkyo ที่แปลว่า “การปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุ หรือเพื่อให้เห็นความเป็นจริงอะไรบางอย่าง” ซึ่งเมื่อนำมารวมกับคำว่า Tonari ที่แปลว่า “เพื่อนบ้าน” และคำว่า Yamada-kun ซึ่งเป็นชื่อของ ครอบครัว ยามาตะ แล้ว จะมีความหมายโดยรวมว่า “เรื่องซำซันที่ให้คิดสอใจของเพื่อนบ้านที่ชื่อ ยามาตะ”

ความสนุกของ My Neighbors the Yamadas นอกจากจะมาจากเรื่องราวชวนหัว แต่แฝงไว้ด้วยแง่คิด ที่เกิดจากพฤติกรรมประจำวันของเหล่าสมาชิกครอบครัว ยามาตะ แล้ว

อีกส่วนหนึ่งยังมาจากสำเนียงการพูดภาษาถิ่นแบบคันไซ⁵⁴ (Kansai) ที่ ทาคาฮาตะ จงใจนำมาใช้เพื่อล้อเลียนตัวละครบางตัวในเรื่องอีกด้วย

My Neighbors the Yamadas ถูกบันทึกไว้ว่า เป็นภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องแรกของสตูดิโอจิบลิ ที่ผลิตโดยใช้คอมพิวเตอร์กราฟฟิคตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งก็มาจากความตั้งใจของ ทาคาฮาตะ เองที่ต้องการให้งานด้านภาพออกมาคล้ายกับการวาดด้วยสีน้ำ ซึ่งไม่สามารถทำได้หากใช้เทคนิคการวาดด้วยมือ (Hand - Painted Cels) แบบปกติทั่วไป

งานด้านโปรดักชั่นของ My Neighbors the Yamadas เริ่มขึ้นในวันที่ 1 ตุลาคม 1997 และสิ้นสุดลงในวันที่ 7 มิถุนายน 1999 ซึ่งรวมแล้วใช้เวลาเกือบ 2 ปีในการผลิต หลังจากนั้นจึงเข้าฉายอย่างเป็นทางการครั้งแรกในญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 1999

ประเด็นในการวิเคราะห์

13.1 แก่นความคิดหลักของเรื่อง

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง My Neighbors the Yamadas นำเสนอแก่นความคิดที่ว่าด้วย “ความรักความผูกพันระหว่างคนในครอบครัว คือสิ่งที่มีค่าเหนืออื่นใด”

แก่นความคิดที่ว่าด้วย “ความรักความผูกพันระหว่างคนในครอบครัว คือสิ่งที่มีค่าเหนืออื่นใด” ของ My Neighbors the Yamadas ถูกถ่ายทอดผ่านเรื่องราววนวายต่าง ๆ ของครอบครัวชนชั้นกลางชาวญี่ปุ่นครอบครัวหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วย พ่อ (ทาเคชิ), แม่ (มัตสึโกะ), ลูกชาย (โนโบรุ), ลูกสาว (โนโนโกะ) คุณยาย (ชิโกะ) และ โปจิ ซึ่งเป็นสุนัขประจำครอบครัว

ทาคาฮาตะ ซึ่งเป็นคนเขียนบทและเป็นผู้กำกับของเรื่อง ใช้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของครอบครัว ยามาตะ เป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึง ความเป็นจริงของรูปแบบการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน

⁵⁴ คันไซ (Kansai) เป็นชื่อที่ใช้เรียกดินแดนฝั่งตะวันตกของประเทศญี่ปุ่น อันประกอบไปด้วยจังหวัด นาระ เกียวโต โอซาก้า นาโงย่า โกเบ และ คิฟู ซึ่งโดยปกติแล้วภาษาพูดของคนถิ่นนี้จะมีสำเนียงที่ผิดไปจากภาคอื่น ๆ ของญี่ปุ่น ยิ่งเฉพาะกับคนในเขตเมืองหลวงเช่น โตเกียว ด้วยแล้ว เมื่อได้ฟังสำเนียงแบบคันไซ ก็มักจะรู้สึกขบขัน ดังนั้นการ์ตูนหรือภาพยนตร์หลาย ๆ เรื่อง จึงมักจะนำเอาสำเนียงแบบคันไซมาใช้ล้อเลียน เพื่อแสดงถึงความเป็นคนต่างจังหวัดอยู่เสมอ ๆ สำหรับในเรื่อง My Neighbors the Yamadas ตัวละครที่พูดสำเนียงแบบคันไซ ก็คือ มัตสึโกะ (แม่) และ ชิโกะ (ยาย)

ที่เรียกว่า “ครอบครัว” ว่าไม่ได้ดำเนินไปอย่างเรียบง่ายไปเสียทั้งหมด บางเวลาก็อาจมีปัญหาเกิดขึ้น มีการทะเลาะเบาะแว้ง ขัดใจซึ่งกันและกัน แต่สุดท้ายแล้วหากทุกคนในครอบครัวยอมลดทิฐิ เปิดใจ เข้าหากัน แสดงความรักที่แต่ละคนมีให้แก่กัน เมื่อนั้นแล้วปัญหาทุกอย่างก็จะสามารถคลี่คลาย และจบลงด้วยดีได้

ทาคาฮาตะ เปรียบการใช้ชีวิตแบบ “ครอบครัว” ว่าเหมือนการที่คนหลายคนลงมาอาศัยอยู่ในเรือลำเดียวกัน และเรือนั้นก็แล่นอยู่กลางทะเลกว้าง ที่บางครั้งก็สงบเงียบ แต่บางครั้งก็เต็มไปด้วยคลื่นลมแรงที่โหมพัดเข้ามาใส่ ดังนั้นทางเดียวที่ทุกคนในเรือจะอยู่รอดปลอดภัยได้ก็คือ การร่วมแรงร่วมใจกัน เพื่อฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ที่รออยู่ตรงหน้า

จากภาพที่เราได้เห็น ครอบครัว ยามาตะ มักจะมีเรื่องวุ่นวายชวนให้ปวดหัวเกิดขึ้นได้ทุกวัน บ้างก็มาจาก พ่อ ซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว บ้างก็มาจาก แม่ ซึ่งเป็นคนคอยดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน บางทีก็มาจาก โนโบรุ ลูกชายคนโต โนโนโกะ ลูกสาวคนเล็ก หรือแม้แต่ ชิโกะ คุณยายที่มีนิสัยจู้จี้ หัวรั้นตามประสาคนแก่

ทุกคนในครอบครัว ยามาตะ ล้วนมีส่วนในการสร้างปัญหาด้วยกันทั้งนั้น แต่สุดท้ายแล้ว ไม่ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นจะใหญ่หรือว่าเล็กแค่ไหนก็ตาม ครอบครัว ยามาตะ ก็สามารถฝ่าฟันและก้าวผ่านพ้นปัญหาเหล่านั้นได้เสมอ โดยอาศัยความรัก ความเข้าใจ ที่ทุกคนในครอบครัวมีให้แก่กันเป็นเครื่องมือช่วยนำทาง

ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ สามารถยืนยันได้จากเสียงอวยพรจากผู้อาวุโส ในฉากงานแต่งงานของ พ่อ และ แม่ ในตอนต้นเรื่องที่ว่า

“...พวกเธอก็เหมือนกำลังจะต้องออกเรือสู่โลกกว้างเพื่อไปเผชิญคลื่นลม ก็อย่างที่เขาพูดกัน ชีวิตมันก็ต้องมีขึ้นมีลง คลื่นลมอาจจะโถมกระหน่ำเข้าใส่ และคลื่นเธอสองคนลงสู่กันทะเลได้ตลอดเวลา แต่จงอย่าท้อแท้ มันเป็นเรื่องยากก็จริง และแม้ชีวิตคู่จะแสนขาดโหนกก็ตามที่ พวกเธอก็จะสามารถผ่านพ้นเรื่องราวไปได้ ถ้าพวกเธออยู่ด้วยกัน

...แล้วอะไรที่พวกเธอควรระวังกลัวที่สุดในการเดินทางชีวิต พายุหรือว่าคลื่นลมแรง ไม่ใช่เลย ระวังช่วงที่พายุสงบให้ดี ๆ ช่วงที่ไม่มีแม้แต่ลมใด ๆ พัดมา ถ้าคนในครอบครัวร่วมแรงร่วมใจกันดี พายุจะแรงแค่ไหนก็ยอมฟันฝ่าไปได้ แต่เวลาคลื่นลมสงบนั้นมันก็มีอีกเรื่องหนึ่ง เวลาที่ลมสงบเธอก็จะตายใจ แต่ระวังให้ดีเถอะนะ ทาคะชิคุง มัตสึโกะซัง ถ้าในช่วงลมสงบแล้วพวกเธอคอยเอาแต่ใจตัวเองละก็ พวกเธอก็อาจจะต้องสูญเสียกันและกันก็ได้

...พวกเธอจะไม่มีทางเห็นปลาฉลามที่มาดักรออยู่รอบ ๆ หรอก แล้วเธอจะเดินเรือยังไง ถ้าไม่มีลม ไม่มีเส้นทางเดินเรือ ถ้าต้องเดินเรือไปอย่างไม่มีทิศทาง บอกให้ไปทางขวามือ ทางซ้ายมือ พวกเธอก็จะไม่มีวันเห็นตรงกันแน่ และอาจจะคิดด้วยซ้ำว่า ทำไมต้องมาลงเรือลำเดียวกันด้วย แบบนี้ครอบครัวเธอก็จะล่ม...”

13.2 แนวความคิดรองของเรื่อง⁵⁵

13.2.1 แนวความคิดเรื่อง “การวิพากษ์ความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวญี่ปุ่น”

แนวความคิดเรื่อง “การวิพากษ์ความเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัวญี่ปุ่น” ของ My Neighbors the Yamadas ถูกนำเสนอด้วยอารมณ์ขันถึงประชดประชัน (Satire) ผ่านพฤติกรรมอันหลากหลายของสมาชิกในครอบครัว ยามาดะ

ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ เรื่องบทบาทของแม่ในการดูแลครอบครัว และเรื่องสถานะของพ่อในฐานะของผู้นำครอบครัว

ในสังคมญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม พ่อ/สามี จะมีสถานะเป็นเสาหลักของครอบครัว เป็นหัวหน้าที่มีอำนาจสูงสุด และมีสิทธิชี้ขาดปัญหาที่เกิดขึ้นทุกอย่างในบ้าน เนื่องจากเป็นผู้เดียวที่ออกไปทำงานหารายได้เข้าครอบครัว ส่วน แม่/ภรรยา นั้นจะมีหน้าที่ทำงานบ้าน เลี้ยงดูลูก และคอยปรนนิบัติดูแลรับใช้สามีและบิดามารดาของสามี ให้สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็น “คะโน” (Kanai/ผู้อยู่ในบ้าน) โดยไม่ขาดตกบกพร่อง

ปัจจุบัน แม้สังคมญี่ปุ่นจะยังคงลักษณะแบบชายเป็นใหญ่อยู่ แต่ภาพลักษณ์ของครอบครัวที่กล่าวมาข้างต้นก็ได้เริ่มแปรเปลี่ยนไป แม้จะยังไม่มากนัก แต่ภาพของ “สามีผู้ยิ่งใหญ่” ที่เคยมีอำนาจเหนือทุกคนในบ้านก็ค่อย ๆ จางลงเรื่อย ๆ สามีที่มีเหตุผลยอมรับฟังความคิดเห็นของภรรยาและบุตรเริ่มมีเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่สถานภาพของภรรยาก็เริ่มดีขึ้น

ภรรยาจำนวนไม่น้อยในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะกับครอบครัวที่ดำรงชีวิตในเมืองใหญ่ จะสามารถแสดงความคิดเห็นของตนเองได้ในฐานะที่ทัดเทียมกับสามี โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะมีอำนาจสิทธิขาดเหนือสามีมากในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาของบุตร

ผลจากการที่สถานภาพของภรรยาสูงขึ้นดังกล่าว เหตุการณ์ที่พบเห็นได้ทั่วไปต่อมาก็คือ “สงครามระหว่างแม่สามีและลูกสะใภ้” ลูกสะใภ้เริ่มมีความคิดเห็นและจุดยืนเป็นของตนเอง ทำให้เกิดความขัดแย้งกับแม่สามีอยู่เสมอ และคนที่ต้องอยู่ในสภาพคนกลาง คอยรับแรงปะทะจากปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือตัวสามีนั่นเอง (กระจกส่องญี่ปุ่น, 2541, น. 83)

⁵⁵ เนื่องจาก My Neighbors the Yamadas ประกอบด้วยตอนย่อยทั้งหมด 20 ตอน (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก) ซึ่งมีความยาวและเนื้อหาที่แตกต่างกันออกไป บางตอนก็มีแก่นความคิด หรือสาระที่ต้องการจะสื่อสารกับคนดู แต่บางตอนก็ต้องการเพียงแค่สร้างความขบขันให้กับคนดู ผ่านพฤติกรรมแปลก ๆ ของตัวละครในเรื่องเท่านั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการสรุปสาระ/แนวความคิดรองของเรื่อง จากตอนย่อยทั้งหมดออกมาเป็น 3 ประเด็นหลัก ดังต่อไปนี้

ด้วยเหตุผลหลายประการ ทั้งจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหลังพองสบู่แตกที่บีบบังคับให้ผู้หญิงญี่ปุ่นส่วนหนึ่งรวมถึงแม่บ้านต้องออกไปหางานทำ และจากการแพร่หลายของเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เครื่องดูดฝุ่น เครื่องซักผ้า ตลอดจนการเกิดขึ้นของร้านสะดวกซื้อที่เปิดบริการตลอด 24 ชั่วโมง และบริการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่มีเพิ่มมากขึ้น เช่น การสั่งอาหารทางโทรศัพท์ หรือการชำระค่าไฟฟ้า ค่าแก๊ส ค่าโทรศัพท์ ผ่านทางธนาคาร ทำให้ความรับผิดชอบของผู้หญิงญี่ปุ่นในเรื่องงานบ้าน และการดูแลครอบครัวลดน้อยลง

ใน *My Neighbors the Yamadas* นั้นบทบาทของ แม่ (มัตซึโกะ) ได้เปลี่ยนไปจากค่านิยมแบบดั้งเดิมที่สังคมญี่ปุ่นเคยยึดถือ แม้ว่า แม่ ในเรื่องจะยังคงมีอาชีพเป็นแม่บ้านเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ออกไปทำงานนอกบ้าน แต่พฤติกรรมที่แสดงออกต่อ สามิ และ ลูก รวมไปถึงความรับผิดชอบต่อครอบครัวในเรื่องงานบ้านนั้นแปรเปลี่ยนไป

จากภาพที่เราได้เห็น มัตซึโกะ ไม่ค่อยที่จะรับผิดชอบต่องานในบ้านสักเท่าไร บางทีก็ถึงขั้นให้ โนโบรุ ซึ่งเป็นลูกชายทำอาหารให้กินแทน (จากตอน Home economics wizard) หรือบางทีก็ละเลยไม่ปรนนิบัติดูแลสามิที่เหน็ดเหนื่อยกลับมาจากการทำงานนอกบ้าน (จากตอน Yamada Family Chronicles) ซึ่งผิดกับค่านิยมของแม่บ้านญี่ปุ่นสมัยดั้งเดิม ที่จะต้องนั่งรอสามิซึ่งมักจะกลับบ้านดึก ๆ แทบทุกวัน และเมื่อสามิมารถึงบ้านแม่บ้านก็ต้องเสิร์ฟอาหารเย็น พร้อมกับนั่งบริการอยู่ข้าง ๆ โดยที่ไม่นำเรื่องในครอบครัวมาปรึกษาให้รบกวนใจ แต่ต้องรอไปจนถึงวันหยุดหรือในเวลาที่สามิพร้อมจะรับฟังเท่านั้น (ญี่ปุ่น, 2543, น. 69)

สวน พอ (ทาเคชิ) นั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ เรื่องของสถานะภาพในครอบครัวที่เปลี่ยนจาก “ผู้นำที่ยิ่งใหญ่” มาเป็นเพียง “ผู้หาเงินเข้าบ้าน” เท่านั้น นอกจากจะไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากภรรยาเท่าที่ควรแล้ว ในด้านความสัมพันธ์กับ ลูกชาย (โนโบรุ) ภาพที่ออกมาก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลง ที่ผิดไปจากค่านิยมแบบดั้งเดิมด้วยเช่นกัน

ในอดีตนั้นมีคำกล่าวที่ว่า “แผ่นดินไหว ได้ฝุ่น ฟาร์อง และพอ เป็นสิ่งที่เด็กญี่ปุ่นกลัวมากที่สุด” (นวรรตน์ เลขะกุล, 2545, น. 219) จากคำกล่าวที่ว่านี้ สามารถสะท้อนให้เห็นได้อย่างดีถึงสถานะของพอในแบบญี่ปุ่นโบราณ ที่ถูกยกให้เป็นผู้นำสูงสุดของครอบครัว เป็นที่พึ่งพิงและเป็นเหมือนวีรบุรุษที่ลูก ๆ ทุกคนต้องการนำไปให้เป็นแบบอย่าง

แต่ในยุคปัจจุบันที่สภาพสังคมแปรเปลี่ยนไป กลายเป็นสังคมแบบธุรกิจอุตสาหกรรมที่เร่งรีบเต็มไปด้วยการแข่งขัน ทำให้ พอ ซึ่งเป็นผู้หาเงินเข้าบ้านแต่เพียงผู้เดียวต้องทำงานหนักขึ้น บางครั้งเมื่อเลิกงานแล้วยังกลับบ้านไม่ได้ เพราะต้องทำงานล่วงเวลาหรือทำงานพิเศษที่อื่นต่อ ทำให้เวลาที่มิให้กับครอบครัวลดน้อยลง ไม่มีเวลาอบรม สั่งสอน หรือนำลูกเหมือนกับในอดีต

บวกกับค่านิยมแบบฟุ้งเฟ้อ ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในหมู่วัยรุ่นญี่ปุ่น ที่เห็นสินค้าราคาแพงและสินค้าแบรนด์เนม เป็นเหมือนเครื่องชี้วัดสถานะทางสังคม

ปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ล้วนมีส่วนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง พ่อ กับ ลูก ห่างเหินกันออกไปเรื่อย ๆ จนในบางครอบครัว พ่อ ในสายตาของ ลูก ๆ มีค่าแค่เพียง “ผู้หาเงินเข้าบ้าน” มาให้จับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าราคาแพง ๆ ไปอวดกันเท่านั้น

สำหรับใน My Neighbors the Yamadas สถานะของ พ่อ ไม่ได้ตกต่ำถึงขั้นเลวร้ายแบบที่กล่าวมา แต่ก็สามารถเห็นได้อย่างชัดเจน ถึงสถานะ/บทบาทความเป็นผู้นำครอบครัวของ พ่อ (จากตอน The fight for justice) และระดับความผูกพันระหว่าง พ่อ กับ ลูกชาย และ พ่อ กับ คนในครอบครัว ที่ลดน้อยลงจากสังคมญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม (จากตอน Male bonding และ Father as a role model)

13.2.2 แนวความคิดเรื่อง “การให้ความสำคัญกับการศึกษา”

สำหรับแนวความคิดเรื่อง “การให้ความสำคัญกับการศึกษา” ใน My Neighbors the Yamadas นั้น ถูกแสดงผ่านความกังวลของ พ่อ และ แม่ ที่มีต่อตัว โนโบรุ ซึ่งเป็นลูกชาย โนโบรุ นั้น เป็นเด็กที่เรียนไม่เก่งแถมยังไม่ตั้งใจเรียน ดังนั้น พ่อ และ แม่ จึงคิดที่จะจ้างครูมาสอนพิเศษให้กับ โนโบรุ (จากตอน Age come more easily than wisdom)

13.2.3 แนวความคิดเรื่อง “การให้ความสำคัญกับการทำงาน”

สำหรับแนวความคิดเรื่อง “การให้ความสำคัญกับการทำงาน” ใน My Neighbors the Yamadas นั้น ถูกแสดงให้เห็นผ่านความรับผิดชอบของ พ่อ ซึ่งเป็นพนักงานบริษัท ที่แม้จะไม่สบาย แต่ก็ยังพยายามที่จะลุกขึ้นแต่งตัวไปทำงาน

ในเช้าวันหนึ่งที่วันว้ายเหมือนทุกวัน พ่อ รีบแต่งตัวและวิ่งออกจากบ้านอย่างรีบร้อน เพื่อไปทำงาน แต่ขณะที่กำลังเดินทางอยู่นั้น พ่อ ก็รู้สึกไม่สบายมากจนกระทั่งต้องกลับมาพักที่บ้าน เมื่อถึงบ้าน แม่ และ ยาย บอกว่า พ่อ น่าจะหยุดพักสักวันซึ่ง พ่อ ก็เห็นด้วย แต่แล้ว พ่อ ก็วิ่งไปลักพักพร้อมกับพูดออกมาว่า “ตอนที่ตัดสินใจว่าจะอยู่บ้านอาการมันก็ดีขึ้น สงสัยคงต้องไปทำงานแล้วละ” แล้วหลังจากนั้น พ่อ ก็เดินออกจากบ้านไปทำงานตามเดิมอย่างเงียบ ๆ (จากตอน Section Chief Yamada)

คำพูดและพฤติกรรมของ พ่อ ที่แสดงออกมานั้น สามารถสะท้อนให้เห็นได้อย่างดี ถึงค่านิยมของคนญี่ปุ่นในด้านการทำงาน คนญี่ปุ่นนั้นมีนิสัยรักงานอย่างแท้จริง มีความรับผิดชอบต่อ งานและบริษัทที่ตนเองสังกัดอยู่สูง ดังนั้นการกระทำใด ๆ ก็ตามที่อาจทำให้งานหรือว่าบริษัทได้รับผลกระทบเสียหาย คนญี่ปุ่นก็จะหลีกเลี่ยงไม่กระทำ เหมือนอย่างเช่นที่ พ่อ แม้จะไม่สบายแต่ก็ไม่ยอม ลาหยุดงานเพราะเกิดความรู้สึกผิดขึ้นในใจ

14. ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Spirited Away

ในปี 1997 ฮายาโอะ มิยาซากิ เคยประกาศไว้ในงานแถลงข่าวของภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Princess Mononoke ว่าเขาต้องการที่จะเกษียณอายุตัวเองจากการเป็นผู้กำกับ หลังจากทำงานอย่างหนักต่อเนื่องมานาน และหลังจากนั้นในวันที่ 14 มกราคม 1998 มิยาซากิ ก็ลาออกจากสตูดิโอจิบลิเพื่อไปดูแล "พิพิธภัณฑ์จิบลิ" ซึ่งเป็นอีกหนึ่งความฝันที่เขาสร้างขึ้น พร้อม ๆ กับสร้างสตูดิโอเล็ก ๆ แห่งใหม่ชื่อว่า "บุดะยะ" (Butaya) ขึ้นมาใกล้กับสตูดิโอจิบลิ

ถึงตอนนี้หลายคนเชื่อว่าสิ่งที่ ฮายาโอะ เคยประกาศไว้ในปี 1997 คงจะเป็นความจริงแน่แล้ว แต่ในวันที่ 16 มกราคม 1999 ฮายาโอะ ก็กลับไปยังสตูดิโอจิบลิอีกครั้งพร้อมกับรับตำแหน่ง Shochō (Head of office) ประจำสตูดิโอ และในปี 2001 Spirited Away หรือ Sen to Chihiro no Kamikakushi ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องล่าสุด ที่เขากำกับและเขียนบทเอง ก็ออกสู่สายตาของผู้ชมทั่วโลก

ฮายาโอะ เคยให้สัมภาษณ์กับนิตยสาร Animage ฉบับเดือนพฤษภาคม 2001 ไว้ว่าแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้เขาสร้าง Spirited Away ขึ้นมาก็คือ การ์ตูนสำหรับเด็กผู้หญิง (Shoujo Manga) ที่ลูกสาวของเพื่อนลิ้มไว้ในบ้านพักตากอากาศของเขา ซึ่งเนื้อเรื่องเต็มไปด้วยความรุนแรงและเรื่องราวรัก ๆ ใคร่ ๆ หลังจากอ่านจบ ฮายาโอะ ก็คิดขึ้นมาว่า การ์ตูนพวกนี้ไม่น่าให้สิ่งที่เด็ก ๆ ต้องการอย่างแท้จริง แล้วหลังจากนั้นงานสร้างของ Spirited Away ก็เริ่มขึ้น

ฮายาโอะ ตั้งใจให้ตัวละครของเรื่องเป็นเด็กผู้หญิงอายุประมาณ 10 ขวบ ที่มีลักษณะเหมือนกับเด็กธรรมดา ๆ ทั่วไป ไม่มีเวทมนต์หรืออำนาจพิเศษอื่นใดอยู่ในตัว ไม่เก่งกล้าหรือมีหน้าตาที่สวยงามจนเกินจริง เป็นเพียงเด็กผู้หญิงธรรมดา ๆ ที่ยังมีข้อเสีย ซึ่งผู้ชมสามารถเข้าถึงและรู้สึกเห็นอกเห็นใจ ยามที่เธอต้องเผชิญกับความยากลำบากไปด้วยได้

"...ผมพยายามที่จะทำให้ตัวละครเหมือนกับคนธรรมดา ๆ มากที่สุด ดังนั้นจึงพยายามหลีกเลี่ยงการวาดดวงตาแบบเป็นประกายที่สวยงามเกินผู้หญิงจริง ๆ ในตอนแรกนั้นผมยังอดคิดไม่ได้เลยว่า เธอ (จิฮิโระ) ช่างเป็นเด็กผู้หญิงที่ไม่น่ารักเอาซะเลย ไม่มีวิธีอะไรที่เราสามารถทำให้เธอสวยขึ้นได้เลยนั่นหรือ แต่เมื่อถึงตอนที่ตัวหนังใกล้จะเสร็จ ผมก็เริ่มรู้สึกดีขึ้นและคิดว่า อืม...เธอจะต้องกลายเป็นผู้หญิงที่มีเสน่ห์ได้แน่ ๆ..."⁵⁶

⁵⁶ สามารถอ่านบทสัมภาษณ์ฉบับเต็มของ ฮายาโอะ ที่พูดถึงประเด็นต่าง ๆ ของ Spirited Away ได้ที่ <http://www.nausicaa.net/miyazaki/interviews/sen.html>

ประเด็นในการวิเคราะห์

14.1 แก่นความคิดหลักของเรื่อง

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Spirited Away นำเสนอแก่นความคิดที่ว่าด้วย "การค้นหาตัวตน แท้จริงที่เลือนหายไป"

คำว่า "ตัวตน" ในที่นี้หมายถึง "จิตวิญญาณของความเป็นญี่ปุ่น" ซึ่งปัจจุบันได้ค่อย ๆ เลือนหายไปตามกระแสของการพัฒนา และค่านิยมของสังคมแบบทุนนิยม-บริโภคนิยมที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น

แต่เดิมนั้นชนชาติญี่ปุ่นถูกพิจารณาว่า เป็นชนชาติที่โดดเด่น มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองที่แม้จะหลากหลายแต่ก็มีความเป็นเอกภาพ⁵⁷ ในด้านสังคมนั้นคนญี่ปุ่นมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ ดำรงชีวิตในรูปแบบสังคมกลุ่มที่รวมตัวกันเหนียวแน่น เข้มแข็ง มีความอดทน มานะพยายาม และมีทัศนคติที่มุ่งมั่นจริงจังต่อการทำงาน

แต่ปัจจุบันหลังจากทศวรรษที่ 80 เป็นต้นมา รูปแบบชีวิตและค่านิยมของคนในสังคมญี่ปุ่นเริ่มแปรเปลี่ยนไปอย่างมาก ช่วงปี ค.ศ. 1985-1989 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นขยายตัวสูงสุด เป็นช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่ที่ราคาสินทรัพย์ จำพวกที่ดินและหุ้นได้พุ่งขึ้นสูงอย่างมาก ประชาชนมีเงินจับจ่ายใช้สอยในมือมากขึ้น ทำให้เกิดค่านิยมการเดินทางไปท่องเที่ยวต่างประเทศ และค่านิยมที่คิดว่าสินค้ายังมีราคาแพงมากเท่าไร ก็ยังมีคุณค่าและช่วยยกระดับทางสังคมให้กับคนใช้สินค้านั้น ๆ ได้

⁵⁷ ลักษณะเด่นของวัฒนธรรมญี่ปุ่นประการหนึ่งคือ "หลากหลายแต่มีเอกภาพ" เนื่องมาจากญี่ปุ่นเป็นชาติที่พร้อมจะเปิดรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาในสังคมของตน ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากค่านิยมการนับถือศาสนาที่มีทั้ง ชินโต พุทธ ขงจื้อ และคริสต์ ในคน ๆ เดียว แต่ท่ามกลางความหลากหลายนั้นก็แฝงไว้ด้วยความมีเอกภาพ วัฒนธรรมญี่ปุ่นจะไม่แตกต่างไปตามท้องที่ศาสนา หรือแม้แต่ปัจเจกบุคคล นั่นก็คือ ไม่ว่าชาวญี่ปุ่นผู้นั้นจะอาศัยอยู่ที่ใด จะนับถือศาสนาใด หรือจะเป็นคนอย่างไร วัฒนธรรมที่ติดตัวเขานั้นก็แทบจะเหมือนกับคนญี่ปุ่นคนอื่น ๆ ทุกประการ ดังที่มีผู้เปรียบวัฒนธรรมญี่ปุ่นไว้ว่า เหมือนกับ "ขนมคินทาโร" (Kintarou-ame) ซึ่งไม่ว่าจะตัดตรงไหนก็จะปรากฏภาพของคินทาโรให้เห็น (กระจกส่องญี่ปุ่น, 2541, น. 29) เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะญี่ปุ่นไม่เพียงแต่เลือกสรร แต่ยังรู้จักนำวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่หยิบยืมมาปรับเปลี่ยน ดัดแปลง จนสามารถผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนได้

แม้ว่าหลังปี ค.ศ. 1990 เศรษฐกิจของญี่ปุ่นจะพลิกกลับอย่างรุนแรง เกิดภาวะฟองสบู่แตก เงินเยนแข็งค่าขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดปัญหาการว่างงาน และปัญหาราคาสินค้าอุปโภคบริโภคที่เพิ่มสูงขึ้น แต่ค่านิยมแบบฟุ้งเฟ้อของคนญี่ปุ่นที่ก่อตัวขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 80 ก็ยังไม่เลือนหายไป ดังจะเห็นได้จากชาวสาววัยรุ่นญี่ปุ่นที่สมัครใจขายตัว เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าใหม่ ๆ ที่ทันสมัย มียี่ห้อราคาแพง ทั้ง ๆ ที่ยังเป็นเพียงนักเรียนในชั้นมัธยมหรืออุดมศึกษาเท่านั้น

ในด้านปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ตั้งแต่ทศวรรษที่ 60 เป็นต้นมาที่ธุรกิจภาคอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างรวดเร็ว ญี่ปุ่นก็เริ่มเผชิญกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำลายในวงกว้าง หรือปัญหามลพิษซึ่งเกิดจากสารเคมีและขยะอุตสาหกรรม ที่ก่อให้เกิดโรคร้ายแรงต่าง ๆ ตามมา เช่น โรค อิไตอิไต (Itai-itai) จากสารแคดเมียม หรือโรคมินามาตะ (Minamata) ซึ่งเกิดจากพิษของสารปรอท

สิ่งเหล่านี้กลายเป็นปัญหาเรื้อรัง ที่รัฐบาลญี่ปุ่นทุกสมัยพยายามหาหนทางแก้ไข ทั้งด้วยวิธีออกกฎหมายควบคุม และใช้การรณรงค์ขอความร่วมมือจากประชาชนในประเทศ ในกรณีของสตูดิโอจิบลินั้น ปัญหาทั้งหมดที่กล่าวมาก็อยู่ในความสนใจเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากผลงานทุกเรื่อง ที่ผลิตออกมา มีส่วนในการบันทึก สะท้อน และเรียกร้องให้เกิดการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ในปริมาณที่มากหรือน้อยแตกต่างกันไป

สำหรับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Spirited Away นั้น ประเด็นปัญหาดังกล่าวได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดถึงเช่นกัน โดย ฮายาโอะ ซึ่งเป็นผู้กำกับและคนเขียนบทของเรื่อง ได้สะท้อนปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ในหลายจุดของเรื่อง

เริ่มตั้งแต่ชื่อเรื่องภาษาญี่ปุ่นซึ่งเขียนว่า Sen to Chihiro no Kamikakushi คำว่า Sen (เซ็น) และ Chihiro (จิอิโระ) นั้นเป็นชื่อของตัวละครเอกของเรื่อง คำว่า Kami แปลว่า เทพเจ้า และคำว่า kakushi แปลว่า ซ่อนตัว ดังนั้นเมื่อนำมารวมกันจึงสามารถแปลความได้ว่า "เซ็น และ จิอิโระ ที่ถูกเทพนำไปซ่อนตัว"

ฮายาโอะ ให้ชื่อ Sen to Chihiro no Kamikakushi อย่างมีนัยยะสำคัญ เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาของเรื่อง ที่ว่าด้วยการพลัดหลงเข้าไปยังโลกของเทพเจ้าของครอบครัวหนึ่ง ซึ่งมีสมาชิกประกอบไปด้วย พ่อ แม่ และลูกสาวอายุ 10 ขวบ

จากรายละเอียดที่เราได้รับนั้น จิอิโระ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง และครอบครัวของเธอ (พ่อและแม่) กำลังอยู่ระหว่างการย้ายบ้าน ขณะที่เดินทางอยู่นั้นทั้งสามคนได้เกิดพลัดหลงเข้าไปในดินแดนประหลาด ซึ่งเป็นที่รวมของเหล่าเทพ แม่มด และปิศาจโดยบังเอิญ ณ ดินแดนแห่งนี้ พ่อและแม่ของ จิอิโระ ได้ถูกสาปให้กลายเป็นหมู เพราะไปกินอาหารที่เตรียมไว้เลี้ยงเทพเจ้าโดยไม่ได้รับอนุญาต

ด้วยคำแนะนำของ ฮาคู เด็กหนุ่มลึกลับ ทำให้ จิอิโระ ตัดสินใจสมัครเข้าทำงานในโรงอาบน้ำของ ยูบาบะ แม่มดซึ่งมีอำนาจสูงสุดในเมือง เพื่อหาทางช่วยให้พ่อและแม่ของเธอกลับร่างเป็นคนได้ตามเดิม แม้จะไม่เต็มใจนัก แต่ด้วยความมุ่งมั่นที่แสดงออกมา ทำให้ ยูบาบะ ยอมรับ จิอิโระ เข้าทำงานพร้อมกับเปลี่ยนชื่อเธอเสียใหม่เป็น "เซ็น" (Sen)

ฮายาโอะ ใช้ตัวละคร พ่อและแม่ของ จิอิโระ เป็นเหมือนภาพสะท้อนของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมญี่ปุ่น ที่หลงอยู่ในวังวนชีวิตแบบทุนนิยม-บริโภคนิยม พ่อและแม่ของ จิอิโระ นั้นเป็นตัวแทนของคนทีละโมภะโลภมาก ขาดความยับยั้งชั่งใจ นอกจากนั้นแล้วยังมีแนวคิดแบบทุนนิยมสมบูรณ์แบบ ที่คิดว่า "เงิน" สามารถซื้อหรือใช้แก้ปัญหาทุกอย่างได้ ดังจะเห็นได้จากบทสนทนาในร้านอาหาร ในฉากที่พ่อและแม่เข้าไปกินอาหารของเทพเจ้าโดยไม่ได้รับอนุญาตว่า

พ่อ : ขอโทษครับ มีใครอยู่รึเปล่าครับ

แม่ : ไม่ต้องห่วงหรอกค่ะ เอาไวรื้อให้เขากลับมาแล้วเราค่อยจ่ายค่าอาหารก็ได้

ภาพพ่อกับแม่กำลังกินอาหารที่วางไว้ในร้านอย่างเอร็ดอร่อย

แม่ : อร่อยจัง! จิอิโระ อร่อยมากเลยแหละ

จิอิโระ : ไม่เอาค่ะ! เรากลับกันเถอะ เจ้าของร้านจะต้องโกรธแน่ ๆ เลย

พ่อ : ไม่เป็นไรหรอกน่า มีพ่ออยู่ทั้งคน เครดิตการ์ดก็มี เงินสดก็มี

สำหรับตัวของ จิอิโระ นั้นแม้จะไม่ได้ละโมภ ขาดความยับยั้งชั่งใจแบบพ่อและแม่ แต่ตัวของเธอก็มีปัญหาเช่นกัน ฮายาโอะ ใช้ตัวละคร จิอิโระ เป็นตัวแทนของเด็กวัยรุ่นในยุคปัจจุบันที่ถูกตามใจจนเคยตัว ไม่เคยพบกับความยากลำบากจากการทำงาน ขาดความรับผิดชอบ และละเลยมารยาททางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับค่านิยมแบบดั้งเดิมที่สังคมญี่ปุ่นเคยยึดถือ

ฮายาโอะ ใช้การทำงานในโรงอาบน้ำของ ยูบาบะ เป็นสถานที่สำหรับขัดเกลาทั้งจิตใจและพฤติกรรมของเธอ ในตอนต้นของเรื่องนั้น เราจะได้เห็นภาพของ จิอิโระ ที่เต็มไปด้วยความบกพร่องมากมาย ไม่ว่าจะเป็นสีหน้าบึ้งตึง ที่แสดงความไม่พอใจเมื่อต้องย้ายบ้านมายังเมืองเล็ก ๆ ที่ห่างไกล ความเจริญ การไม่แสดงความใส่ใจต่อคู่สนทนา (ไอซึจิ) หรือละเลยการแสดงความขอบคุณเมื่อตนเองได้รับความช่วยเหลือ อันเป็นมารยาททางสังคมที่คนญี่ปุ่นพึงยึดปฏิบัติ

นอกจาก จิอิโระ และพ่อกับแม่ของเธอแล้ว ยังมีตัวละครอีกหลายตัวที่เดียวที่ ฮายาโอะ นำมาใช้เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยม และรูปแบบการดำรงชีวิตของคนญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน ที่แปรเปลี่ยนไปจากแบบแผนดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็น ยูบาบะ เจ้าของโรงอาบน้ำที่เต็มไปด้วยความละโมภและเห็นแก่ตัว, โบ เด็กทารกเพศชายซึ่งเป็นลูกของ ยูบาบะ ที่ถูกเลี้ยงแบบตามใจจนเคยตัว หรือว่า

บรรดาเหล่าลูกน้องของ ยูบาบะ ที่มีความละโมภเห็นแก่เงินทองไม่แพ้เจ้านาย จนสุดท้ายต้องถูก
ปีศาจไร้หน้า (Kaonashi) กินเป็นการสังเวย

สำหรับโรงอาบน้ำ ซึ่งเป็นที่รวมของเหล่าเทพที่มาพักผ่อนนั้น ถูกใช้เป็นตัวแทนของโลก
ปัจจุบันที่เร่ร่อน เต็มไปด้วยการแข่งขัน เป็นโลกแห่งธุรกิจการค้าที่ยึดหลักทุนนิยม-บริโภคนิยมเป็น
สำคัญ ดังจะเห็นได้จากตัวของ ยูบาบะ ซึ่งเป็นเจ้าของ และเหล่าลูกน้องส่วนใหญ่ที่มีความละโมภ
เห็นแก่ทรัพย์สินเงินทองไม่แตกต่างกัน

ก่อนที่ จิอิโระ จะได้เข้าทำงานในโรงอาบน้ำ เธอจะต้องเซ็นสัญญา และยินยอมให้
ยูบาบะ เปลี่ยนชื่อของเธอให้สั้นลงเป็น "เซ็น" (Sen)⁵⁸ เสียก่อน การเปลี่ยนชื่อนี้มีความหมายในสอง
ระดับ นั่นคือ นอกจากจะเป็นการทำให้ชื่อสั้นลง เพื่อง่ายแก่การเรียกและจดจำแล้ว ยังมีความหมายถึง
การก้าวเข้าสู่โลกของการทำงานในแบบ ยูบาบะ (ทุนนิยม) อีกด้วย

ดังนั้นคำว่า Sen to Chihiro no Kamikakushi ที่ถูกใช้เป็นชื่อเรื่อง จึงมีความหมายใน
สองระดับด้วยเช่นกัน ระดับแรกนั้นหมายถึง การพลัดหลงเข้าไปยังดินแดนแห่งเทพ (โรงอาบน้ำ
ในฐานะศูนย์รวมเทพเจ้า) ของ จิอิโระ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง และในระดับที่สองนั้นถูกใช้เพื่อ
แสดงให้เห็นถึงแก่นของเรื่อง นั่นก็คือ หมายถึงตัวตนของคนญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน (จิอิโระ พ่อและแม่)
ที่ถูกกลืนกินเข้าไปสู่โลกแห่งทุนนิยม-บริโภคนิยม จนยากที่จะหาทางกลับออกมาได้

ในตอนท้ายของ Spirited Away นั้นเน้นย้ำแก่นความคิดที่ว่าด้วย "การค้นหาตัวตนแท้จริง
ที่เลือนหายไป" อย่างชัดเจน หลังจากที่ จิอิโระ และ โบ (ลูกของ ยูบาบะ) ได้เรียนรู้ถึงความยากลำบาก
และมิตรภาพที่เกิดจากการทำงานแล้ว ทั้งคู่ก็เติบโตขึ้น ในกรณีของ โบ นั้นถูกแสดงให้เห็นผ่าน
ภาพการยืนสองขาด้วยตัวเองเป็นครั้งแรก อันเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายว่า เด็กที่ถูกตามใจ
จนเคยตัวคนนั้นสามารถพึ่งพาตนเองได้แล้ว

ส่วน จิอิโระ นั้น ภาพที่เราได้เห็นต่างจากตอนต้นเรื่องอย่างชัดเจน เธอเข้มแข็งขึ้น มั่นใจ
ในตัวเองมากขึ้น ซึ่งสุดท้ายแล้วความเข้มแข็งที่ได้เรียนรู้จากการทำงานนี้เอง ก็สามารถช่วยให้
จิอิโระ และพ่อกับแม่ของเธอ กลับไปใช้ชีวิตในโลกมนุษย์ได้อีกครั้ง

⁵⁸ คำว่า Chi ของ Chihiro และ คำว่า Sen นั้นสะกดด้วยตัวคันจิ (Kanji) แบบเดียวกัน
ดังนั้นเมื่อ ยูบาบะ ดึงคำว่า hiro ซึ่งเป็นพยางค์ท้ายทิ้งไป ชื่อของ จิอิโระ จึงอ่านออกเสียงใหม่ได้ว่า
"เซ็น" ซึ่งแปลว่า "หนึ่งพัน" ส่วนคำว่า จิอิโระ นั้นมีความหมายว่า "A thousand fathoms"
(fathom - เป็นหน่วยวัดความยาวที่เท่ากับ 6 ฟุต หรือ 1.829 เมตร)

สำหรับประเด็นทั้งหมดที่ว่านี้ สามารถยืนยันได้จากข้อเขียนของ ฮายาโอะ เอง ที่พูดถึงวัตถุประสงค์ในการกำกับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่องนี้ไว้ว่า⁵⁹

"...การ์ตูนเรื่องนี้เป็นการ์ตูนผจญภัย ถึงแม้ว่ามันจะไม่มีตัวละครที่ถืออาวุธแกว่งไปมารอบ ๆ ก็ตาม ไม่มีตัวละครที่ใช้พลังเหนือธรรมชาติในการต่อสู้ มันไม่ได้เป็นเรื่องการเผชิญหน้ากันระหว่างความดีและความชั่วร้าย แต่มันเป็นเรื่องของเด็กผู้หญิงคนหนึ่ง ที่ถูกส่งเข้าไปในโลกที่มีทั้งความดีและความเลวเป็นองค์ประกอบ

...ที่โลกแห่งนั้นเธอจะได้รับการฝึกสอน ได้เรียนรู้เกี่ยวกับมิตรภาพ การอุทิศตัว และต้องเรียนรู้ที่จะเอาชีวิตรอดโดยอาศัยสติปัญญาของตัวเอง เธอจะต้องค้นหาทางออกเพื่อกลับไปสู่ชีวิตที่เป็นปกติในแบบที่เธอเคยเป็น แต่อย่างไรก็ตาม การที่เธอจะออกไปได้มันไม่ใช่เพราะความชั่วร้ายถูกทำลายลง แต่เป็นเพราะว่าเธอมีพลังในการดำรงชีวิตที่เพิ่มมากขึ้น..."

14.2 แนวความคิดรองของเรื่อง

14.2.1 แนวความคิดเรื่อง "การวิพากษ์สังคมแบบทุนนิยม-บริโภคนิยม"

แนวความคิดเรื่อง "การวิพากษ์สังคมแบบทุนนิยม-บริโภคนิยม ของภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Spirited Away ถูกแสดงผ่านตัวละครอันหลากหลายในเรื่อง ไม่ว่าจะเป็น พ่อและแม่ของ จิอิโระ, ยูบาบะ, อาโอกะเอรุ (Aogaeru) ลูกน้องของ ยูบาบะ ที่มีรูปร่างเป็นกบ รวมไปถึงพนักงานคนอื่น ๆ ในโรงอาบน้ำซึ่งมีนิสัยละโมภ เห็นแก่เงินทองไม่แตกต่างกัน

ฮายาโอะ ใช้ตัวละครเหล่านี้เป็นภาพตัวแทน (Representation) ของคนในสังคมญี่ปุ่นยุคปัจจุบันที่มีค่านิยมและแบบแผนการดำรงชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม เป็นกลุ่มคนในสังคมสมัยใหม่ที่เติบโตขึ้นมาพร้อม ๆ กับความฟุ้งเฟ้อของระบบทุนนิยม-บริโภคนิยม ดังจะเห็นได้จากรายละเอียดต่าง ๆ ของตัวละคร (Character Description) ที่ ฮายาโอะ กำหนดขึ้น

ในตอนต้นเรื่องเราจะได้เห็นตัวอย่างของความละโมภ และแนวคิดทุนนิยมสมบูรณ์แบบที่เห็นเงินเป็นพระเจ้า ผ่านการกระทำของพ่อและแม่ของ จิอิโระ ที่ไปกินอาหารของเทพเจ้าโดยไม่ได้รับอนุญาต ถัดมาก็คือ ตัวของ ยูบาบะ แม่มดที่เป็นเจ้าของกิจการโรงอาบน้ำ และบรรดาลูกน้องของ ยูบาบะ ที่เห็นแก่เงินทอง ความร่ำรวยจนกระทั่งตนเองต้องตกอยู่ในที่นั่งลำบาก

⁵⁹ อ่านรายละเอียดทั้งหมดของ Spirited Away : The Purpose of the Film, by Hayao Miyazaki ได้ที่ <http://www.nausicaa.net/miyazaki/sen/proposal.html>

ฮายาโอะ วิพากษ์ และให้บทเรียนกับตัวละครเหล่านี้ ด้วยการกำหนดบทลงโทษในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป พ่อและแม่ของ จิอิโระ นั้นถูกสาปให้กลายเป็นหมู และถูกจับไปขังในเล้ารวมกับหมูตัวอื่น ๆ ที่อดีตเคยเป็นคนซึ่งมีพฤติกรรมแบบเดียวกัน เพื่อรอวันที่จะถูกนำไปทำเป็นอาหาร, อาโอะกะเอรุ และ ลูกน้องคนอื่น ๆ ของ ยูบาบะ ด้วยความละโมภเห็นแก่ทรัพย์สินเงินทอง สุดท้ายแล้วก็ถูกปิศาจไร่น้ำจับกิน ส่วนตัวของ ยูบาบะ เองก็ถูกลงโทษด้วยการที่ต้องเกือบจะสูญเสีย โบ ลูกชายเพียงคนเดียวไปเพราะคำสาปของ เซนิบะ ผู้เป็นพี่สาว

นอกจากวิพากษ์การดำรงชีวิตแบบทุนนิยม-บริโภคนิยม ผ่านตัวละครหลากหลายดังที่กล่าวไปแล้ว ยังมีอีกกลวิธีหนึ่งที่ ฮายาโอะ นำมาใช้ นั่นก็คือการสร้างตัวละครแบบคู่ตรงข้าม ซึ่งก็คือ เซนิบะ แม่มดที่เป็นพี่สาวฝาแฝดของ ยูบาบะ โดยกำหนดความขัดแย้งออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน หลักแหลม น่าสนใจ

ถ้าตัวละครอย่าง ยูบาบะ คือตัวแทนของคนที่ยึดอยู่ในวังวนของสังคมแบบทุนนิยม-บริโภคนิยม เซนิบะ ก็คือตัวแทนของคนที่ยึดอยู่ในทางสายกลาง ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และเห็นคุณค่าของการทำงานหนัก ว่าเป็นเหมือนการฝึกฝน ชัดเกลตาตนเอง อันเป็นค่านิยมแบบดั้งเดิมที่คนญี่ปุ่นเคยยึดถือ

บ้านของ เซนิบะ นั้นปลูกขึ้นมาอย่างเรียบง่าย เป็นบ้านหลังเล็ก ๆ ที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติในเขตชนบทที่เงียบสงบ ต่างจากโรงอาบน้ำของ ยูบาบะ ที่สร้างอย่างใหญ่โต หรูหรา และภายในยังเต็มไปด้วยความเร่งรีบ สับสนวุ่นวาย

ภาพของ โบ ที่ถูกเปลี่ยนร่างกลายเป็นหมู และทำงานภายใต้คำแนะนำของ เซนิบะ ในตอนท้ายของเรื่อง ช่วยเน้นย้ำแนวความคิดที่ว่าด้วย "การวิพากษ์สังคมแบบทุนนิยม-บริโภคนิยม" อย่างชัดเจน เป็นการบอกเล่าอย่างมีนัยยะของ ฮายาโอะ ที่มีต่อคนดูว่า สุดท้ายแล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุด และถือเป็นความสุขอันแท้จริงของชีวิตนั้น ไม่ได้มาจากเงินทองหรือความสะดวกสบายที่ได้รับมาโดยง่าย หากแต่ต้องแลกมาด้วยการทำงานอย่างขยันแข็งและตั้งใจจริงมากกว่า

14.2.2 แนวความคิดเรื่อง "การอนุรักษ์ธรรมชาติ"

แนวความคิดเรื่อง "การอนุรักษ์ธรรมชาติ" เป็นอีกแนวความคิดหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นบ่อยครั้งในงานซึ่งถูกผลิตขึ้นโดยสตูดิโอจิบลิ สำหรับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Spirited Away นั้น แนวความคิดนี้ได้ถูกถ่ายทอดผ่านตัวละคร เทพโคุซาระ (Okusare-Sama/เทพแห่งความเหิน) และ เทพแม่น้ำ (Kawa no Kami) ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาเทพเจ้าที่มาพักผ่อนที่โรงอาบน้ำของ ยูบาบะ

หลังจากที่ จิอิโระ ได้ทำสัญญากับ ยูบาบะ เพื่อเข้าทำงานเป็นพนักงานในโรงอาบน้ำแล้ว งานแรกที่ได้รับมอบหมายก็คือ การดูแล เทพโคุซาระ ซึ่งมีร่างกายเป็นโคลนส่งกลิ่นเหม็นอยู่ตลอดเวลา ให้ได้แช่น้ำร้อนอย่างสบายใจ

ในระหว่างที่ จิอิโระ กำลังพยายามเติมน้ำร้อนอยู่นั้น เธอก็พลัดตกลงไปในอ่าง ที่ เทพโอคุซาระ กำลังแช่อยู่ ด้วยความบังเอิญทำให้ จิอิโระ พบว่าที่บริเวณลำตัวของ เทพโอคุซาระ มีสิ่งแปลกปลอมบางอย่างฝังอยู่ หลังจากที่ใช้ความพยายามดึงสิ่งแปลกปลอมนั้นออกจนสำเร็จ ปรากฏว่าสิ่งแปลกปลอมที่คิดว่าเป็นหนามขนาดไม่ใหญ่นัก กลับกลายเป็นกองขยะจำนวนมหาศาล และ เทพโอคุซาระ ก็ได้กลายร่างเป็น เทพแม่น้ำ ที่ใสสะอาดได้อีกครั้ง

ฮายาโอะ ใช้ตัวละคร เทพโอคุซาระ และ เทพแม่น้ำ เพื่อสะท้อนความเป็นจริง เกี่ยวกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบันให้คนดูได้รับรู้ ว่าแท้จริงแล้วสาเหตุที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ นั้น เป็นเพราะการกระทำที่มักง่ายของมนุษย์นั่นเอง ดังจะเห็นได้จากขยะกองมหาศาลที่ย่อยสลายไม่ได้ที่มนุษย์มักชอบทิ้งลงในแม่น้ำที่ จิอิโระ ดึงออกมา อันเป็นต้นเหตุทำให้ เทพแม่น้ำ ต้องกลายสภาพเป็น เทพโอคุซาระ ไป

14.2.3 แนวความคิดเรื่อง "การให้ความสำคัญกับการทำงาน"

แนวความคิดเรื่อง "การให้ความสำคัญกับการทำงาน" ของ Spirited Away นั้น ถูกแสดงให้เห็นในลักษณะเดียวกันกับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Kiki's Delivery Service นั่นก็คือ ให้คุณค่าของการทำงานไว้ในระดับสูงสุด ว่าเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้มีชีวิตอยู่รอดต่อไปได้

จิอิโระ นั้นเป็นตัวแทนของเด็กในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน ที่ถูกเลี้ยงดูอย่างตามใจจนเคยตัว ไม่เคยรับรู้ถึงความยากลำบากที่เกิดขึ้นจากการทำงาน แต่หลังจากที่พอกับแม่ของเธอถูกสาปให้กลายเป็นหมูไปแล้ว หนทางเดียวที่ จิอิโระ จะสามารถอยู่รอดต่อไป เพื่อช่วยให้พอกับแม่ของเธอได้กลับเป็นมนุษย์ตามเดิมก็คือ การสมัครเป็นพนักงานในโรงอาบน้ำของ ยูบาบะ เหมือนดังคำแนะนำที่ ฮาคู พุดกับ จิอิโระ ไว้ว่า

"...ถ้าเธอยังอยากที่จะมีชีวิตรอดอยู่ในโลกนี้ละก็เธอไม่มีทางเลือกหรอก และก็เพื่อช่วยพอกับแม่ของเธอด้วย...คามางิ อยู่ที่นี่ ไปขอเขาทำงานซะ ถึงแม้ว่าเขาจะปฏิเสธก็ให้ยื่นกรานว่าเธอจะทำงานให้ได้ ถ้าเธอไม่ทำงานละก็ ยูบาบะ จะสาปให้เธอกลายเป็นสัตว์ มันเป็นงานที่หนักแต่มันก็จะให้โอกาสกับเธอ..."

นอกจาก จิอิโระ แล้วยังมีตัวละครสำคัญอีกหนึ่งตัว ที่ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดที่ว่าด้วย "การให้ความสำคัญกับการทำงาน" นั่นก็คือ โบ (Bou) เด็กทารก ลูกชายของ ยูบาบะ ซึ่งถูกตามใจจนเคยตัวไม่ต่างอะไรไปจาก จิอิโระ นั้

สำหรับ โบ นั้นการทำงานไม่ได้ถูกให้คุณค่า ว่าเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้มีชีวิตรอดแบบ จิอิโระ แต่ถูกให้คุณค่าว่าเป็นหนทางในการฝึกฝน ขัดเกลาตนเองให้เติบโตขึ้น ดังจะเห็นได้จากภาพ โบ ที่ยืนด้วยสองขาของตนเองได้เป็นครั้งแรกในตอนท้ายของเรื่อง ฮายาโอะ ใช้ภาพการยืนสองขาของ โบ ซึ่งยังเป็นเพียงแค่เด็กทารก เป็นสัญลักษณ์แทนการเติบโตทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจที่ถูกขัดเกลาแล้ว หลังจากได้ทดลองทำงานเป็นครั้งแรกที่บ้านของ เซนิบะ

นอกจากทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว มาริสา พงษ์ธนยตกิจ (สัมภาษณ์) ยังได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...Spirited Away แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องการทำงานของคนญี่ปุ่นที่ถูกสอดแทรกไว้ภายใน ปกติแล้วสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับการทำงานมาก การที่ จิอิโระ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องถูกเปลี่ยนชื่อเป็น เซ็น เมื่อเข้าไปทำงานที่โรงอาบน้ำ อีกนัยหนึ่งอาจตีความได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของการก้าวเข้าไปสู่โลกของการทำธุรกิจ

...เพราะคนญี่ปุ่นมีคติที่ยึดถือต่อกันมาว่า Okyakusan wa Kamisama หรือว่า ลูกค้าคือเทพเจ้า ซึ่งตรงจุดนี้อาจมองว่าเป็นการใช้สัญลักษณ์แบบหนึ่งก็ได้ เพราะในเรื่องลูกค้าที่มาใช้บริการโรงอาบน้ำของ ยูบาบะ ก็เป็นเทพเจ้าจริง ๆ ดังนั้นเมื่อก้าวเข้าสู่โลกของการทำธุรกิจ จึงจำเป็นต้องทิ้งตัวตนของตนเองเอาไว้ภายนอก เพื่อจะได้บริการหรือเอาใจลูกค้าได้เต็มที่ เหมือนกับที่ จิอิโระ จำเป็นต้องเปลี่ยนตัวเองให้กลายเป็น เซ็น ในเรื่อง

...การที่คำว่า “จิอิโระ” ที่เป็นชื่อของตัวละครเอกถูก ยูบาบะ ดึงตัวอักษรบางตัวออกไป จนทำให้ต้องอ่านตัวอักษรที่เหลือว่า “เซ็น” ซึ่งกลายเป็นชื่อใหม่นั้น เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่า ตัวตนที่แท้จริงส่วนหนึ่งของ จิอิโระ ได้ถูกนำไปซ่อนไว้เมื่อเข้าสู่วงจรธุรกิจ ซึ่งประเด็นนี้ก็ตรงกับ ความหมายของชื่อเรื่องภาษาอังกฤษที่ใช้ว่า Spirited Away...”

14.2.3 แนวความคิดเรื่อง “มารยาททางสังคม”

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมแบบกลุ่ม ที่เน้นเรื่องความกลมเกลียว ในหมู่คณะสูงสุด เป็นสังคมที่มีรูปแบบความสัมพันธ์แนวดิ่ง ยึดถือระบบอาวุโส และมีการแบ่งแยกความเป็นคนใน (Uchi) และคนนอก (Soto) ออกจากกัน มติต่าง ๆ ที่ออกมาจากกลุ่มถือเป็นที่ต้องปฏิบัติตาม หากผู้ใดฝ่าฝืนอาจถูกลงโทษขั้นร้ายแรงถึงขั้นเนรเทศ หรือขับไล่ออกจากกลุ่มที่ตนสังกัดอยู่ ดังภาษิตที่ยึดถือสืบต่อกันมาว่า “เดะรุคุจิ-วะ อุตะะระรุ” หรือ “ตาปูที่เผลอหัวออกมาจะต้องถูกตอกกลับลงไป” (มาริสา พงษ์ธนยตกิจ, 2542, น. 15)

ดังนั้นเพื่อรักษาความสามัคคีของสมาชิกในกลุ่มให้ดำรงสืบไป สังคมญี่ปุ่นจึงมีเครื่องมือต่าง ๆ มากมาย เพื่อยึดโยงคนในสังคมเข้าด้วยกันตามกรอบที่วางเอาไว้ และหนึ่งในเครื่องมือชิ้นสำคัญก็คือ “มารยาททางสังคม” ซึ่งเป็นหนึ่งในค่านิยม ที่ช่วยสร้างมนุษยสัมพันธ์ทั้งกับคนนอกและคนในกลุ่มด้วยตนเอง

มารยาททางสังคมของญี่ปุ่นเริ่มต้นด้วยรูปแบบง่าย ๆ อย่างการใช้ภาษาพูด ภาษาร่างกาย เช่น การโค้ง คำนับ เพื่อทักทาย หรือแสดงความรู้สึกต่าง ๆ ต่อกันในชีวิตประจำวัน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนนามบัตรซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นมารยาททางสังคมในระดับที่ซับซ้อนขึ้นไป ซึ่งคนต่างชาติที่ได้เห็นมักจะไม่เข้าใจถึงความหมาย และความสำคัญที่แท้จริงที่ซ่อนอยู่ภายใน

สำหรับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Spirited Away นั้น แนวความคิดเรื่อง “มารยาททางสังคม” ได้ถูกแสดงให้เห็นผ่านคำพูด และการปฏิบัติตัวเมื่อพบกับคนแปลกหน้าและผู้มีพระคุณของ จิอิโระ ในตอนต้นของเรื่อง ซึ่งต่างออกไปจากค่านิยมแบบดั้งเดิมที่สังคมญี่ปุ่นยึดถือ

ฮายาโอะ ซึ่งเป็นผู้กำกับและคนเขียนบทให้ตัวละคร จิอิโระ เพื่อสะท้อน วิพากษ์ และเรียกร้องให้คนญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน ให้ความสำคัญกับเรื่องของมารยาททางสังคมมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำพูดที่ ริน ใช้เตือน จิอิโระ เมื่อได้มีโอกาสสนทนากันเป็นครั้งแรก

จากนี้เป็นฉากที่ ริน ได้รับการขอร้องจาก คามาจิ คนคุมเตาต้มน้ำร้อน ให้ช่วยนำทาง จิอิโระ ไปสมัครงานกับ ยูบาบะ หลังจากต่อรองกันอยู่สักพัก ริน ก็ยอมทำตามคำขอร้องของ คามาจิ พร้อมกับเอ่ยปากเรียก จิอิโระ ให้เดินตามเธอมา จิอิโระ เมื่อได้ยิน ริน เรียกก็รีบวิ่งตามไปทันทีโดยไม่พูดจาอะไรตอบกลับมา เมื่อ ริน เห็นพฤติกรรมเช่นนั้นของ จิอิโระ จึงได้เอ่ยปากต่อว่า จิอิโระ ออกมาว่า “เธอพูดคำว่า “ค่ะ” (Hai) ไม่เป็นไร!”

จากนี้แม้จะเป็นเพียงฉากสั้น ๆ แต่ก็สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างดี ถึงค่านิยมเรื่อง “มารยาททางสังคม” ที่คนญี่ปุ่นยึดถือ

โดยปกติแล้วภาษาพูดมีส่วนช่วยในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในสังคม เนื่องจากการยึดถือค่านิยมแบบสังคมกลุ่ม จึงทำให้คนญี่ปุ่นมีความระมัดระวัง และให้ความสำคัญต่อความรู้สึกของผู้อื่นเป็นอย่างมาก ในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันไม่ว่าจะด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียน คนญี่ปุ่นจะต้องแสดงความเคารพหรือต่อมตัวต่อบุคคลที่เป็นคู่สนทนา พร้อมกับต้องมีการเลือกใช้ประเภทของ “ภาษาสุภาพ” ให้เหมาะสมกับบุคคลที่ตนเองกำลังสนทนาด้วย

ญี่ปุ่นแบ่ง “ภาษาสุภาพ” ออกเป็น 3 ประเภทคือ คำยกย่อง, คำถ่อมตัว และคำสุภาพ การเลือกใช้นั้นจะขึ้นอยู่กับระดับอาวุโส ความสนิทสนมที่มีต่คู่สนทนา และสถานการณ์ เวลาที่พูดว่ามีลักษณะเป็นทางการแค่ไหน

ในกรณีของ จิอิโระ และ ริน นั้นเป็นเรื่องของการใช้ภาษาเพื่อ “แสดงความใส่ใจต่คู่สนทนา” โดยปกติแล้วเมื่อคนญี่ปุ่นสนทนากัน จะมีการใช้ถ้อยคำและกริยาต่าง ๆ สอดแทรกหรือตอบรับ เพื่อแสดงความสนใจต่อสิ่งที่ผู้พูดกำลังพูดอยู่ ตัวอย่างเช่น เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกำลังพูดฝ่ายผู้ฟังก็จะไม่ฟังเฉย ๆ แต่จะมีการกล่าวประโยค วลี หรือคำแทรกตอบรับอยู่เป็นระยะ ๆ ทั้ง ๆ ที่ผู้พูดยังพูดไม่จบข้อความ เช่น ใช้คำว่า Hai, Ee, Soo-desu-ka, Soo-desu-ne, Naruhodo หรือคำอุทานต่าง ๆ เป็นต้น ถ้าไม่เอ่ยคำแทรกบางครั้งคนญี่ปุ่นก็จะใช้วิธีพยักหน้ารับแทน

คำและท่าทีเหล่านี้ในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า “ไอซุชิ” (Aizuchi) ซึ่งไม่ใช่เป็นคำถามหรือการตอบรับว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย หากแต่เป็นเพียงคำที่แสดงให้คู่สนทนาทราบว่า ผู้ฟังกำลังตั้งใจฟังและเข้าใจเรื่องที่กำลังพูดอยู่ และเป็นการให้กำลังใจผู้พูดให้พูดต่อไป

การขาดหายไปของ “ไอซึจิ” ในระหว่างการสนทนา จะทำให้ผู้พูดที่เป็นชาวญี่ปุ่นรู้สึกกังวลใจ เพราะคิดว่าผู้ฟังไม่เข้าใจ ไม่ต้องการสนทนาด้วยอีกต่อไป หรือว่ากำลังมีปัญหาบางอย่างเกิดขึ้นระหว่างการสื่อสาร ตัวอย่างเช่น ถ้า “ไอซึจิ” ขาดหายไปตอนคุยกันทางโทรศัพท์ ซึ่งผู้พูดไม่สามารถเห็นหน้าคู่สนทนาได้ ผู้พูดมักจะเริ่มแสดงความไม่สบายใจด้วยการกล่าวคำว่า Moshi, moshi (ฮัลโล ๗) ซ้ำ ๆ กัน เพื่อให้อีกฝ่ายกล่าวคำตอบรับว่ากำลังฟังอยู่ (มาริสา พงษ์ธนยนต์กิจ, 2542, น. 22)

ดังนั้นการที่ จิอิโระ วิ่งเข้ามาหาหลังจากได้ยินเสียงเรียก โดยไม่มีการตอบรับคำพูดของ ริน จึงแสดงถึงการละเลย “ไอซึจิ” ซึ่งเป็นมารยาททางสังคมแบบหนึ่ง

นอกจากเรื่อง “ไอซึจิ” ที่ยกตัวอย่างแล้ว ฮายาโอะ ยังใช้ตัวละคร จิอิโระ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ “มารยาททางสังคม” ในอีกหลายจุด เช่น เรื่องการเอ่ยคำขอบคุณ (Arigatoo-gozaimashita) เมื่อได้รับความช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณ หรือ การแสดงมารยาทโดยการเคาะประตูก่อนทุกครั้งที่จะก้าวล่วงเข้าไปในห้องของผู้อื่น

ดังจะเห็นได้จากคำต่อว่าของ ริน ที่มีต่อ จิอิโระ เมื่อเห็นเธอกำลังจะเดินออกจากห้องไปโดยไม่ยอมเอ่ยปากขอบคุณ คามาจิ ว่า “แล้วไม่คิดจะขอบคุณ คามาจิ เขาเลยรียังไง เขาอุตส่าห์ช่วยเธอไว้ล่ะ” และคำต่อว่าของทีเคาะประตูพูดได้ ซึ่งติดอยู่ที่หน้าห้องของ ยูบาบะ ว่า “จะไม่เคาะประตูไฉน! เธอเนี่ยมันไม่มีมารยาทเอาซะเลยนะ”

15. ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง The Cat Returns (2002)

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง The Cat Returns หรือ Neko no Ongaeshi เป็นผลงานการกำกับของ ฮิโรยูกิ โมริตะ (Hiroyuki Morita) ที่ดัดแปลงมาจากหนังสือการ์ตูนเรื่อง Neko no Danshaku, Baron ของ อาโออิ ฮิอิราจิ (Aoi Hiiragi) ซึ่งเป็นคนเดียวกับที่เขียนเรื่อง Mimi wo Sumaseba หรือ Whisper of the Heart ฉบับภาพยนตร์ที่กำกับโดย โยชิฟูมิ คอนโดะ

เนื้อเรื่องของ The Cat Returns นั้นเป็นเหมือนกับส่วนเดิมเดิมของ Whisper of the Heart โดยนำเอาตัวละครที่เคยเป็นที่ชื่นชอบ และประทับใจแฟน ๆ อย่าง บารอน และ มูน (มุตะ) กลับมาโลดแล่นบนจอภาพยนตร์อีกครั้ง โดยคราวนี้ทั้งคู่รับบทเป็นตัวละครเอกของเรื่อง ที่เป็นเหมือนอัศวินแมวผู้มีหน้าที่ช่วยเหลือนางเอก (ฮารุ) ให้รอดพ้นจากการถูกจับไปเป็นชายาแห่งราชอาณาจักรแมว

แม้หลายคนจะมองว่า The Cat Returns เป็นเหมือนงานค้นเวลา ในยามที่ผู้กำกับรุ่นใหญ่ของสตูดิโอจีบลีย่าง ฮายาโอะ หรือ ทาคาฮาตะ ยังไม่มีผลงานชิ้นใหม่ออกสู่สายตาผู้ชม แต่ในความเป็นจริงแล้ว ฮิโรยูกิ โมริตะ เป็นหนึ่งในอนิเมเตอร์ฝีมือดี ที่จีบลีต้องการผลักดันให้ก้าวขึ้นมาเป็นผู้กำกับรุ่นใหม่ของสตูดิโอ

นอกจากจะเคยร่วมงานกับจิบลีในตำแหน่ง In-Between Animator ให้กับภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Kiki's Delivery Service และในตำแหน่ง Key Animator ให้กับ My Neighbors the Yamadas แล้ว ฮิโรยูกิ ยังมีเครดิตเป็นผู้กำกับอะนิเมะเรื่อง Tenchi Muyo! 2: Haruka naru Omoi ที่ออกฉายในปี 1999 อีกด้วย

The Cat Returns เปิดตัวครั้งแรกในประเทศญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2002 ด้วยจำนวนโรงฉาย 306 โรง และสามารถทำรายรับสุดท้ายไปได้มากกว่า 50.59 ล้านดอลลาร์⁶⁰ ถึงแม้จะไม่มากเท่ากับที่ Princess Mononoke หรือ Spirited Away เคยทำเอาไว้ แต่เมื่อพิจารณาจากคุณภาพของงานสร้าง ความสนุกสนานของเรื่องราว และสาระต่าง ๆ ที่ถูกถ่ายทอดออกมาอย่างตั้งใจแล้ว นับได้ว่า The Cat Returns เป็นผลงานอีกเรื่องหนึ่ง ที่แฟน ๆ ของสตูดิโอจิบลีไม่ควรพลาดเป็นอย่างยิ่ง

ประเด็นในการวิเคราะห์

15.1 แก่นความคิดหลักของเรื่อง

ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง The Cat Returns นำเสนอแก่นความคิดที่ว่าด้วย "การทดแทนบุญคุณ"

ในสังคมญี่ปุ่น "หนี้บุญคุณ" (On) เป็นสิ่งที่ต้องตอบแทน ถือเป็นพันธะหน้าที่ซึ่งคนญี่ปุ่นยึดถือปฏิบัติ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

หากต้องการทำความเข้าใจถึงที่มา ความสำคัญของ "อน" (On) ก็จำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงพันธะหน้าที่สำคัญอีก 2 ประการที่ช่วยผูกพันคนในสังคมญี่ปุ่นเข้าไว้ด้วยกัน คือ กิริ (Giri) และ นินโจ (Ninjo)

กิริ (Giri) เป็นพันธะทางสังคมซึ่งจัดตั้งขึ้นในสมัยศักดินา เป็นแรงผลักดันทางศีลธรรม (Moral Force) เป็นความรู้สึกถึงพันธะหน้าที่ และเป็นสิ่งที่ทำให้สมาชิกในสังคมจะต้องปฏิบัติตามเกณฑ์ที่สังคมคาดหวังไว้ให้ทำ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดีหรือเลวก็ตาม กิริ เป็นพันธะทางสังคมที่มีหลายระดับ ทั้งความสัมพันธ์แบบบนล่าง (ผู้ใหญ่กับผู้น้อย) และความสัมพันธ์ในระดับเดียวกัน (เพื่อนกับเพื่อน)

⁶⁰ สำหรับตัวเลขรายรับที่มีหน่วยเป็นเงินเยนไม่มีระบุไว้แน่นอน อ้างอิงข้อมูลจาก <http://www.imdb.com/title/tt0347618/business> - ผู้วิจัย

ตัวอย่างของ กิริ เช่น ในกรณีของซามูไรและเจ้านาย กิริของซามูไรก็คือการรับใช้เจ้านาย จนกว่าชีวิตจะหาไม่ หรือจะต้องรับใช้แม้กระทั่งชีวิตของตนเพื่อตอบแทนเจ้านาย ในทางกลับกัน กิริ ของเจ้านายก็คือการดูแลสารทุกข์สุกดิบ และให้ความคุ้มครองเหล่าซามูไรที่อยู่ใต้อาณัติ

นินโจ (Ninjo) เป็นอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่มีต่อผู้อื่น ซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ความรัก ความผูกพัน ความเห็นอกเห็นใจ ความสงสาร ความเศร้า ฯลฯ หรืออาจเรียกรวมกันว่ามนุษยธรรมก็ได้ แต่อารมณ์ความรู้สึกนั้นจะต้องอยู่ภายใต้กรอบที่เหมาะสม ตามจริยธรรมและพฤติกรรมของสังคมญี่ปุ่น

โดยทั่วไปแล้ว กิริ และ นินโจ มักไม่ทำให้ผู้ปฏิบัติต้องเกิดความขัดแย้ง แต่หากมีเหตุจำเป็นต้องเลือก สังคมญี่ปุ่นจะให้ความสำคัญกับ กิริ มากกว่า นินโจ ดังตัวอย่างเช่น หากจำเป็นก็อาจฆ่าลูกในไส้เพื่อหน้าที่ (กิริ) ที่มีต่อนายเหนือหัวเป็นต้น

ทั้ง กิริ และ นินโจ เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความพึงพา จนทำให้เกิด "หนี้บุญคุณ" (On) ขึ้นมาในที่สุด สังคมญี่ปุ่นถือว่า อน เป็นพันธะหน้าที่ติดตัวมากับคนญี่ปุ่นทุกคน จะหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติไม่ได้ บุญคุณประเภทนี้มีทั้งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และบุญคุณที่เกิดขึ้นมาภายหลัง เช่น บุญคุณที่มีต่อองค์จักรพรรดิ ต่อบิดามารดา ต่อผู้มีพระคุณที่ช่วยชีวิต

การให้ของขวัญก็เป็นสาเหตุให้เกิด อน ได้เช่นเดียวกัน เนื่องจากสังคมญี่ปุ่นถือว่าการให้ของขวัญเป็นการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange) ดังนั้นจึงมีกฎเกณฑ์และมารยาทของการให้ คือ ใครควรจะให้ของขวัญแก่ใคร ให้ของขวัญในโอกาสไหน ให้ของขวัญชนิดใด มีวิธีการให้อย่างไร ห่อแบบใด ฯลฯ

โดยปกติแล้วการให้ของขวัญจะต้องมีการตอบแทนเสมอ ยกเว้นผู้รับของขวัญอันเนื่องมาจากพิธีกรรม (ไม่รวมพิธีแต่งงาน) และราคาของขวัญที่ผู้รับจะคืนผู้ให้เป็นการตอบแทน จะมีราคาเท่ากันหรือต่ำกว่าเล็กน้อย ดังนั้นในกรณีที่ผู้รับของขวัญไม่แน่ใจในจุดประสงค์ของผู้ให้ หรือไม่สามารถทำตามคำขอร้องของผู้ให้ได้ ผู้รับอาจจะคืนของขวัญโดยไม่เปิดดู พร้อมทั้งเขียนข้อความขอโทษแนบกลับไป

ในญี่ปุ่นมีเรื่องเล่าขานเกี่ยวกับสัตว์ที่มีความภักดี ตอบแทนคุณต่อเจ้าของจนกระทั่งตัวเองตายอยู่หลายเรื่อง หนึ่งในนั้นคือเรื่องของ ฮาจิ (Hachiko) สุนัขพันธุ์อากิตะผู้ซื่อสัตย์

ฮาจิ เป็นสุนัขที่เจ้าของเลี้ยงมาตั้งแต่ยังเล็กด้วยความรักและเอาใจใส่ ทุก ๆ เช้าภาพที่ชาวบ้านจะได้เห็นจนชินตาก็คือ ภาพฮาจิเดินไปส่งเจ้านายที่สถานีรถไฟ พอตกเย็นก็จะวิ่งไปรอรับและกลับมาบ้านพร้อมกัน จนกระทั่งวันหนึ่งเจ้านายไม่ได้กลับมาเพราะเสียชีวิตลงกระทันหัน แต่ฮาจิก็ยังคงไปรอเจ้านายที่สถานี และเดินกลับบ้านเพียงลำพังทุกวันจนกระทั่งมันตายลง เรื่องราวของฮาจิสร้างความประทับใจให้แก่ผู้คนที่พบเห็น จนในที่สุดก็ได้มีการสร้างอนุสาวรีย์ฮาจิขึ้นที่สถานีชิบูย่า (Shibuya) ในปี 1964

นอกจากเรื่องสุนัขแทนคุณแล้ว ญี่ปุ่นก็ยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “แมวแทนคุณ” ด้วยเช่นกัน หนึ่งในเรื่องที่มีคนรู้จักกันดีก็คือ เรื่องของแมวที่พยายามเตือนภัยเจ้านายจนกระทั่งตัวเองต้องตายไป

อุซึกุโมะ (Usugumo) เป็นผู้หญิงเก่งที่มีชื่อเสียงในแถบโยชิวาระ นางเลี้ยงแมวไว้ตัวหนึ่ง วันหนึ่งแมวที่นางเลี้ยงไว้เกิดมีอาการลุกลุกกลน เดินตามนางไปทุกแห่งและเฝ้าตั่งเสื้อชุดกิโมโนของนางไม่ยอมหยุด เพื่อนคนหนึ่งของนางเห็นเข้าจึงพยายามไล่มันไป จนกระทั่งเกิดบันดาลโทษะ และชักดาบออกมาฟันคอแมว ในขณะที่ใกล้ตายนั้นเจ้าแมวก็ได้พุ่งตัวกระโจนขึ้นสูง และตะครุบงูใหญ่ที่เลื้อยอยู่บนช่อพุดานและฆ่าตัวมันตาย สุดท้ายจึงได้เข้าใจว่าที่แมวทำพฤติกรรมเช่นนั้นก็เป็นเพราะต้องการเตือนเจ้านายให้ระวังอันตรายนั่นเอง

อุซึกุโมะ เศร้าเสียใจกับการตายของแมวมาก แม้วางจะทำพิธีศพและทำหินป้ายชื่อแมวบนหลุมฝังศพให้มันแล้วก็ตาม แต่นางก็ยังไม่สามารถคลายความทุกข์ใจได้ ผู้ที่ชื่นชอบนางคนหนึ่งรู้สึกสงสารนางมาก จึงให้ช่างแกะสลักไม้เป็นรูปแมวให้คล้ายกับแมวของนางที่ตายไป โดยทำเป็นท่ายกขาหน้าข้างซ้ายขึ้นเทียมหู ซึ่งสุดท้ายแมวแกะสลักตัวนี้ก็ได้กลายเป็นต้นแบบของเครื่องราง “แมวกวัก” (Maneki-neko) ที่คนญี่ปุ่นรู้จักกันทั่วไป

สำหรับกรณีของ The Cat Returns แก่นความคิดเรื่อง “การทดแทนบุญคุณ” ได้ถูกแสดงให้เห็นในหลายจุด เริ่มตั้งแต่ชื่อเรื่องภาษาญี่ปุ่นซึ่งเขียนว่า Neko no Ongaeshi คำว่า Neko นั้นแปลว่า แมว ส่วน Ongaeshi แปลว่า การตอบแทนพระคุณ ดังนั้นเมื่อนำมารวมกันจึงสามารถแปลความได้ว่า “การตอบแทนบุญคุณของแมวเหมียว” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องราวทั้งหมด

หลังจากนั้นภาพที่เราได้เห็นก็คือ การทดแทนบุญคุณของพระราชแห่งราชอาณาจักรแมว ที่มีต่อ ฮารุ ตัวละครเอกของเรื่องซึ่งได้ช่วยชีวิตเจ้าชาย ลูน ไว้โดยบังเอิญ ด้วยการส่งของขวัญต่าง ๆ มาให้ และเชื่อเชิญ ฮารุ ให้ไปยังราชอาณาจักรแมว พร้อมทั้งเตรียมจัดงานอภิเษกสมรสให้เธอกับเจ้าชายเป็นของขวัญในลำดับถัดไป

ต่อมาก็คือการทดแทนบุญคุณของ ยูกิ แมวสีขาวที่ ฮารุ เคยช่วยชีวิตให้รอดพ้นจากการอดอาหารตายเมื่อครั้งยังเป็นลูกแมวอยู่ เนื่องจากรู้ว่า ฮารุ กำลังจะถูกพาตัวไปยังราชอาณาจักรแมวอย่างไม่เต็มใจ ดังนั้น ยูกิ จึงทดแทนบุญคุณด้วยการแนะนำให้ ฮารุ ไปขอความช่วยเหลือจาก บารอน และ มุตะ 2 แมวผู้กล้าคู้หูที่มีจิตใจรักความเป็นธรรม

และสุดท้ายก็คือการทดแทนบุญคุณของ ลูน เจ้าชายแห่งราชอาณาจักรแมวที่มีต่อ ฮารุ ด้วยการปฏิเสธพิธีอภิเษกสมรสที่พระราชวังตั้งใจจะจัดให้ และช่วยบอกทางกลับไปยังโลกปัจจุบันให้กับ ฮารุ สำหรับกรณีของเจ้าชาย ลูน นั้น ฮารุ ถือว่าเป็นผู้มีพระคุณ เนื่องจากได้เคยช่วยชีวิตทั้งตนเอง และยูกิ แมวสีขาว ซึ่งเป็นคู่รัก ให้รอดพ้นจากความตาย

ในการนิยามตอบแทนบุญคุณของเจ้าชาย ลุน ต่อ ฮารุ ถือเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะในสังคมญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม บุญคุณจากบิดามารดา (โอะยะ โนะ อน - O Ya No On) ถือเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดที่รองลงมาจากบุญคุณต่อองค์จักรพรรดิ (เท็นโน โนะ อน - Tenno No On) หรือบุญคุณต่อประเทศชาติ (คุนิ โนะ อน - Kuni No On) ซึ่งถือเป็นหนี้บุญคุณที่ติดตัวคนญี่ปุ่นมาตั้งแต่เกิด

บุญคุณจากบิดามารดา เป็นหนี้บุญคุณซึ่งตั้งอยู่บนความเชื่อเรื่องความกตัญญูของคนญี่ปุ่น โอะยะ โนะ อน ทำให้บิดามารดาอยู่ในฐานะผู้มีอำนาจเหนือบุตร บุตรจะต้องทำงานหาเงินมาเลี้ยงพ่อแม่ เชื้อฟังกพ่อแม่ รวมไปถึงเรื่องของการเลือกคู่ครอง ซึ่งลูกจะมีพันธะหน้าที่ต้องเชื่อฟังและต้องแต่งงานกับคนที่พ่อแม่เลือกให้เท่านั้น

โดยทั่วไปแล้วในสังคมญี่ปุ่น ยิ่งเฉพาะกับสังคมแบบศักดินาจะเลือกตอบแทนบุญคุณตามลำดับขั้น คือ ความกตัญญูต่อเจ้านาย พันธะหน้าที่ และมนุษยธรรมตามลำดับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเห็นความสำคัญของ กิริ มากกว่า นิโนโจ ดังนั้นการที่ ฮิโรยูกิ โมริตะ ซึ่งเป็นผู้กำกับ กำหนดให้ ลุน ซึ่งในเรื่องมีฐานะเป็นเจ้าชายในระบบศักดินา เลือกที่จะตอบแทนบุญคุณของ ฮารุ (นิโนโจ) มากกว่าที่จะเชื่อฟังคำของราชาแมวในเรื่องการเลือกคู่ครอง (กิริ) จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมเรื่องการทดแทนบุญคุณของคนญี่ปุ่น ที่เริ่มแปรเปลี่ยนไปจากแบบแผนดั้งเดิม

15.2 แนวความคิดรองของเรื่อง

15.2.1 แนวความคิดเรื่อง “การเติบโตก้าวพ้นวัย”

แนวความคิดเรื่อง “การเติบโตก้าวพ้นวัย” ของภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง The Cat Returns นั้น ถูกแสดงให้เห็นผ่านพัฒนาการของ ฮารุ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

โดยทั่วไปแล้วในทางภาพยนตร์ “การเติบโตก้าวพ้นวัย” หรือ Coming of Age ถือเป็นหนึ่งในตระกูลภาพยนตร์⁶¹ (Film Genre) ที่มีการหยิบยกมาสร้างให้เห็นกันอยู่บ่อยครั้ง และมักถูกใช้เป็นแก่นความคิดหลัก (Theme) หรือแนวความคิดรองในภาพยนตร์หลายเรื่อง

⁶¹ ตระกูลภาพยนตร์ (Film Genre) เป็นความพยายามที่จะหาข้อสรุปสั้น ๆ ว่าภาพยนตร์เรื่องหนึ่ง ๆ นั้นมีลักษณะและเนื้อหาเป็นอย่างไร ตระกูลภาพยนตร์เป็นการจำแนกประเภทของภาพยนตร์ โดยยึดถือส่วนประกอบของเนื้อหาเป็นหลัก ส่วนประกอบดังกล่าวได้แก่ ลักษณะตัวละคร ความขัดแย้ง จากเหตุการณ์ แบบแผนของโครงเรื่อง และแก่นเรื่อง ภาพยนตร์ที่จัดให้เป็นตระกูลเดียวกัน ก็คือภาพยนตร์ที่มีลักษณะร่วมในส่วนประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น เช่น มีลักษณะตัวละครคล้ายกัน มีฉากเหตุการณ์อยู่ในช่วงเวลาและสถานที่ใกล้เคียงกัน และมีแบบแผนของโครงเรื่อง

จุดเด่นของภาพยนตร์แนว Coming of Age ก็คือพัฒนาการของตัวละคร ซึ่งมักจะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของ “การสูญเสียเพื่อเติบโต” นั่นก็คือ หากตัวละครต้องการที่จะเติบโตขึ้น (ซึ่งในที่นี้ไม่ใช่ทางกายภาพ แต่เป็นในด้านของสติปัญญาหรือจิตวิญญาณ) ก็จำเป็นที่จะต้องสูญเสียอะไรบางอย่างซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต เช่น พ่อแม่ คนรัก หรือแม้แต่ ความบริสุทธิ์ (อาจจะรวมทั้งทางร่างกายและจิตวิญญาณ) ในวัยเยาว์ไปเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน

ตัวอย่างของภาพยนตร์แนว Coming of Age ที่รู้จักกันดี และเป็นที่ยอมรับในด้านคุณภาพทั้งจากนักวิจารณ์และนักวิชาการทางด้านภาพยนตร์ศึกษาก็คือ ภาพยนตร์เรื่อง Stand by Me (1986) ของผู้กำกับ ร็อบ ไรเนอร์ (Rob Reiner) ซึ่งดัดแปลงมาจากหนังสือนิยายแนวตื่นเต้น ลึกลับ เรื่อง The Body ของ สตีเฟ่น คิง (Stephen King)

Stand by Me พูดถึงเรื่องราวของเด็กผู้ชาย 4 คนในเมืองบ้านนอกแห่งหนึ่งของอเมริกา ที่ตัดสินใจออกเดินทางตามหาศพที่หายไป โดยที่ไม่มีทางรู้เลยว่าการเดินทางครั้งนี้ จะทำให้มุมมองที่มีต่อชีวิตของพวกเขาต้องแปรเปลี่ยนไปตลอดกาล

จุดที่แสดงให้เห็นว่า Stand by Me เป็นภาพยนตร์แนว/ตระกูล Coming of Age นั้นอยู่ตรงส่วนท้ายของเรื่อง เป็นโคลแมกซ์สำคัญเมื่อทั้ง 4 คนต้องตกอยู่ภายใต้สถานการณ์อันตราย ซึ่งอาจส่งผลให้พวกเขามีสภาพไม่ต่างไปจาก “ศพ” ที่เพิ่งค้นพบไปก่อนหน้านี้ไม่นานนัก

ในกรณีนี้ “ราคาที่ต้องจ่าย” เพื่อแลกกับ “การเติบโตก้าวพ้นวัย” ก็คือมุมมองแบบเด็ก ๆ ที่สามารถมองทุกอย่างในโลกได้อย่างสนุกสนาน ไร้เดียงสาของเด็กทั้ง 4 เพราะสุดท้ายแล้วหลังจากที่ได้เผชิญหน้ากับความตายอย่างใกล้ชิด พวกเขาก็ได้เรียนรู้ว่าบางสิ่งบางอย่างที่เคยคิดว่าเป็นเพียงการเล่นสนุก (อย่างเช่นการเดินทางในครั้งนี้) เมื่อผิดพลาดหรือพลาดพลั้งไปแล้ว ก็อาจนำมาซึ่งอันตรายร้ายแรงถึงแก่ชีวิตได้เช่นกัน

สำหรับ The Cat Returns นั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ฮิโรยูกิ โมริตะ ซึ่งเป็นผู้กำกับ ยังไม่สามารถถ่ายทอดแก่นความคิดหลัก ออกมาให้เห็นได้อย่างชัดเจนเพียงพอ ดังจะเห็นได้จากการวางน้ำหนักของตัวละคร และการดำเนินเรื่องซึ่งเน้นไปที่วีรกรรม ความกล้าหาญของ บารอน และ มุตตะ ในการช่วยเหลือ ฮารุ มากกว่าจะเน้นไปที่พัฒนาการของ ฮารุ ตัวละครเอกของ

คล้ายกัน การแบ่งประเภทของภาพยนตร์โดยใช้ “ตระกูล” เป็นเกณฑ์ สามารถแบ่งย่อยออกไปได้มากมายแล้วแต่ว่าจะใช้จุดรวมใดเป็นเกณฑ์ เช่น ภาพยนตร์ผจญภัย (Adventure Film) ภาพยนตร์เขย่าขวัญ (Horror Film) ภาพยนตร์ตลก (Comedy Film) ภาพยนตร์เพลง (Musical Film) เป็นต้น - อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ “ประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ : การศึกษาว่าด้วย 10 ตระกูลสำคัญ” โดย กฤษดา เกิดดี (2543)

เรื่อง ด้วยการแสดงให้เห็นถึงวิธีการที่เธอนำมาใช้ เพื่อให้ก้าวผ่านพ้นอุปสรรคนั้น ๆ ไปได้ ทำให้ในฉากจบไม่มีพลังเพียงพอที่จะทำให้คนดูเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดจากภายในตัวของ ฮารุ เอง

แต่จุดที่สามารถบ่งชี้ได้ว่า The Cat Returns มีแก่นความคิดหลัก (Theme) ที่ว่าด้วย “การเติบโตก้าวพ้นวัย” ก็คือ โครงเรื่องที่ดำเนินตาม “ชนบ” ของภาพยนตร์แนว Coming of Age

ในตอนต้นเรื่อง (องก์ที่หนึ่ง)⁶² ภาพของ ฮารุ ที่เราได้เห็นนั้น ไม่ต่างจากเด็กสาววัยรุ่นที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในญี่ปุ่น ในวันที่มีเรียน ฮารุ มักนอนตื่นสาย จนทำให้ต้องพลาดอาหารเช้าอยู่เป็นประจำ เมื่อไปถึงโรงเรียนหัวข้อสนทนาที่ ฮารุ เลือกคุย ก็วนเวียนอยู่แต่เรื่องของหัวใจและความรักเป็นหลัก ตอนนี่สิ่งที่ ฮารุ คิดถึงมากที่สุดก็คือเรื่องของ มาซิดะ เพื่อนนักเรียนชายห้องเดียวกันที่เธอแอบชอบอยู่

เรียกได้ว่า เมื่อเทียบกันระหว่างเรื่องเรียนกับเรื่องส่วนตัว ฮารุ เลือกที่จะให้ความสำคัญกับประเด็นหลังมากกว่า

หลังจากที่ปูพื้นรายละเอียดของ ฮารุ ซึ่งเป็นตัวละครหลัก ให้คนดูได้รับทราบในองก์แรกแล้ว The Cat Returns ก็เข้าสู่องก์ที่สอง ซึ่งเป็นเหตุการณ์หลังจากที่ ฮารุ ได้ช่วยชีวิตเจ้าชาย ลูน ไว้ได้โดยบังเอิญ และถูกพาตัวไปยังราชอาณาจักรแมวโดยไม่เต็มใจ

ในองก์นี้ “ราคาที่ต้องจ่าย” เพื่อแลกกับ “การเติบโตก้าวพ้นวัย” ของ ฮารุ ก็คือการที่ตัวของเธอลดเล็กลง และเมื่อโตก็ตามที่ ฮารุ สูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไป เพราะรู้สึกพึงพอใจบรรยากาศหรือว่าผู้คนที่เกี่ยวข้องกับราชอาณาจักรแมว ร่างกายของเธอก็จะค่อย ๆ เปลี่ยนรูปร่างเป็นแมวไปทีละน้อย ๆ ซึ่งหากปล่อยทิ้งเอาไว้ถึงที่สุดแล้ว ฮารุ ก็จะกลายร่างเป็นแมวโดยสมบูรณ์ และไม่สามารถกลับมาเป็นมนุษย์ได้อีกเลย

การก้าวเข้าไปสู่ราชอาณาจักรแมว และการเปลี่ยนร่างกลายเป็นแมวของ ฮารุ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะในทางจิตวิทยาแล้วถือเป็นหนึ่งในกระบวนการป้องกันตนเอง ด้วยการหลบหนี

⁶²โดยทั่วไปแล้ว การเขียนบทภาพยนตร์จะนิยมแบ่งการดำเนินเรื่องออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ หรือที่เรียกกันว่า “โครงสร้างบทแบบสามองก์” ซึ่งอาจจะอธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ ได้ว่า ในองก์แรกนั้นมีหน้าที่เกริ่นนำ อธิบายรายละเอียดของตัวละคร และปูเนื้อเรื่องเพื่อให้เห็นเป้าหมายที่ตัวละครต้องการจะทำ องก์ที่สองจะเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งในใจของตัวละคร และอุปสรรคต่าง ๆ ที่ตัวละครจะต้องเผชิญหลังจากที่ตัดสินใจเลือก หรือกระทำการบางสิ่งบางอย่างในองก์แรก ส่วนองก์ที่สามจะเป็นบทสรุปของเรื่องราวทั้งหมด เป็นการต่อสู้ครั้งสุดท้ายของตัวละครเพื่อให้ผ่านพ้นจากอุปสรรคขององก์ที่สอง และเมื่อตัวละครได้รับชัยชนะก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลง (อาจจะเป็นทั้งทางสติปัญญาและจิตวิญญาณ) อย่างชัดเจน เมื่อเทียบกับภาพที่เห็นในองก์แรก

(Escapist) ออกไปให้พ้นจากปมปัญหาที่รุมเร้าอยู่เบื้องหน้า ซึ่งในที่นี้ก็คือเรื่องของหัวใจ เพราะเธอไปหลงรัก มาซิเด เพื่อนร่วมห้องที่มีคนรักอยู่แล้ว

ดังนั้นแม้ว่าใจหนึ่ง ฮารุ จะไม่อยากเข้าไปในราชอาณาจักรแมว เพราะกลัวที่จะต้องแต่งงานกับเจ้าชาย ลูน ตามประสงค์ของพระราชินี แต่อีกใจหนึ่ง ฮารุ ก็ต้องการพื้นที่เงียบสงบสักแห่ง ไว้ทำหน้าที่เป็นหลุมหลบภัยทางจิต ช่วยผ่อนคลายความกังวลใจที่เธอกำลังเผชิญอยู่ ดังจะเห็นได้จากเสียงรำพึงที่ ฮารุ มีให้กับตัวเอง หลังได้รับการเชิญให้ไปเยือนราชอาณาจักรแมวว่า

“...อืม อาณาจักรแมวอาจจะดีก็ได้นะ ก็แค่ไปเตร็ดเตร่ทั้งวัน มันอาจจะเป็นสวรรค์ ทานอาหารอร่อย ๆ เยอะ ๆ แล้วก็นอนหลับไป ลืมเรื่องเดือนร้อนไปให้หมด...”

ส่วนในองก์ที่สามซึ่งเป็นบทสรุป หลังจากที่ ฮารุ สามารถก้าวข้ามอุปสรรค (ราคาที่ต้องจ่าย/การกลายร่างเป็นแมว - สัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความต้องการหลบหนีปัญหาของตัว ฮารุ) ในองก์ที่สองไปได้ ภาพสุดท้ายที่เราได้เห็นในฉากจบของเรื่องก็คือ ภาพ ฮารุ ที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่มากขึ้น เธอสามารถเดินเข้าได้เองโดยไม่ต้องให้ใครมาปูลู สามารถทำอาหารเข้าเล็ก ๆ น้อย ๆ แทนแม่ได้ และที่สำคัญ ฮารุ สามารถมองปัญหาหัวใจที่เคยคิดว่าเป็นเรื่องใหญ่ ให้กลายเป็นเรื่องเล็กน้อยที่แทบจะไม่มีความสำคัญอะไรกับเธออีกต่อไปได้

ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ สามารถเห็นได้จากบทสนทนาสั้น ๆ ระหว่าง ฮารุ และ อิโรมิ ซึ่งเป็นเพื่อนสนิท ในฉากจบของเรื่องว่า

อิโรมิ : ฮารุ มีข่าวจากแหล่งข่าวที่เชื่อถือได้มาบอกล่ะ! มาซิเดเลิกกับแฟนแล้วนะ

ฮารุ : เหรอ ?

อิโรมิ : นี่เธอรู้สึกกับข่าวนี้อย่างไงกันแน่ ไม่มีอะไรจะพูดมากกว่าคำนี้แล้วรีไร (ถามด้วยน้ำเสียงแปลกใจ)

ฮารุ : ไม่หรอก มันไม่สำคัญอะไรต่อไปอีกแล้วละ (สีหน้ายิ้มแย้ม)

ตอนที่ 3

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่ปรากฏใน ภาพยนตร์การ์ตูนของสตูดิโอจิบลิ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิด บริบททางสังคม และบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่ปรากฏในภาพยนตร์การ์ตูนของสตูดิโอจิบลิ” ในบทที่ 4 ตอนที่ 3 นี้ จะเป็นการวิเคราะห์ใน 2 องค์ประกอบสำคัญ ที่ถูกบันทึกหรือถูกสะท้อนอยู่ในตัวบท (Text) ของภาพยนตร์การ์ตูนและมิวสิกวิดีโอทั้ง 15 ชิ้นงานที่นำมาศึกษา นั่นคือ 1. บริบททางสังคมญี่ปุ่น และ 2. บริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น โดยรายละเอียดของผลการวิจัยทั้งหมดมีดังต่อไปนี้

1. บริบททางสังคมของประเทศญี่ปุ่น

1.1 ปัญหาสังคม

ปัญหาสังคม (Social Problem) หมายถึง สภาวะการณ์ที่กระทบกระเทือนต่อบุคคลหนึ่งซึ่งมากพอสมควร และทำให้มีความรู้สึกว่าจะแก้ไขในรูปของการกระทำร่วมกัน (สุพิตรา สุภาพ, 2541, น. 4) สังคมญี่ปุ่นปัจจุบันแม้ภายนอกจะมองดูว่าเป็นสังคมที่สงบสุข มีสถิติของการเกิดอาชญากรรมต่ำ⁶³ แต่แท้ที่จริงแล้วก็เป็นสังคมที่มีปัญหาแฝงเร้นอยู่มากมายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกับสังคมของประเทศอื่น ๆ ที่มีคนจำนวนมากมาอาศัยอยู่ร่วมกัน

ยิ่งเฉพาะกับปัจจุบันที่สังคมญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลง จากสังคมแบบเกษตรกรรมดั้งเดิม ไปเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรมที่เน้นการแข่งขัน และมีการพึ่งพิงเทคโนโลยีสูง ยิ่งทำให้ปัญหาสังคมขยายตัวกว้างขึ้น และเปลี่ยนไปในรูปแบบที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของผู้ไร้บ้าน (Homeless People) ซึ่งเป็นผลพวงมาจากเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ที่แตกในช่วงทศวรรษที่ 90 หรือปัญหาสังคมผู้สูงอายุที่รัฐบาลพยายามหาหนทางแก้ไขในทุกวันนี้

สำหรับปัญหาสังคมในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่ถูกบันทึกหรือสะท้อนอยู่ในผลงานของสตูดิโอจิบลินั้น พบด้วยกันทั้งหมด 8 ปัญหาใหญ่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

⁶³ จากสถิติในปี 1994 สถิติการเกิดอาชญากรรมต่อประชากร 1 แสนคนของประเทศญี่ปุ่นคือ 1,427 ครั้ง ซึ่งนับว่าต่ำมากเมื่อเทียบกับประเทศอังกฤษ 9,790 ครั้ง, เยอรมัน 8,038 ครั้ง, ฝรั่งเศส 6,748 ครั้ง และอเมริกา 5,347 ครั้ง (กระจกส่องญี่ปุ่น, 2541, น. 125)

1.1.1 สงครามโลกครั้งที่ 1 และ สงครามโลกครั้งที่ 2

แนวคิดหนึ่งที่ปรากฏให้เห็น ในผลงานที่ถูกผลิตขึ้นโดยสตูดิโอจิบลิอยู่บ่อยครั้ง ก็คือ แนวคิดเรื่องการต่อต้านสงครามและความรุนแรง หนึ่งในสาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ ตัวของ ฮายาโอะ มียาซากิ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งสตูดิโอจิบลิ เคยมีความทรงจำที่เลวร้ายในวัยเด็กเกี่ยวกับ สงครามมาก่อน ดังนั้นเมื่อโตขึ้นความทรงจำที่ติดอยู่ในใจ จึงส่งอิทธิพลมาสู่ผลงานการ์ตูนเรื่อง ต่าง ๆ ที่เขามีส่วนร่วมในการผลิตออกมา

นอกจากมีการนำเสนอแนวคิด ที่ว่าด้วยการต่อต้านสงครามและความรุนแรง แล้ว ผลงานของสตูดิโอจิบลิ ยังมีส่วนในการบันทึกหรือสะท้อนบริบทต่าง ๆ ของสงคราม ออกมา ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมอีกด้วย สำหรับบริบทของสงครามที่เกิดขึ้นจริง และปรากฏให้เห็นในชิ้นงานก็คือ บริบทของสงครามโลกครั้งที่ 1 และบริบทของสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1.1.1 สงครามโลกครั้งที่ 1

สงครามโลกครั้งที่ 1 เริ่มต้นขึ้นในเดือนสิงหาคม ปี 1914 ด้วยการประกาศ สงครามกัน ระหว่างกลุ่มประเทศมหาอำนาจในยุโรป ซึ่งขณะนั้นได้แบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายคือ 1. ฝ่ายไตรพันธมิตร (Triple Alliance) อันประกอบไปด้วยประเทศสมาชิกเริ่มต้นคือ เยอรมัน, ออสเตรีย - ฮังการี, อิตาลี 2. ฝ่ายไตรภาคีระหว่างประเทศ (Triple Entente) อันประกอบไปด้วย ประเทศสมาชิกเริ่มต้นคือ ฝรั่งเศส, อังกฤษ, รัสเซีย

ชนวนของการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 คือ ปัญหาความตึงเครียด บริเวณแหลมบอลข่าน ซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศมหาอำนาจในยุโรปหลายประเทศ ปัญหาความขัดแย้ง ระหว่างประเทศต่าง ๆ กระจายตัวลุกลามไปทั่ว ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง อิตาลี กับ ตุรกี ในกรณีที่ อิตาลีบุกเข้ายึดแคว้นตริโปลีของตุรกีในแอฟริกา หรือกรณีความขัดแย้งระหว่าง ออสเตรีย - ฮังการี กับ เซอร์เบีย ที่แย่งกันเป็นใหญ่ในแหลมบอลข่าน ซึ่งต่างฝ่ายก็มีประเทศที่สนับสนุนอยู่ เบื้องหลัง (เยอรมันสนับสนุนออสเตรีย - ฮังการี และรัสเซียสนับสนุนเซอร์เบีย)

แต่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชนวนของสงครามโลกครั้งที่ 1 ปะทุขึ้นมาก็คือ การเสียชีวิตของมกุฎราชกุมารแห่งออสเตรีย - ฮังการี อาร์ชดั๊ก ฟรานซิส เฟอर्डินานด์ (Archduke Francis Ferdinand) กับพระชายาโซเฟีย ซึ่งถูกลอบปลงพระชนม์ด้วยอาวุธปืน ในวันที่ 28 มิถุนายน 1914 ที่เมืองซาราเจโว ซึ่งเป็นเมืองหลวงของบอสเนีย โดยผู้ที่ลอบปลงพระชนม์เป็นนักศึกษาหนุ่ม ชาวเซอร์เบีย

จากเหตุการณ์ครั้งนี้รัฐบาลของ ออสเตรีย - ฮังการี มั่นใจว่าเซอร์เบียมีส่วนรู้เห็นด้วย ทำให้ในวันที่ 28 กรกฎาคม 1914 ออสเตรีย - ฮังการีตัดสินใจประกาศสงครามกับ เซอร์เบีย ผลของการประกาศสงครามครั้งนี้ ทำให้เยอรมันและรัสเซีย ซึ่งเป็นประเทศผู้สนับสนุนใน

แต่ละฝ่าย จำต้องเข้าร่วมสงครามด้วย และหลังจากนั้น อังกฤษ ซึ่งเป็นหนึ่งในประเทศมหาอำนาจของยุโรป ก็ถูกดึงเข้าร่วมสงครามเป็นลำดับถัดมา

สำหรับกรณีของอิตาลีนั้น แม้ว่าจะประกาศตนว่าอยู่ในฝ่ายไตรพันธมิตร แต่ความเป็นจริงแล้วก็เป็นเพียงแค่ในนามเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ในปี 1915 ที่สงครามโลกครั้งที่ 1 ได้เริ่มต้นขึ้นระยะหนึ่ง อิตาลี ก็หันไปเข้ากับฝ่ายไตรภาคีระหว่างประเทศ โดยหวังว่าจะได้ดินแดนบางส่วนจาก ออสเตรีย - ฮังการี มาครอบครองหลังจากที่ตนเองเป็นฝ่ายชนะสงคราม

สงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 1918 ด้วยการประกาศยอมแพ้สงครามของฝ่ายไตรพันธมิตร ผลของการแพ้สงครามทำให้เยอรมันถูกแบ่งเป็น 2 ส่วน และต้องชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามเป็นเงินจำนวนมหาศาลถึง 120,000,000 มาร์กทองคำ ส่วนอาณาจักรออสเตรีย - ฮังการี ก็ได้ล่มสลายลง และแยกออกเป็น 2 ประเทศคือ ออสเตรีย และ ฮังการี

ส่วนในกรณีของประเทศญี่ปุ่นนั้น หลังจากได้รับชัยชนะในสงครามญี่ปุ่น-รัสเซีย (1904-1905) แล้ว ญี่ปุ่นก็เริ่มต้นนโยบายขยายอาณาเขตอย่างต่อเนื่อง ลัทธิชาตินิยมและทหารนิยมเริ่มมีบทบาทต่อการเมืองของญี่ปุ่นมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากการที่ญี่ปุ่นเข้ารุกราน และผนวกเกาหลีเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นในปี 1910

ดังนั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 เริ่มต้นขึ้น ประเทศญี่ปุ่นที่มีรัฐบาลซึ่งต้องการดักตวงผลประโยชน์จากสงคราม และสนใจแมนจูเรียซึ่งเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของประเทศจีน ที่มั่งคั่งเพียบพร้อมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งพืชผลและแร่ธาตุอยู่เสมอมา จึงตัดสินใจเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายไตรภาคีระหว่างประเทศ เนื่องจากเคยมีสัญญาพันธมิตรกับประเทศอังกฤษมาก่อน (Anglo-Japanese Alliance) และจากความไม่พอใจเยอรมันตั้งแต่ปี 1895 ที่มายึดดินแดนในจีน เช่น อ่าวเกียวเจา แหลมซานตง ชิงเตา ซึ่งญี่ปุ่นเคยปรารถนาอยากได้ไว้เป็นตลาดการค้า

วันที่ 15 สิงหาคม 1914 ญี่ปุ่นได้ยื่นคำขาดให้เยอรมันถอนทัพเรือทางน่านน้ำตะวันออก ยอมจำนนต่อญี่ปุ่น และยกเขตเช่าเกียวเจาในจีนให้แก่ญี่ปุ่นด้วย เมื่อเยอรมันไม่ตกลง ญี่ปุ่นก็ประกาศสงครามกับเยอรมันในวันที่ 23 สิงหาคม 1914

การโจมตีทางทหารของญี่ปุ่นต่อกำลังทหารเยอรมันทางตะวันออกเป็นไปได้ด้วยดี กองทัพญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่ซานตง พร้อมกับรุกคืบหน้าเข้าชิงเตาและบริเวณโดยรอบของอ่าวเกียวเจา ซึ่งเป็นเขตที่เยอรมันเช่าซื้อจากจีน ภายในเวลาไม่เกิน 3 เดือน ทหารญี่ปุ่นก็สามารถยึดครองทรัพยากรสินแร่ ค่อสร้าง และเขตอิทธิพลทั้งหมดของเยอรมันทางเอเชียตะวันออกไว้ได้อย่างง่ายดาย

เมื่อสงครามสิ้นสุด ญี่ปุ่นในฐานะของประเทศผู้ชนะสงคราม ก็ได้รับผลประโยชน์จากการรบครั้งนี้ไปไม่น้อย นอกจากจะได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติในปี 1919

แล้ว ญี่ปุ่นยังได้บรรดาหมู่เกาะต่าง ๆ ของเยอรมันในแปซิฟิกเหนือมาอยู่ในอาณัติ ได้ครอบครอง มณฑลชานตงทางภาคตะวันออกของจีน และได้ขยายอิทธิพลเข้าไปในเขตแมนจูเรีย ซึ่งเหตุการณ์ ทั้งหมดนั้นล้วนมีส่วนโน้มนำ ให้ญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 เร็วขึ้น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่มีส่วนในการบันทึกหรือสะท้อนปัญหา สังคม ในหัวข้อ “สงครามโลกครั้งที่ 1” ซึ่งเป็นสงครามที่ประเทศญี่ปุ่นได้มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ได้แก่เรื่อง Porco Rosso และ Whisper of the Heart

ในภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Porco Rosso บริบทของสงครามโลกครั้งที่ 1 ไม่ได้ถูกบันทึกหรือสะท้อนออกมาให้เห็นแบบตรง ๆ ด้วยจากการต่อสู้ที่รุนแรงในสงคราม หรือด้วย ภาพอันโหดร้ายของผู้คนที่บาดเจ็บและล้มตายจากสงคราม หากแต่จะถูกนำเสนอผ่านภาพสภาวะ เศรษฐกิจที่ตกต่ำ และภาพของรัฐบาลฟาสซิสต์ (Fascist) ซึ่งเป็นรัฐบาลเผด็จการภายใต้การนำ ของ เบนิตโต มุสโสลินี (Benito Mussolini) ที่กำลังเรืองอำนาจ ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการ เข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของประเทศอิตาลีแทน

ส่วน Whisper of the Heart นั้น บริบทของสงครามโลกครั้งที่ 1 จะไม่ได้ถูกบันทึกหรือสะท้อนออกมาให้เห็นแบบตรง ๆ เช่นกัน หากแต่นำเสนอผ่านเรื่องราวความหลังอัน ชวนฝันของ นิชิ ผู้ซึ่งเป็นตาของ เซจิ ตัวละครเอกของเรื่อง ที่ต้องพลัดพรากจากคนที่รักไปเพราะไฟ สงครามแทน (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติม พร้อมเชิงอรรถอธิบายในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

1.1.1.2 สงครามโลกครั้งที่ 2

สงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มต้นขึ้นในวันที่ 1 กันยายน 1939 ด้วยการบุกโจมตี ไปแลนด์แบบสายฟ้าแลบ (Blitzkrieg/lightening War) ของเยอรมันภายใต้การนำของ ออดอล์ฟ ฮิตเลอร์ และรัฐบาลเผด็จการนาซี (NAZI) หลังจากนั้นสงครามก็ขยายตัวออกไปทั่วโลก โดยประเทศคู่สงคราม ถูกแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายอักษะ (เยอรมัน, อิตาลี, ญี่ปุ่น) และฝ่ายสัมพันธมิตร

สาเหตุสำคัญของการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 มาจากความไม่พอใจ ของเยอรมันที่มีต่อสนธิสัญญาแวร์ซายส์ (The Treaty of Versailles) ที่ร่างโดยฝ่ายประเทศผู้ชนะ สงคราม สนธิสัญญาแวร์ซายส์จำกัดสิทธิสภาพที่เยอรมันเคยมีแทบทั้งหมด ทำให้เยอรมันต้องสูญเสียดินแดนไปบางส่วน อีกทั้งยังกำหนดให้ต้องชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามเป็นเงินจำนวนมหาศาล ถึง 120,000,000 มาร์กทองคำ หรือประมาณ 620,000,000,000 บาท หรือคิดเป็นเงิน 10,000 บาทต่อ ชายหญิงและเด็กทุกคนในเยอรมัน

สำหรับกรณีของประเทศญี่ปุ่นนั้น หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นก็ก้าวขึ้นมาอยู่ในกลุ่มประเทศมหาอำนาจผู้ชนะสงคราม 5 ประเทศ อันได้แก่ สหรัฐอเมริกา, อังกฤษ, ญี่ปุ่น ฝรั่งเศส, และอิตาลี ทางด้านการเมืองญี่ปุ่นยังคงเดินหน้านโยบายขยายอาณาเขต

และเนื่องจากสภาไคเอทซึ่งเป็นสภาการปกครองของญี่ปุ่น มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับธุรกิจใหญ่ ๆ จึงทำให้ลัทธิเผด็จการทหารของญี่ปุ่นรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ

ระบบการปกครองแบบเสรีนิยมไม่ประสบความสำเร็จนักในญี่ปุ่น เหตุผลประการสำคัญมาจากความเชื่อที่ว่า ระบบเสรีนิยมได้รับอิทธิพลมาจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งประเทศญี่ปุ่นในขณะนั้นกำลังไม่พอใจรัฐบาลอเมริกัน ที่ออกกฎหมายจำกัดจำนวนคนญี่ปุ่นที่ต้องการเดินทางเข้าประเทศ ดังนั้นระบบเสรีนิยมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบพรรคการเมืองอเมริกัน จึงพลอยเสื่อมความนิยมไปด้วย รวมถึงการขยายตัวของลัทธิชาตินิยม ที่เชื่อในความพิเศษของชนชาติญี่ปุ่น ว่าสืบเชื้อสายโดยตรงมาจากเทพเจ้า ดังนั้นจึงสมควรเป็นผู้นำปกครองชนชาติอื่น ๆ

เหตุผลประการสำคัญที่เร่งให้ญี่ปุ่นเข้าสู่สงคราม และผลักดันให้ญี่ปุ่นเข้าสู่การปกครองแบบเผด็จการทหารเร็วขึ้นก็คือ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในปี 1930 ในช่วงนั้นสินค้าส่งออกของญี่ปุ่นลดจำนวนลงไปถึงหนึ่งในสาม มีการตั้งกำแพงภาษี และงดการนำเข้าสินค้าญี่ปุ่นจากสหรัฐอเมริกา, อังกฤษ และจีน ทำให้เศรษฐกิจของญี่ปุ่นตกต่ำลงเรื่อย ๆ บวกกับปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดความแออัดไปทั่ว

ทางด้านการเมือง หลังปี 1930 เป็นต้นมา ขบวนการชาตินิยมและลัทธิทหารนิยมขยายอิทธิพลขึ้นอย่างรวดเร็วในญี่ปุ่น มีการจัดตั้งสมาคมรักชาติต่าง ๆ ขึ้น รวมถึงมีการพยายามทำรัฐประหารหลายครั้ง โดยอาศัยความร่วมมือจากกลุ่มทหารหัวรุนแรงในกองทัพ สมาคมรักชาติที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในช่วงทศวรรษที่ 1930 ก็คือ สมาคมวิถีจักรพรรดิ หรือสมาคมโคโดะ ซึ่งมี คิตะ อิกกิ นักปฏิวัติหัวรุนแรงเป็นหัวหน้าสมาคม

คิตะ อิกกิ เป็นผู้สนับสนุนนโยบาย “การฟื้นฟูพระราชอำนาจสมัยโชวะ” โดยแสดงเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนในหนังสือชื่อ “แผนการสร้างชาติญี่ปุ่นใหม่โดยสังเขป” (An Outline Plan for the Reconstruction of Japan) ที่มีเนื้อหาเรียกร้องให้ประชาชนชาวญี่ปุ่น ร่วมมือร่วมใจกันต่อต้านภัยจากภายนอกเพื่อความดำรงอยู่ของเชื้อชาติ ด้วยการปฏิรูปการปกครองใหม่โดยมีรัฐบาลทหาร และพร้อมใจกันถวายความจงรักภักดีอย่างสูงสุดต่อองค์จักรพรรดิเท่านั้น

สุดท้ายแม้ คิตะ อิกกิ จะถูกตัดสินประหารชีวิต เนื่องจากเป็นผู้นำสมาชิกของสมาคม และนายทหารหัวรุนแรงบางกลุ่ม เข้าทำการรัฐประหารในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 1936 แต่การกระทำของเขาก็สามารถปลุกระดมลัทธิชาตินิยมหัวรุนแรง ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนอย่างได้ผล

นอกจากสมาคมรักชาติแล้ว ฝ่ายรัฐบาลก็มีการโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อปลุกระดมมวลชนให้คล้อยตามลัทธิชาตินิยมและทหารนิยมด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการตีพิมพ์เอกสารเรื่อง “ความหมายที่แท้จริงของการป้องกันประเทศและการผนึกความเข้มแข็งเพื่อป้องกัน

ประเทศ" ของกองทัพบกในปี 1935 ซึ่งมีสาระสำคัญในการส่งเสริมลัทธิทหารนิยมในลักษณะ "สงครามเป็นบิดาแห่งการสร้างสรรค์และมารดาแห่งวัฒนธรรม"

รวมถึงการออกหนังสือ "หลักพื้นฐานเอกลักษณ์แห่งชาติ" (Kokutai no Hogki) โดยกระทรวงศึกษาธิการในปี 1937 เพื่อใช้เป็นตำราเรียนบังคับสำหรับวิชาหน้าที่พลเมือง มีเนื้อหาปลุกกระตือรือร้นให้นักเรียนต่อต้านลัทธิเสรีนิยม การปฏิวัติ ทุนนิยม ปัจเจกชนนิยม เน้นการเสียสละเพื่อประเทศชาติอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต และเน้นความสำคัญของคติความเชื่อโบราณในลัทธิชินโต ที่เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันจักรพรรดิ พระราชประสงค์ (Imperial Will) และความสูงส่งในเชื้อชาติของคนญี่ปุ่นที่สืบเชื้อสายมาจากองค์สุริยเทพี

จุดเปลี่ยนสำคัญที่สุดที่ทำให้ประเทศญี่ปุ่น ก้าวเข้าสู่การปกครองแบบเผด็จการทหารเต็มตัวเกิดขึ้นในวันที่ 12 ตุลาคม 1940 เมื่อพรรคการเมืองทั้งหมดในญี่ปุ่นพร้อมใจกันสลายตัวลง และจัดตั้งพรรคการเมืองพรรคเดียวขึ้นมาในนามของ พรรคพิทักษ์จักรพรรดิ หรือ พรรคโทเซ โยกูซัน (Tosei Yokusan/ Imperial Rule Assistance Association : IRAA) ซึ่งมีนโยบายทางการเมืองแบบเผด็จการฟาสซิสต์

หลังจากก่อตั้งพรรคโทเซ โยกูซัน ญี่ปุ่นก็เดินหน้าแผนการสร้างวงศ์ใหญ่ มหาเอเชียบูรพา (Greater East Asia Coprosperity Sphere) ซึ่งเป็นการขยายอำนาจของญี่ปุ่นให้ครอบคลุมทั่วบริเวณแปซิฟิกใต้ หรือกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วย น้ำมัน ดีบุก ยางพารา บ็อกไซด์ และทรัพยากรมีค่าอื่น ๆ

ปี 1941 พลเอกโทโจ อิเดกิ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี มีอำนาจควบคุมทั้งกองทัพบกและคณะเสนาธิการทหาร พลเอกโทโจ เป็นนายทหารที่นิยมอำนาจเด็ดขาด และดำเนินนโยบายทางการเมืองอย่างแข็งกร้าว ด้วยการนำประเทศญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามมหาเอเชียบูรพา หรือสงครามแปซิฟิกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างเต็มเหนี่ยว

เพื่อให้ประชาชนยอมรับ รัฐบาลเผด็จการของญี่ปุ่นอาศัยการโฆษณาชวนเชื่อเป็นเครื่องมือ โดยกล่าวว่าในขณะนั้น ประเทศญี่ปุ่นมีทางเลือกเพียงแค่ 3 ทาง คือ 1. หาดตลาดใหม่เพื่อระบายสินค้าไปยังต่างประเทศ 2. ระบายจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นไปยังต่างประเทศ 3. ขยายอำนาจทางทหารไปยังดินแดนโพ้นทะเล แต่ทางรอด 2 ทางแรกได้ถูกปิดตายไป เพราะเศรษฐกิจที่ตกต่ำทั่วโลก และการกีดกันไม่ให้ชาวญี่ปุ่นเดินทางเข้าประเทศของสหรัฐอเมริกา ดังนั้นญี่ปุ่นจึงจำเป็นต้องเลือกทางรอดที่ 3 คือการทำสงคราม

ญี่ปุ่นทำให้สงครามโลกครั้งที่ 2 ขยายวงกว้างขึ้นไปอีก ด้วยการเข้าโจมตีเพิร์ล ฮาร์เบอร์ (Pearl Harbor) ซึ่งเป็นฐานทัพเรือของสหรัฐอเมริกาที่เกาะฮาวาย เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 1941 โดยไม่มีการแจ้งเตือนล่วงหน้า การกระทำของญี่ปุ่นครั้งนี้ ทำให้สหรัฐอเมริกาตัดสินใจประกาศ

สงครามกับญี่ปุ่นในวันที่ 8 ธันวาคม 1941 และทำให้อังกฤษเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วย เนื่องจากอังกฤษเคยสัญญาไว้ว่า ถ้าเมื่อใดที่สหรัฐอเมริกาประกาศสงครามกับญี่ปุ่น ตนก็จะเข้าร่วมรบด้วย

จุดสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในปี 1945 เมื่อฝ่ายสัมพันธมิตรได้ออกคำประกาศแห่งปอตสดัม (Postdam Declaration, 26 กรกฎาคม 1945) เรียกร้องให้ญี่ปุ่นยอมจำนนหรือมิฉะนั้นจะต้องถูกทำลายอย่างราบคาบ 2 วันต่อมารัฐบาลญี่ปุ่นออกแถลงการณ์ไม่สนใจคำประกาศ สหรัฐอเมริกาจึงเตรียมใช้ระเบิดปรมาณูซึ่งเป็นอาวุธชนิดใหม่กับญี่ปุ่น

ระเบิดปรมาณูลูกแรกชื่อว่า “ลิตเติ้ลบอย” ถูกทิ้งลงที่เมืองฮิโรชิมา ในวันที่ 6 สิงหาคม 1945 ด้วยแรงระเบิด 20,000 ตัน ทำให้มีการประมาณว่ามีผู้เสียชีวิตในกรณีนี้ถึง 70,000-80,000 คน และในอีก 3 วันต่อมาประธานาธิบดี แฮร์รี ทรูแมน (Harry Truman) ก็อนุญาตให้ทิ้งระเบิดปรมาณูลูกที่สองชื่อว่า “แฟตบอย” ที่เมืองนางาซากิ ในวันที่ 9 สิงหาคม 1945 ครั้งนี้มีการประมาณว่ามีผู้เสียชีวิตมากกว่า 40,000 คน และบาดเจ็บอีกประมาณ 60,000 คน

จากการทิ้งระเบิดปรมาณูทั้ง 2 ลูกของสหรัฐอเมริกาทำให้ญี่ปุ่นเสียหายอย่างหนัก และประกาศยอมแพ้ในวันที่ 14 สิงหาคม 1945 ซึ่งถือเป็นวันสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 และในวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 15 สิงหาคม 1945 ตอนเที่ยงวัน สมเด็จพระจักรพรรดิฮิโรฮิโตะ ทรงประกาศพระราชดำรัสวิงวอนให้ประชาชนทุกคนยอมรับความพ่ายแพ้อย่างไม่มีเงื่อนไข ส่วนพิธียอมแพ้อย่างเป็นทางการกระทำขึ้นในวันที่ 2 กันยายน 1945 บนเรือประจัญบานมิสซูรี ในอ่าวโตเกียว

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นตกอยู่ในสภาพที่บอบช้ำอย่างยิ่ง เมืองใหญ่ต่าง ๆ ถูกทิ้งระเบิด โรงงานอุตสาหกรรมน้อยใหญ่ถูกทำลายลงแทบหมดสิ้น อีกทั้งยังต้องตกอยู่ภายใต้การครอบครองของฝ่ายสัมพันธมิตร ตั้งแต่ สิงหาคม 1945 จนถึง เมษายน 1952 โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ดูแล และมีนายพลแมก อาร์เธอร์ (General Mac Arthur) เป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด

มีการประมาณว่าในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นมีการเรียกระดมพลทั้งหมดถึง 7.4 ล้านคน มีทหารเสียชีวิตทั้งหมด 1,506,000 คน บาดเจ็บ 500,000 คน และชีวิตพลเรือนอีกกว่า 300,000 คน

สำหรับผลงานของสตูดิโอจีปลิ ที่มีส่วนในการบันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคม ในหัวข้อ “สงครามโลกครั้งที่ 2” ได้แก่เรื่อง Grave of the Fireflies ซึ่งที่ถูกบันทึกไว้ก็คือภาพของเมืองโกเบ (Kobe) ในปี 1945 ซึ่งถูกใช้เป็นฉากหลังสำคัญของเรื่อง ในช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นกำลังจะแพ้สงคราม เมืองใหญ่ต่าง ๆ ถูกระดมโจมตีจากฝ่ายสัมพันธมิตร ด้วยการทิ้งระเบิดทางอากาศอย่างหนัก และเมืองโกเบก็เช่นเดียวกัน

ภาพที่เราได้เห็นก็คือ ภาพของเมืองโกเบที่ตกอยู่ในเปลวเพลิงจากการทิ้งระเบิด ภาพของผู้คนที่เร่งรีบอพยพหนีภัยสงครามอย่างอลหม่าน ภาพของซากศพที่ไหม้เกรียมจากแรงระเบิด ภาพของผู้บาดเจ็บที่ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างน่าเวทนา และการสะท้อนความเป็นจริงในยามสงคราม ที่สภาพจิตใจของผู้คนตกต่ำลงจนถึงขีดสุด คำว่ามิตรภาพและน้ำใจ เป็นคำที่หาได้ยากยิ่งสำหรับคนญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น

1.1.2 สถานภาพของผู้หญิงญี่ปุ่น

สังคมญี่ปุ่นได้ชื่อว่าเป็นสังคมที่ชายเป็นใหญ่ สถานภาพของเพศชายมักจะถูกจัดลำดับความสำคัญให้อยู่สูงกว่าเพศหญิงเสมอ ทั้งในด้านหน้าที่การงานและรูปแบบการดำรงชีวิต ในสังคมญี่ปุ่นผู้ชายจะมีสถานะเป็นหัวหน้าผู้นำครอบครัว ในขณะที่ผู้หญิงจะมีหน้าที่เป็นเพียงแม่บ้าน คอยปรนนิบัติรับใช้สามีและพ่อแม่ของสามี คอยเป็นผู้ตามที่ดีให้สมกับที่ได้ชื่อว่า “คะโน” (Kanai) ซึ่งแปลว่า ผู้อยู่ในบ้าน

ความจริงแล้วสังคมญี่ปุ่นในช่วงต้นของประวัติศาสตร์ เป็นสังคมที่ผู้หญิงมีอำนาจเป็นใหญ่ ดังจะเห็นได้จากเรื่องราวในบันทึกโคะจิกิ (Kojiki) และ นิฮอนโชะกิ (Nihon Shoki) ซึ่งเป็นบันทึกเรื่องราวโบราณ พงศาวดารของญี่ปุ่นที่กล่าวไว้ว่า บรรพบุรุษของชาวญี่ปุ่นเป็นเทพหญิงแห่งดวงอาทิตย์ที่มีพระนามว่า อะมะเตะระสุ (Amaterasu) และเคยมีจักรพรรดิที่เป็นหญิงมาจนถึงศตวรรษที่ 8

แต่ต่อมาลัทธิขงจื้อ ศาสนาพุทธ และระบอบศักดินาได้จำกัดเสรีภาพของสตรีและบีบบังคับให้ผู้หญิงต้องตกอยู่ในอำนาจของผู้ชายอย่างสมบูรณ์แบบ ในยุคนั้นกรมมีบทบาทสำคัญ ผู้หญิงซึ่งมีความสามารถในการรบพุ่งด้อยกว่าชาย ถูกผลักดันออกไปอยู่นอกระบบโครงสร้างแบบศักดินา สิทธิของผู้หญิงเริ่มถูกรีดรอนลงเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากในสมัยมุโระมะจิ (Muromachi) ที่มีการบัญญัติกฎหมายตัวในครอบครัวของชนชั้นทหาร ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงมีสิทธิรับมรดก และการสืบสกุลจะคัดเลือกจากผู้ชายเท่านั้น

ลัทธิขงจื้อเป็นผลผลิตของสังคมจีนที่ถือชายเป็นใหญ่ และเห็นความสำคัญของผู้หญิงเฉพาะด้านที่ให้กำเนิดเด็กและเป็นผู้ดูแลครอบครัวเท่านั้น แทนที่จะถือว่าผู้หญิงเป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยากหรือเป็นที่รัก แต่ลัทธิขงจื้อที่เคร่งครัดกลับถือว่าการแสดงความรักแบบโรแมนติกเป็นความอ่อนแอ และการมีความสัมพันธ์ทางเพศเป็นเพียงการกระทำเพื่อสืบตระกูลเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวในลัทธิขงจื้อที่ว่า ภรรยาคนใดไม่สามารถมีบุตรได้ภายใน 3 ปี ควรถูกส่งตัวกลับไปให้บิดามารดาของตน

ผลของการรับความคิดแบบขงจื้อ และการขยายตัวของระบบศักดินาของประเทศญี่ปุ่นในอดีต ส่งผลให้สถานะของผู้หญิงตกต่ำลง ในสังคมระดับสูงขึ้นมานับตั้งแต่สมัย

โตกูงะวะ (Tokugawa) สตรีได้กลายเป็นผู้รับใช้และเป็นเพียงของเล่นสำหรับผู้ชาย การแต่งงานของบุตรสาวมักถูกใช้เป็นเครื่องมือ เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับครอบครัว ดังนั้น การแต่งงานจึงมิได้เกิดจากความพึงพอใจของตัวคู่สมรสเอง คู่สมรสจำนวนมากไม่เคยรู้จักหน้าค่าตากันมาก่อน ความรักอันที่สามีภรรยาจึงไม่ใช่เรื่องสำคัญ และชายผู้ร่ำรวยสามารถมีอนุภรรยาได้หลายคน ตามฐานะที่ตนเองสามารถกระทำได้ (เอ็ดวิน โอ โรเซาเออร์, 2531, น. 227-228)

ในด้านของศาสนาพุทธนั้น รูปแบบของศาสนาพุทธที่ญี่ปุ่นรับจากจีนมา ประกอบไปด้วยเนื้อหาที่ต่อต้านสตรี ซึ่งไม่เหมือนกับศาสนาพุทธโดยทั่วไปในประเทศอื่น ศาสนาพุทธแบบญี่ปุ่นสอนว่าธรรมชาติของผู้หญิงโดยกำเนิดแล้วเลวทราม และกล่าวโจมตีเพศหญิงว่าน่ากลัวและเต็มไปด้วยบาป แม้แต่ในนิยายของเกนจิ (The Tale of Genji)⁶⁴ ซึ่งแต่งโดยนักเขียนสตรีเอง ยังกล่าวว่า “ถ้าผู้หญิงไม่ได้เลวแต่ชาติกำเนิด พวกเขาก็คงไม่เกิดมาเป็นผู้หญิง”

ดังจะเห็นได้จากคำสอนของศาสนาพุทธนิกายเทนดะอิ (Tendai) และ ชินงอน (Shingon) ที่กล่าวว่า “ผู้หญิงต้องทรมานกับบาปดั้งเดิมและอุปสรรคกีดขวาง 5 ประการ หรือ โงะโช ซึ่งกีดขวางทำให้ผู้หญิงไม่อาจหลุดพ้นจากบ่วงกรรมและไปเกิดใหม่ได้ สิ่งที่คุณผู้หญิงพอจะมีหวังก็คือการไปเกิดใหม่เป็นผู้ชายเท่านั้น” (ปรียา อิงคาภิรมย์, 2532, น. 21)

ปัจจุบันแม้ระบบศักดินาจะล่มสลายลง และชาวญี่ปุ่นไม่ได้นับถือลัทธิขงจื้อ รวมทั้งศาสนาพุทธแบบเข้มข้นเหมือนกับบรรพบุรุษสมัยก่อน แต่ความคิดและรูปแบบทางสังคมแบบชายเป็นใหญ่ก็ยังคงดำรงอยู่ แม้จะมีกฎหมายว่าด้วยความเสมอภาคระหว่างเพศ แต่ในทางปฏิบัติผู้หญิงจำนวนไม่น้อยก็ยังมีความเป็นเหมือนพลเมืองชั้นสองของประเทศ

สัญลักษณ์ที่แสดงถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในประเทศญี่ปุ่น เริ่มตั้งแต่เครื่องใช้ เช่น ถ้วยชา หากไปตามร้านขายของที่ระลึกญี่ปุ่น จะเห็นถ้วยชา 2 ใบคู่ที่มีขนาดไม่เท่ากันวางขายอยู่ ถ้วยชาใบใหญ่สำหรับผู้ชาย ถ้วยใบเล็กสำหรับผู้หญิง ขนาดเล็กใหญ่ของถ้วยชา สามารถสะท้อนสถานภาพทางเพศของผู้ใช้ได้เป็นอย่างดี (ยุพา คลังสุวรรณ, 2547, น. 285)

ด้านการทำงาน ผู้หญิงมีโอกาสดำรงหน้าน้อยกว่าผู้ชาย มีบริษัทญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อยที่ไม่เปิดตำแหน่งงานถาวรให้กับผู้หญิง หรือหากเปิดก็จะเป็นตำแหน่งระดับล่างที่ไม่สำคัญมาก

⁶⁴นิยายของเกนจิ (The Tale of Genji) เป็นวรรณกรรมเอกของราชสำนักในสมัยเฮอัน (Heian : 794-1185) ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวแทนของวรรณกรรมญี่ปุ่น แต่งโดย มุระซะกิ ชิกิบุ (Murazaki Shikibu) ซึ่งเป็นสตรีในราชสำนักสมัยเฮอันตอนกลาง นิยายของเกนจิเขียนเสร็จสมบูรณ์ในราวปี ค.ศ. 1010 เป็นนวนิยายเรื่องยาวมีทั้งหมด 54 เล่ม

เช่น เลขาณการ หรือ พนักงานบริการต่าง ๆ ที่ไม่มีโอกาสได้เลื่อนขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ เนื่องจากบริษัทมีความเห็นว่า ผู้หญิงเมื่อทำงานไปได้สักพักก็ต้องลาออกไปแต่งงาน หรือเมื่อแต่งงานก็จะต้องลาคลอดซึ่งใช้เวลานานหลายเดือน ทำให้งานขาดช่วงเป็นอุปสรรคต่อการทำงาน สร้างความยุ่งยากให้กับบริษัทที่ต้องหาพนักงานชั่วคราวมาทดแทน

ในวงการธุรกิจญี่ปุ่นให้ความเชื่อถือผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ดังนั้นพนักงานระดับสูงผู้บริหารจึงมักเป็นชาย สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น นอกจากความเชื่อที่ว่าผู้ชายจะทำงานได้ดีกว่าผู้หญิงแล้ว อีกเหตุผลหนึ่งยังเป็นเพราะ บริษัทญี่ปุ่นถือว่างานสังสรรค์ต่าง ๆ ก็เป็นส่วนหนึ่งของการทำการงานที่ผู้ชายสามารถเข้าสังคมได้ดีกว่า สามารถทำงานหามรุ่งหามค่ำได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงเวลากลับบ้าน และสามารถไปสังสรรค์ พบปะ หรือรับรองลูกค้า ด้วยการไปนั่งบาร์ ร้องคาราโอเกะ หรือไปตีกอล์ฟในวันหยุด ความได้เปรียบเหล่านี้ ทำให้ผู้ชายได้รับการยอมรับมากกว่าผู้หญิง

ปัจจุบันญี่ปุ่นมีการบังคับใช้กฎหมายที่ว่าด้วย "การจ้างงานและโอกาสที่เท่าเทียมกัน" (Equal Employment and Opportunity Law) แต่ในทางปฏิบัติแล้วความเหลื่อมล้ำด้านการทำงานยังดำรงอยู่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในกรณีนี้ก็คือ เรื่องของอัตราค่าครองชีพ (Living allowance)

ระบบค่าจ้างรายเดือนของญี่ปุ่นแบ่งเป็นส่วนที่เรียกว่าเงินเดือนประจำ และเงินช่วยค่าครองชีพ (Living allowance) บางคนเงินเดือนอาจเท่ากัน แต่เงินช่วยค่าครองชีพอาจต่างกันได้ ขึ้นอยู่กับหน้าที่และความรับผิดชอบ แต่ความแตกต่างนี้จะเห็นชัดเจนเป็นพิเศษเมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างเพศ นั่นก็คือผู้ชายจะได้รับมากกว่าผู้หญิงเสมอ (วิภา อุดมฉันท, 2541, น. 404)

ด้านภาษาก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งเช่นกัน ที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทางเพศ ที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในสังคมญี่ปุ่น เริ่มตั้งแต่คำที่ใช้กันทั่วไปในครอบครัว เช่น คำที่เรียกสามีจะใช้คำว่า ชูจิน (Shujin) ซึ่งแปลว่า "นาย" และเรียกภรรยาว่า คะโน (Kanai) ซึ่งมีความหมายว่า "ผู้อยู่ในบ้าน" และเมื่อออกเสียงพูด ผู้ชายญี่ปุ่นจะพูดเสียงต่ำอยู่ในลำคอ ในขณะที่ผู้หญิงจะใช้เสียงสูงและขึ้นจมูก เพื่อที่จะได้ฟังแล้วมีเสน่ห์ชวนฟังสำหรับผู้ชาย

ในภาษาญี่ปุ่นมีอยู่หลายคำที่เดียว ที่ใช้วิพากษ์วิจารณ์ผู้หญิงที่มีอายุ หรือผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงาน เช่น บุริโคะ (Burikko) หรือ คะมะโตะโตะะ บุตตะะ (Kamatoto butte) ซึ่งใช้ในความหมายของหญิงมีอายุที่ยังทำตัวเป็นเด็กสาวไร้เดียงสา หรือคำว่า โอโรโดะมิชิ (Oorodomisu/สาวแก่), อิเคโอะคะระ (IkioKure/แต่งงานไม่ออก), อิคะซึโอะคะ (Ikazugoke/หญิงที่ไม่มีคนแต่งงานด้วย) หรือแม้แต่สำนวนที่ว่า ฟุโซ ฟุซึอิ (Fushoofuzui/สามีเป็นผู้นำ ภรรยาเป็นผู้ตาม) และ บะคะ นะ อนนะ งะ อี (Baka na onna ga ii/ผู้หญิงโง่ ๆ นั่นดี) ซึ่งเป็นสำนวนที่ผู้ชายญี่ปุ่นชอบใช้เมื่อพูดถึงลักษณะของผู้หญิงที่ตนอยากจะได้แต่งงานด้วย (ปรีญา อิงคาภิรมย์, 2544, น. 143-144)

ด้านการศึกษา แม้ว่าประเทศญี่ปุ่นจะกำหนดระบบการศึกษาภาคบังคับไว้เพียง 9 ปี แต่อัตราการเข้าเรียนต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ทั้งชายและหญิงมีถึงกว่าร้อยละ 90 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งเมื่อมองจากตัวเลขแล้วนับว่าสูงมาก แต่สำหรับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นไป เช่น ในระดับอุดมศึกษา หรือระดับบัณฑิตศึกษา ตัวเลขการศึกษาต่อของผู้หญิงญี่ปุ่นยังน้อยกว่าผู้ชาย ในช่วงปี 1950 จำนวนนักศึกษาหญิงในมหาวิทยาลัยมีราวร้อยละ 2 เท่านั้น

สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น เนื่องจากค่านิยมของสังคมญี่ปุ่น ที่ปลูกฝังความคิดให้กับผู้หญิงมาช้านานว่า สิ่งที่สำคัญสูงสุดในชีวิตของตนคือ การได้แต่งงานและมีครอบครัวที่อบอุ่น ดังนั้น การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง จึงดูไม่คุ้มค่าสำหรับเด็กผู้หญิงที่คาดไว้ว่าชีวิตของตนต้องลงเอยที่การแต่งงานและเป็นแม่บ้าน

แม้ปัจจุบันตั้งแต่หลังช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่ จำนวนตัวเลขการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา และระดับบัณฑิตศึกษาของผู้หญิงจะมีปริมาณมากขึ้น แต่ค่านิยมเรื่องการแต่งงานก็ยังคงดำรงอยู่ มีผู้หญิงญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อย ที่คิดว่าการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย เป็นที่สำหรับมองหาชายหนุ่มที่ตนคิดว่าน่าสนใจ เพื่อคบหาและแต่งงานกันต่อไปในอนาคต และมีความคิดว่าการจบการศึกษาในระดับสูง ไม่ใช่ข้อได้เปรียบในด้านการทำงาน แต่เป็นข้อได้เปรียบที่ทำให้พวกเธอมีโอกาสในการเลือกคู่ครองที่ดีกว่า (ปรียา อิงคาภิรมย์, 2544, น. 49)

ด้านการแต่งงาน การแต่งงานของชายหญิงญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม มีรูปแบบที่ค่อนข้างชัดเจนที่เรียกว่า “โอมิไอ” (Omiai) หรือการนัดพบดูตัว พิธีโอมิไอไม่ใช่การที่คู่สมรสจะพบรักกันเองแบบอิสระทั่วไป ซึ่งเรียกว่า “เรง-ไอ” (Ren-ai) แต่จะมีพ่อสื่อ แม่สื่อ คอยเป็นคนกลาง แนะนำชายหญิงที่ต้องการแต่งงานให้รู้จักกัน โดยพิจารณาจากความเหมาะสมทางการศึกษา งานอดิเรก และฐานะทางสังคมของฝ่ายชายและหญิง

ในช่วงอดีตก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พ่อและแม่จะมีบทบาทอย่างมากในการค้นหาตัวเจ้าสาว เพื่อให้แน่ใจว่าเธอจะเป็นภรรยาที่ดี เป็นแม่ที่ดี และเป็นสะใภ้ผู้เสียสละ สำหรับตนและลูกชายของตนได้ นอกจากนั้นยังมีการสืบดูถึงต้นตระกูลของเจ้าสาว ว่ามีสิ่งใดที่เสียหายไม่เหมาะสมหรือไม่ ดังนั้นความรักสำหรับคู่แต่งงาน จึงกลายเป็นเรื่องสำคัญรองลงไป เพราะมีความเชื่อว่า ทำยที่สุดแล้วเมื่อได้แต่งงานอยู่กินกัน คู่สมรสก็จะตกหลุมรักซึ่งกันและกันไปเอง

สำหรับครอบครัวชาวนา หรือครอบครัวที่ยากจนในอดีต ลูกสาวจะมีสถานะเป็นเพียงแค่ “ของขาย” ที่รอวันแต่งงานออกเรือนไปเท่านั้น เนื่องจากค่านิยมการสืบสกุลที่อนุญาตเฉพาะลูกชายคนโต หรือลูกชายคนรองของบ้านเท่านั้น ส่วนลูกสาวอย่างดีที่สุดก็มีประโยชน์เพียงแค่ช่วยจัดการเรื่องงานบ้านงานเรือนเท่านั้น (ฟูคุทาเคะ ทาดาจิ, 2538, น. 27)

ปัจจุบันเนื่องจากค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้การเลือกคู่ครองของชายและหญิงญี่ปุ่นมีอิสระมากขึ้น แต่การแต่งงานในรูปแบบนัดพบดูตัวก็ยังคงอยู่ และได้รับการยอมรับ

ในสังคมญี่ปุ่นเสมอมา โดยอัตราส่วน พบรักกันเองแบบอิสระ 80% และแบบการนัดพบดูตัว 20% ก็เป็นแนวโน้มที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงหลายปีที่ผ่านมา

ด้านการหย่าร้าง ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1945) ผู้หญิงญี่ปุ่นจะไม่มีสิทธิ์ขอหย่า รวมถึงไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และไม่สามารถเรียกร้องขอส่วนแบ่งทรัพย์สินจากพ่อและสามีได้ แต่ในทางกลับกัน การที่ผู้ชายจะขอหย่าผู้หญิงนั้นสามารถทำได้ง่ายกว่ามาก ดังจะเห็นได้จาก "ชิชิเคียว" หรือ "ข้ออ้าง 7 ประการที่ผู้ชายขอหย่ากับผู้หญิงได้" ซึ่งเป็นหนึ่งในบทบัญญัติสมัยศตวรรษที่ 8 และมีผลบังคับใช้ในพระราชบัญญัติไทโฮเรื่อยมา

ข้ออ้างทั้ง 7 ประการได้แก่ เมื่อผู้หญิงไม่อาจให้กำเนิดลูกแก่สามี, ซุบซิบนินทา, เสเพล, อิจฉาริษยา, ขโมยของสามี, ไม่เชื่อฟังสามี และเป็นโรค แต่ในความเป็นจริงแล้ว แม้จะไม่มีข้ออ้างดังกล่าวก็ตาม ในสมัยศักดินาเพียงแค่สามีไม่ไปหาภรรยาของตน ก็ถือว่าเป็นการหย่ากัน โดยปริยาย (ปริยา อิงคาภิรมย์, 2532, น. 21)

ปัจจุบันมีการแก้ไขกฎหมายให้ผู้หญิงสามารถขอหย่าผู้ชายได้ แต่อัตราการหย่าร้างก็ยังนับว่าต่ำเมื่อเทียบกับประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งเหตุผลส่วนหนึ่งนั้นเป็นเพราะ ในญี่ปุ่นมีการกีดกันเรื่องค่าจ้างแรงงานสำหรับหญิงสูงอายุ ทำให้ผู้หญิงหม้ายต้องประสบความลำบากในการหารายได้เลี้ยงชีพโดยลำพัง

เอ็ดวิน โอ โรเซาเออร์ (2531) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า คงจะเป็นการยากที่จะปลดปล่อยสตรีญี่ปุ่น ให้หลุดพ้นจากกรอบความคิดแบบชายเป็นใหญ่ เนื่องจากผู้หญิงญี่ปุ่นยังคงยึดติดอยู่กับค่านิยมแบบดั้งเดิมที่ถูกหล่อหลอมมา ให้คำนึงถึงลักษณะแบบ "สุภาพสตรี" จนทำให้ไม่รู้ลึกว่าการที่ตนเองมีฐานะเป็นเบี้ยล่างของผู้ชายนั้น ถือว่าเป็นความอ่อนแอทางเพศ

ซึ่งทัศนะนี้นับว่าเป็นความจริงอยู่ไม่น้อย เมื่อพิจารณาจากค่านิยมทางสังคมต่าง ๆ ที่หล่อหลอมผู้หญิงญี่ปุ่น และจากระบบการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นในอดีต ที่กำหนดให้เด็กผู้หญิงญี่ปุ่นต้องเรียนหนังสือเล่มหนึ่งที่ชื่อว่า ไคคาคุ (Daikaku) ซึ่งเขียนขึ้นโดยนักปราชญ์ชาวจีนในศตวรรษที่ 17 ที่มีเนื้อหาว่าด้วยกริยา มารยาท คุณสมบัติ และหน้าที่ของกุลสตรี โดยเน้นย้ำถึงหน้าที่หลัก 18 ประการ เช่น การเชื่อฟังสามี การแต่งงาน การปฏิบัติต่อบิดามารดาของสามี การปฏิบัติต่อญาติมิตรของสามีและบุคคลอื่น การรักษาเกียรติของสามียิ่งชีวิต เป็นต้น (นารัตน์ เลนะกุล, 2545, น. 225)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมในหัวข้อ "สถานภาพของผู้หญิงญี่ปุ่น" ได้แก่เรื่อง Only Yesterday, Porco Rosso, Whisper of the Heart และ Princess Mononoke โดยสถานภาพของผู้หญิงญี่ปุ่นที่ถูกบันทึกหรือสะท้อนไว้ภายในนั้นมีแง่มุมที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละเรื่อง (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

1.1.3 สังคมผู้สูงอายุ

ปัจจุบันสังคมญี่ปุ่นกำลังประสบกับปัญหา การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของอัตราประชากรผู้สูงอายุ ด้วยเทคโนโลยีและการสาธารณสุขที่ก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้ประเทศญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เปลี่ยนสภาพจากประเทศที่มีอัตราการเกิดและอัตราการตายสูง มาเป็นประเทศที่มีอัตราการเกิดและอัตราการตายอยู่ในระดับต่ำ

อายุขัยเฉลี่ยของญี่ปุ่นได้เพิ่มขึ้นจากผู้ชาย 55.6 ปี ผู้หญิง 59.4 ปี ในปี 1947 เป็นผู้ชาย 76.4 ปี ผู้หญิง 82.8 ปี ในปี 1995 และเพื่อที่จะรักษาระดับประชากรให้คงที่ ผู้หญิง 1 คน จะต้องคลอดลูกโดยเฉลี่ยคนละ 2.09 คน แต่ในปี 1989 อัตราการคลอดลดต่ำลงเป็น 1.57 คน หรือที่เรียกกันว่า "วิกฤติการณ์ 1.57" และในปี 1993 ตัวเลขนี้ก็ลดลงต่ำลงอีกจนเหลือเพียง 1.46 คน

จากการคาดการณ์จำนวนประชากรของกระทรวงสาธารณสุข ตั้งอยู่บนสมมุติฐานที่ว่า อัตราการเกิดจะฟื้นตัวขึ้นเป็น 1.53 คน แต่ในความเป็นจริงอัตรานี้มีแนวโน้มที่จะลดลงเรื่อย ๆ ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้มีการคาดการณ์ล่วงหน้าว่า ในปี 2020 อัตราส่วนของผู้มีอายุ 65 ปีขึ้นไปในญี่ปุ่น จะเพิ่มขึ้นสูงถึง 26.8% ต่อจำนวนประชากรทั้งหมด

จากการคำนวณพบว่าในปี 1995 ประชากรในวัยเจริญพันธุ์ที่มีอายุ 15-64 ปี จะต้องรับภาระในการเลี้ยงดูผู้สูงอายุ ในอัตราส่วนประชากรในวัยเจริญพันธุ์ 4.7 คน ต่อผู้สูงอายุ 1 คน และมีการคาดการณ์ไว้ว่าในปี 2020 สัดส่วนนี้จะลดเหลือเพียง 2.2 คนต่อผู้สูงอายุ 1 คน

การเพิ่มของจำนวนผู้สูงอายุในประเทศญี่ปุ่นอย่างรวดเร็ว ได้กลายเป็นปัญหาสังคมที่รัฐจำเป็นต้องรับหนทางแก้ไข ปัจจุบันรัฐบาลญี่ปุ่นกำลังประสบกับปัญหาเรื่องงบประมาณที่ต้องใช้จ่ายไปกับสวัสดิการสังคมสำหรับผู้สูงอายุเป็นจำนวนมหาศาล โดยเฉพาะด้านการรักษาพยาบาล ซึ่งมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลี ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมในหัวข้อ "สังคมผู้สูงอายุ" ได้แก่เรื่อง My Neighbors the Yamadas ในตอนย่อยที่ 12 (Art is brief, Life is long) ในฉากที่ ชิเกะ (ยาย) ได้ไปเยี่ยมเพื่อนซึ่งนอนป่วยอยู่ในโรงพยาบาล แต่ปรากฏว่าเพื่อนของ ชิเกะ ดูเหมือนจะสบายดีไม่เจ็บป่วยอะไร อีกทั้งยังพา ชิเกะ เดินเที่ยวไปทั่วโรงพยาบาล จน ชิเกะ ต้องถามออกมาด้วยความแปลกใจว่า "แล้วทำไมเธอถึงต้องเข้าโรงพยาบาลด้วยละ"

ในฉากสั้น ๆ นี้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นจริง ของสังคมผู้สูงอายุในประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากปัจจุบันญี่ปุ่นมีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และรูปแบบครอบครัวได้เปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยายที่อยู่รวมกันอย่างน้อย 3 รุ่น (รุ่นปู่ รุ่นพ่อ และรุ่นลูก) มาเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ที่มีสมาชิกเพียง พ่อ แม่ และลูก 1-2 คนเท่านั้น ทำให้ผู้สูงอายุที่ต้องอยู่เพียงลำพังคนเดียว หรืออยู่กับคู่สมรสที่เป็นผู้สูงอายุด้วยกัน มีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ

ดังนั้นเมื่อไม่มีใครดูแล ผู้สูงอายุจึงต้องพึ่งโรงพยาบาลซึ่งเป็นสวัสดิการสังคมเป็นหลัก มีผู้สูงอายุในประเทศญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อย ที่มาโรงพยาบาลแม้จะไม่มีเหตุเจ็บป่วยอะไร เนื่องจากญี่ปุ่นในอดีตมีระบบประกันสุขภาพ ซึ่งให้การรักษายาบาลฟรีสำหรับผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป กฎหมายนี้เริ่มใช้ในปี 1973 ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นภาระหนักต่อรายจ่ายของรัฐ ทำให้ในปี 1983 มีการเปลี่ยนให้ผู้ป่วยรับภาระค่าใช้จ่ายเองส่วนหนึ่ง

การที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่เพียงลำพัง ไม่มีลูกหรือญาติคอยดูแล และการเสียค่ารักษาพยาบาลในอัตราที่ต่ำ ทำให้ผู้สูงอายุในญี่ปุ่นนิยมใช้โรงพยาบาลเป็นที่นัดพบ พูดคุยกับเพื่อนผู้สูงอายุ รุนราวครวญเดียวกันเพื่อคลายความเหงา

1.1.4 ความห่างเหินของผู้คนในสังคมเมือง

สังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน ได้เปลี่ยนรูปแบบจากสังคมที่เน้นการยังชีพด้วยการเกษตรมาเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรม ที่เน้นระบบทุนนิยมและการแข่งขันสูงในแวดวงธุรกิจ ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว บวกกับค่านิยมทางวัตถุแบบบริโภคนิยมที่ขยายตัวสูงขึ้น ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมลดน้อยลง

สังคมในเมืองใหญ่ของญี่ปุ่น เช่น โตเกียว เต็มไปด้วยความเร่งรีบ แข่งขัน ทำให้โอกาสที่สมาชิกในสังคมจะได้ทำความรู้จัก พบปะพูดคุย หรือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เหมือนเช่นในสังคมแบบชนบทลดน้อยลงเรื่อย ๆ เมื่อผู้คนในสังคมห่างเหินกัน ผลที่ติดตามมาก็คือเรื่องความมีน้ำใจ และความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคม ที่นับวันจะยิ่งหาได้ยากขึ้น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลี ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมในหัวข้อ "ความห่างเหินของผู้คนในสังคมเมือง" ได้แก่เรื่อง My Neighbors the Yamadas ในตอนย่อยที่ 1 (A Family crisis) ซึ่งเป็นตอนที่ครอบครัวยามาดะ ออกไปซื้อของกันที่ห้างสรรพสินค้า แต่ตอนขึ้นรถกลับบ้าน กลับลืม โนโนโกะ ลูกสาวคนเล็กไว้ที่ห้างสรรพสินค้า ทำให้ทุกคนในครอบครัวรู้สึกเป็นห่วง กลัวว่าจะมีใครลักพาตัวไป

ในตอนนี้มีบทสนทนา ที่สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกห่างเหิน ไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันของผู้คนในสังคมเมืองปัจจุบันได้อย่างดี นั่นก็คือ คำพูดของ ยาย ที่ว่า "สอนลูกสอนหลานกันอย่างนี้แหละ พูดคุยกับว่าคนแปลกหน้าจะเป็นโจรไปหมดยังงั้นแหละ" ซึ่งพูดออกมาหลังจากที่ได้ยินคำที่ แม่ พยายามปลอบทุกคนให้สบายใจ ว่าอาจจะไม่มีอะไรเกิดขึ้นกับ โนโนโกะ ก็ได้ เพราะปัจจุบันนี้ทุกโรงเรียนในญี่ปุ่น มีการสอนเด็ก ๆ ว่า "อย่าพูดคุยกับคนแปลกหน้า"

1.1.5 แก๊งค์มอเตอร์ไซด์กวนเมือง (Bosozoku)

แก๊งค์มอเตอร์ไซด์กวนเมือง (Bosozoku) เป็นอีกหนึ่งปัญหาสังคมที่ญี่ปุ่นต้องเผชิญ ตามจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศญี่ปุ่นไม่เฉพาะแต่ในเมืองใหญ่ มักจะมีวัยรุ่นที่ขี่มอเตอร์ไซด์

มาจับกลุ่มรวมตัวกันเป็นแก๊งค์ใหญ่ พฤติกรรมของแก๊งค์มอเตอร์ไซด์วัยรุ่นเหล่านี้ คือการออกซึ่งไปตามถนนทั้งในเมืองและทางด่วน ซึ่งสร้างเสียงดัง และความเดือดร้อนรำคาญให้กับผู้ที่พบเห็น หรือผู้ที่มีบ้านเรือนตั้งอยู่ในทางที่แก๊งค์มอเตอร์ไซด์วิ่งผ่านอย่างมาก

มีหนังสือการ์ตูนและอะนิเมะจำนวนมาก โดยเฉพาะการ์ตูนแนว “นักเรียน นักเลง” ที่นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับแก๊งค์มอเตอร์ไซด์ หรือกำหนดให้ตัวเอกในเรื่อง เป็นหนึ่งในสมาชิกของแก๊งค์มอเตอร์ไซด์ สำหรับหนังสือการ์ตูนที่มีตัวเอกเป็นสมาชิกแก๊งค์มอเตอร์ไซด์ ที่นิยมและรู้จักกันดีในญี่ปุ่น อีกทั้งยังมีการนำไปสร้างเป็นอะนิเมะในเวลาต่อมาด้วย คือเรื่อง GTO หรือ Great Teacher Onizuka ซึ่งเป็นเรื่องราวของ โอนิซึกะ อดีตหัวหน้าแก๊งค์มอเตอร์ไซด์ ที่มีความฝันอยากจะเป็นครูโรงเรียนมัธยมที่ยอดเยี่ยมที่สุดในประเทศญี่ปุ่น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมในหัวข้อ “แก๊งค์มอเตอร์ไซด์กวนเมือง” ได้แก่เรื่อง My Neighbors the Yamadas ในตอนย่อยที่ 17 (The fight for justice) ในฉากที่ครอบครัว ยามาตะ ต้องออกไปเผชิญหน้ากับแก๊งค์มอเตอร์ไซด์กวนเมือง

1.1.6 การแพทย์และสาธารณสุข

ปัจจุบันการแพทย์และสาธารณสุขในประเทศญี่ปุ่นได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเรื่องของการประกันสุขภาพที่แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ 1) การประกันสุขภาพสำหรับลูกจ้าง เช่น พนักงานบริษัท ลูกจ้างรายวัน ข้าราชการ 2) การประกันสุขภาพสำหรับประชาชนทั่วไป โดยประชาชนญี่ปุ่นทุกคนจะเข้าอยู่ในประกันสุขภาพแบบใดแบบหนึ่ง

ผลของการมีระบบประกันสุขภาพที่ครอบคลุม ทำให้คุณภาพชีวิตของชาวญี่ปุ่นดีขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเจ็บป่วยก็จะเสียค่ารักษาพยาบาลในอัตราที่ต่ำ ซึ่งผิดกับในอดีต โดยเฉพาะช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่การแพทย์และสาธารณสุขของญี่ปุ่นยังไม่เจริญ ทำให้อัตราการตายของประชากรอยู่ในระดับสูง

สำหรับปัญหาสังคมด้าน “การแพทย์และสาธารณสุข” ที่ปรากฏในภาพยนตร์การ์ตูนของสตูดิโอจิบลิก็คือปัญหาเรื่องโรคระบาด ซึ่งปรากฏอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด ได้แก่ โรควัณโรค และ โรคเรื้อน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1.6.1 วัณโรค (Tuberculosis)

วัณโรค (Tuberculosis) จัดเป็นโรคติดต่อชนิดร้ายแรงอันดับสองของโลก เกิดจากเชื้อแบคทีเรีย ขนาดเล็ก ที่เรียกกันว่า Mycobacterium Tuberculosis หรือบางคนก็เรียกชื่อว่า Tubercle bacillus (ที่มาของชื่อย่อ TB) ซึ่งเป็นเชื้อโรคที่มีการเจริญเติบโตในร่างกายคนอย่างช้าๆ แต่อยู่นานและคงทน เช่นเดียวกับเชื้อในกลุ่มเดียวกันอีกตัวคือ Mycobacterium leprae ที่ทำให้เกิดโรคเรื้อน (Leprosy)

วัณโรค เป็นโรคที่เก่าแก่อยู่คู่มนุษยชาติมานานหลายพันปี จากการศึกษาซากมัมมี่อียิปต์โบราณ พบว่ามัมมี่มีความผิดปกติของกระดูกสันหลัง ด้วยเทคนิคการตรวจทางห้องปฏิบัติการ พบชิ้นส่วน DNA ของเชื้อวัณโรคอยู่ในกระดูกนั้น แสดงให้เห็นว่าเชื้อนี้ทำให้เกิดโรคในมนุษย์มาโดยตลอด

เชื้อวัณโรคสามารถแพร่กระจายจากบุคคลหนึ่ง ไปยังอีกบุคคลหนึ่งได้ทางอากาศ กล่าวคือเมื่อผู้ป่วยวัณโรคปอด ไอ จาม หรือแค่พูดคุย ก็สามารถแพร่เชื้อวัณโรคให้ล่องลอยไปในอากาศได้ และหากมีผู้อื่นอยู่ใกล้ ๆ บริเวณนั้น ก็อาจจะหายใจเอาเชื้อวัณโรคนี้เข้าไป และกลายเป็นผู้ติดเชื้อวัณโรคได้

เชื้อวัณโรคสามารถทำให้เกิดโรคได้ในหลายระบบของร่างกาย คนไข้ที่ได้รับเชื้อโรคเข้าไปเชื้อจะเติบโตในร่างกายอย่างช้า ๆ ใช้เวลานานในการฟักตัว และสามารถแพร่กระจายไปสู่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้ตามกระแสเลือด อาการของคนที่เป็นวัณโรค โดยทั่วไปจะมีไข้ต่ำ ๆ อ่อนเพลีย เบื่ออาหาร น้ำหนักลด และมีอาการแยกย่อยไปตามระบบที่เชื้อไปทำให้เกิดโรค

วัณโรคที่พบบ่อยที่สุดก็คือ วัณโรคปอด ซึ่งจะมีอาการไอเรื้อรัง บางครั้งอาจไอจนเหนื่อยหอบเป็นเลือด หากเชื้อไปเกิดที่เยื่อหุ้มปอด จะทำให้มีน้ำในช่องปอด เกิดอาการแน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวก อึดอัด หากเชื้อไปเกิดที่ต่อมน้ำเหลือง ก็จะมีอาการต่อมน้ำเหลืองโตที่พบบ่อยคือต่อมน้ำเหลืองโตที่คอซึ่งพบร่วมกับวัณโรคปอดได้บ่อย อาการต่อมน้ำเหลืองโตจะเป็นมากหลายสิบตุ่ม ทำให้คลำได้คล้ายลูกประคำ จึงเรียกว่า “ผีประคำร้อย”

หากไปเกิดที่สมอง จะทำให้เป็นวัณโรคของสมอง จะมีอาการปวดหัว คอแข็ง หมดสติ หรือมีอาการชักเกร็งได้ บางครั้งไปเกิดกับกระดูก โดยเฉพาะที่พบบ่อยคือกระดูกสันหลัง ซึ่งจะทำให้กระดูกผุร่อนถูกทำลาย ถ้าเป็นที่กระดูกสันหลัง กระดูกจะทรุดตัวลง กระดูกสันหลังอาจจะคด และมีหินปูนไปเกาะอยู่รอบ ๆ ทำให้เกิดการกดทับเส้นประสาท มีอาการปวดหลัง ปวดขา และขาอ่อนแรง ไปจนถึงขั้นเป็นอัมพาต ได้

ปัจจุบันมีการค้นพบยา Rifampicin ซึ่งสามารถใช้รักษาวัณโรคได้ผลดีมาก ทำให้ระยะเวลาในการรักษา ที่เคยกินเวลายาวนานราวปีครึ่งถึงสองปี ลดลงเหลือเพียง 6 เดือนเท่านั้น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมด้านการแพทย์และสาธารณสุขในหัวข้อ “วัณโรค (Tuberculosis)” ได้แก่เรื่อง My Neighbor Totoro ผ่านภาพของ แม่ ซึ่งกำลังรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล ซึ่งถึงแม้จะไม่ได้มีการบอกไว้ในเนื้อเรื่องตรง ๆ ว่าแม่ป่วยเป็นโรคอะไร แต่เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบหลาย ๆ อย่างที่ปรากฏ ก็สามารถตีความได้ว่า โรคที่แม่ป่วยอยู่นั้นคือ “วัณโรค” นั่นเอง และโรงพยาบาลที่แม่รักษาตัวอยู่ก็คือ โรงพยาบาลชิชิโคคุยามะ (Shichikokuyama) ซึ่งเป็นโรงพยาบาลที่มีชื่อเสียงในการรักษา พี่นุผู้ป่วยวัณโรค (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

1.1.6.2 โรคเรื้อน (Leprosy)

โรคเรื้อน (Leprosy) เป็นโรคติดต่อเรื้อรังชนิดหนึ่ง เกิดจากเชื้อแบคทีเรียชื่อ *Mycobacterium leprae* ทำให้เกิดอาการที่ผิวหนัง เส้นประสาทส่วนปลาย และเยื่อหุ้มทางเดินหายใจ ส่วนบน สามารถติดต่อด้วยการสัมผัสทางผิวหนัง หรือสูดเชื้อโรคเข้าทางเดินหายใจ

ปกติแล้วโรคเรื้อนติดต่อกันได้ยาก จะต้องอยู่ใกล้ชิดกับผู้ป่วยโรคเรื้อน เป็นระยะเวลานาน จึงจะรับเชื้อเข้าร่างกาย เมื่อรับเชื้อแล้วจะมีระยะฟักตัวเฉลี่ย 3 - 5 ปี (ต่ำสุด 6 เดือน และนานสุดเป็นเวลานานหลายสิบปี) โดยผู้ที่รับเชื้อโรคเรื้อน ไม่จำเป็นจะต้องกลายเป็นโรคเรื้อนทุกราย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภูมิคุ้มกันของร่างกาย ถ้าภูมิคุ้มกันเป็นปกติ หรือมีอาการไม่ร้ายแรงมักจะหายได้เอง แต่ถ้าภูมิคุ้มกันผิดปกติก็อาจเป็นโรคชนิดร้ายแรงได้

โรคเรื้อนเป็นโรคที่ก่อให้เกิดความพิการได้ เนื่องจากจะไปทำลายเส้นประสาทส่วนปลาย ที่ไปเลี้ยงบริเวณใบหน้า ตา มือ และเท้า เมื่อเส้นประสาทถูกทำลายจนสูญเสียหน้าที่ จะทำให้เกิดความพิการ เช่น ตาหลับไม่สนิท มือเท้าชาอ่อนกำลัง กล้ามเนื้อลีบ นิ้วงอ เป็นแผลที่ฝ่ามือฝ่าเท้า เท้าตก ความพิการเหล่านี้สามารถป้องกันได้ โดยการรับรักษาตั้งแต่เริ่มเป็น และดูแลตนเองตามคำแนะนำของแพทย์อย่างเคร่งครัด

โรคเรื้อนไม่ใช่โรคทางกรรมพันธุ์ และสามารถรักษาให้หายขาดได้ โดยผู้ป่วยโรคเรื้อนชนิดไม่ติดต่อจะใช้เวลารักษาประมาณ 6 เดือน ส่วนผู้ป่วยโรคเรื้อนชนิดติดต่อ จะใช้เวลารักษานานประมาณ 2 ปี

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมด้านการแพทย์และสาธารณสุขในหัวข้อ “โรคเรื้อน (Leprosy)” ได้แก่เรื่อง Princess Mononoke ซึ่งปรากฏให้เห็นในฉากที่ อิโบชิ พา อะชิทากะ ไปดูปืนไฟ ซึ่งเป็นผลิตผลที่ได้จากโรงงานหลอมเหล็กในโลหะนคร โดยคนงานส่วนหนึ่งที่ทำหน้าที่ผลิตปืนไฟให้กับ อิโบชิ ก็คือ ผู้ป่วยโรคเรื้อน ซึ่งในยุคนั้นถือเป็นโรคติดต่อร้ายแรงที่สังคมรังเกียจ

1.1.7 การศึกษา

สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับประวัติการศึกษา นั่นหมายความว่า หากต้องการที่จะได้งานที่ดีทำ มีความมั่นคง สวัสดิการดี และได้อัตราเงินเดือนสูง ก็จำเป็นต้องจบการศึกษาจากสถาบันที่มีชื่อเสียง และได้รับการยอมรับจากผู้คนทั่วไปในสังคมด้วย ความเชื่อแบบฝังหัวของชาวญี่ปุ่นเช่นนี้ ส่งผลให้เกิดการแข่งขันด้านการศึกษาสูงมากในหมู่เด็กนักเรียนชาวญี่ปุ่น

ปัจจุบันเด็กญี่ปุ่นแทบทุกคน ถูกบังคับให้เรียนอย่างหนักตั้งแต่ชั้นประถม เพื่อที่จะสอบเข้าเรียนต่อในสถาบันการศึกษามีชื่อในระดับสูงขึ้นไปได้ นอกจากการเรียนในชั้นเรียนปกติแล้ว เด็กญี่ปุ่นส่วนมากยังต้องไปเรียนพิเศษที่โรงเรียนกวดวิชาเพิ่มเติมอีกด้วย โรงเรียนกวดวิชาสำหรับ

เด็กเล็กเรียกว่า "จุกุ" (Juku) และโรงเรียนกวดวิชาสำหรับชั้นมัธยมปลายเรียกว่า "โยบิโกะ" (Yobiko) ซึ่งปัจจุบันเป็นธุรกิจที่ทำเงินปีละหลายพันล้านเยน

ค่านิยมเรื่องการกวดวิชา ได้กลายเป็นวัฒนธรรมที่สร้างปัญหาให้กับเด็กญี่ปุ่น ในปัจจุบันไม่น้อย มีเสียงสะท้อนออกมาจากครูผู้สอนในโรงเรียนให้ได้ยินว่า เด็กมักจะไม่ตั้งใจฟังที่ครูสอนในห้อง เนื่องจากวิชาต่าง ๆ ได้เรียนล่วงหน้ามาแล้วจากโรงเรียนกวดวิชา และแม้จะรู้ว่าการกวดวิชาอย่างหนักไม่ส่งผลดีต่อเด็กนัก แต่ผู้ปกครองก็ไม่สามารถที่จะช่วยอะไรได้ ด้วยเหตุผลที่ว่า การกวดวิชาเป็นความสมัครใจของเด็ก ผู้ปกครองไม่มีความรู้พอ หรือเป็นด้วยหน้าที่การงานซึ่งรัดตัว จนทำให้ไม่มีเวลาให้คำปรึกษาเรื่องการเรียนกับเด็กได้

นอกจากนั้นแล้วยังมีผู้ปกครองญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อย ที่เต็มใจสนับสนุนให้ค่านิยมทางการศึกษาแบบผิด ๆ นี้ดำเนินต่อไป ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนของ ดร.ฮิระมุระ ฮิโรชิ (Inamura Hiroshi อ้างถึงใน อาทิตินท์ กาญจนดุล และคณะ, 2546 น. 40) ในหนังสือ Oyako Kankeigaku (การศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพ่อแม่และเด็ก) ที่กล่าวไว้ว่า

"...เด็ก ๆ ยังถูกสอนจากพ่อแม่ว่า เพื่อนทุกคนคือศัตรู ไม่มีคำว่าเพื่อนในการศึกษา และคนเก่งเท่านั้นที่สังคมญี่ปุ่นต้องการ คนที่เข้มแข็งเท่านั้นจึงจะอยู่ในสังคมญี่ปุ่นได้ เด็กญี่ปุ่นจะได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี คือ รับประทานแต่อาหารที่มีประโยชน์ เล่นกีฬา เล่นดนตรี และมีหน้าที่เรียนหนังสืออย่างเดียว และต้องเรียนให้เก่งด้วย..."

ปัจจุบัน ความเครียดที่เกิดจากการเรียนอย่างหนักของเด็กญี่ปุ่น ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมหลายประการติดตามมา ทั้งโรคเกลียดโรงเรียน, เกลียดครู, ปัญหาการกลั่นแกล้งในชั้นเรียน ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จากการสำรวจในปี 1995 34% ของโรงเรียนประถมศึกษาทั่วประเทศ 58% ของโรงเรียนมัธยมต้น และ 40% ของโรงเรียนมัธยมปลาย จะมีการกลั่นแกล้งเกิดขึ้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีไม่น้อยที่นำไปสู่การฆ่าตัวตายในที่สุด

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมในหัวข้อ "การศึกษา" ได้แก่เรื่อง Ocean Waves ดังจะเห็นได้จากฉากแสดงความไม่พอใจของ ทาคุ และ มัตซึโนะ ซึ่งเป็น 2 ตัวละครเอกของเรื่อง ที่มีต่อกรณีการงดไปทัศนศึกษาของทางโรงเรียน โดยไม่ถามถึงความสมัครใจของนักเรียนทั้งระดับชั้น ด้วยเหตุผลเพียงแค่ว่า เพื่อต้องการรักษาตำแหน่งโรงเรียนที่นักเรียนสอบเข้าเรียนต่อได้มากที่สุดเอาไว้เท่านั้น

1.1.8 การหย่าร้าง

การหย่าร้าง คือ การสิ้นสุดชีวิตแต่งงานของคู่สมรส เป็นการแตกแยกของบุคคลที่เคยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ดังที่ เบอร์เจสส์ กับ ลอค (Burgess and Lock อ้างถึงใน สุพัตรา สุภาพ, 2541, น. 39) ได้เคยกล่าวไว้ว่า คนที่หย่าร้างเหมือนคนที่ถูกรถชน คือ เป็นอุบัติเหตุของ

ชีวิตที่ไม่ใช่มีโอกาสเกิดขึ้นได้บ่อยครั้ง แต่ถ้าเกิดขึ้นแล้วอาจทำให้ทุกข์ทรมานใจได้มาก บางคนก็ถึงตายได้เหมือนกัน เป็นประสบการณ์ที่เข้มข้นใจและส่วนมากไม่อยากให้เกิดขึ้น

สาเหตุของการหย่าร้างสามารถเกิดขึ้นได้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นด้วยการผิดประเวณี ความยากจน การเสพติดสุรา ความวิกลจริต การทารุณกรรม หรือแม้แต่เรื่องทางเพศรสที่ไม่เข้ากัน แต่ไม่ว่าจะเป็นด้วยสาเหตุใด เมื่อการหย่าร้างเกิดขึ้นแล้ว ย่อมที่จะต้องส่งผลกระทบติดตามมาไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ทั้งกับตัวของคู่สมรสเอง และกับบุตรที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสมรสนั้น

ในด้านของคู่สมรส คนที่หย่าร้างมักจะถูกขบขันในแง่ร้ายต่าง ๆ ต้องประสบปัญหาในด้านการปรับตัว เนื่องจากมีสถานภาพ วิธีชีวิต และสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้ต้องทิ้งนิสัยเก่าที่เคยทำจนชินไป และจำเป็นต้องสร้างนิสัย บุคลิกภาพใหม่ ๆ ขึ้นมา เพื่อรองรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นแล้ว ยังอาจต้องประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เพราะต้องหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองเพียงลำพัง

ผู้ที่หย่าร้างจำนวนมาก มักเฝ้าโทษตัวเองว่าเป็นคนไม่ดี และมีความรู้สึกว่าจะไม่สามารถจะมองหน้าใครได้ เกิดความทุกข์ทรมานใจ มีทัศนคติในแง่ลบต่อการแต่งงาน ซึ่งถึงที่สุดแล้วอาจส่งผลให้เกิดความหวาดกลัว และไม่กล้าที่จะเผชิญกับการใช้ชีวิตคู่ต่อไป

ด้านของตัวเด็ก เมื่อเกิดการหย่าร้าง ลูกที่เคยชินกับสภาพที่พ่อแม่ให้ความรัก ความอบอุ่น จะรู้สึกขาดความมั่นคง ผิดหวัง และสะเทือนใจ ซึ่งอาจส่งผลกระทบกระเทือนต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ เพราะปกติทั้งพ่อและแม่จะเป็นคนอบรมเด็ก และเด็กก็จะเรียนรู้บทบาทจากพ่อและแม่ ซึ่งเป็นแบบฉบับสำหรับการดำเนินชีวิตในอนาคต แต่ถ้าหากขาดใครไปสักคน บุคลิกภาพที่เด็กเรียนรู้ก็ย่อมไม่สมบูรณ์ และอาจส่งผลให้เด็กประพฤติตนผิดไปจากกฎเกณฑ์ของสังคมได้

แต่เดิมสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมแบบศักดินาที่ถือชายเป็นใหญ่ มีการออกกฎหมายห้ามหญิงที่เป็นภรรยาขอหย่าขาดจากสามี ดังนั้นอัตราการหย่าร้างในสังคมญี่ปุ่นจึงนับว่าต่ำมาก เมื่อเทียบกับประเทศทางยุโรปตะวันตก แต่ปัจจุบันหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา มีการแก้ไขกฎหมายให้ภรรยาสามารถขอหย่าขาดจากสามีได้ บวกกับค่านิยมรักอิสระแบบสังคมตะวันตก ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้อัตราการหย่าร้างในประเทศญี่ปุ่น เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี

ตารางที่ 4.1
แสดงอัตราการแต่งงานและการหย่าร้างในประเทศญี่ปุ่น

ปี (ค.ศ.)	การแต่งงาน	การหย่าร้าง
1665	954,852	77,195
1970	1,029,405	95,737
1975	941,168	119,135
1980	774,702	141,689
1985	735,850	116,640
1990	722,138	157,608
1995	791,888	199,016
1997	775,651	222,635

ที่มา: วารสารนิโปเนเนียว คันทาญี่ปุ่น, No.9/2542, น. 11.

ตัวเลขการหย่าร้างของชาวญี่ปุ่นที่เพิ่มสูงขึ้น สามารถสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติเกี่ยวกับชีวิตคู่ที่แปรเปลี่ยนไป จากเดิมที่เคยให้คุณค่าและความหมายของการแต่งงานไว้ว่า หมายถึงการที่คู่สามีภรรยาจะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันจนแก่เฒ่า “ผมเปลี่ยนสีไปทั้งคู่” กลายเป็นทัศนคติใหม่ตามแบบสังคมตะวันตก ที่มีความเห็นว่าหากการแต่งงานไม่สามารถเป็นไปโดยราบรื่น คู่สมรสก็ควรจะแยกทางจากกันไปเสียดีกว่า

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสังคมในหัวข้อ “การหย่าร้าง” ได้แก่เรื่อง Ocean Waves โดยสะท้อนผ่านอุปนิสัยและพฤติกรรมของ ริคาโกะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง ที่ไม่สามารถปรับตัวเองให้เข้ากับสังคมและสถานที่อยู่แห่งใหม่ ซึ่งก็คือชาวโคจิและเมืองโคจิ ซึ่งเป็นจังหวัดเล็ก ๆ ทางใต้ของประเทศญี่ปุ่นที่ตั้งอยู่บนเกาะชิโกะกุได้

สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ แต่เดิมแล้ว ริคาโกะ เป็นชาวโตเกียวโดยกำเนิด แต่เพราะพ่อกับแม่ของเธอหย่าขาดจากกัน ทำให้ ริคาโกะ ต้องย้ายมาอยู่จังหวัดโคจิ ซึ่งเป็นบ้านเกิดของแม่ โดยไม่เต็มใจ ความสับสนและความไม่เข้าใจต่อปัญหาดังกล่าว ส่งผลให้ ริคาโกะ กลายเป็นเด็กผู้หญิงที่มีนิสัย เย่อหยิ่ง เอาแต่ใจตัวเอง ไม่ยอมคบหาสมาคมกับใคร อีกทั้งแสดงอาการต่อต้านสังคมและบุคคลรอบข้างออกมา ด้วยการพูดถึงชาวโคจิและเมืองโคจิ ด้วยน้ำเสียงที่แสดงความขบขันในความเป็นเมืองบ้านนอก ออกมาให้ได้ยินอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อกฎเกณฑ์ และค่านิยมอันดีงามในสังคมญี่ปุ่นทั้งสิ้น

1.2 ปัญหาสิ่งแวดล้อมและมลภาวะเป็นพิษ

ปัญหาสภาวะแวดล้อมเป็นพิษในประเทศญี่ปุ่น เริ่มเป็นที่รู้จักกันในช่วงปีเมจิที่ 20-29 (1887-1896) เมื่อเกิดเหตุการณ์มลพิษจากสารทองแดงที่เหมืองอาชิโอะ ในจังหวัดโทชิเงิ (Tochigi) แต่ปัญหาสิ่งแวดล้อมค่อยมาทวีความรุนแรงมากขึ้น ในช่วงปี 1960-1969 ที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว (กระจกส่องญี่ปุ่น, 2541, น. 127)

เศรษฐกิจของประเทศญี่ปุ่นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง รูปแบบการผลิตได้เปลี่ยนจากการเน้นปริมาณมาเป็นอุตสาหกรรม และจากอุตสาหกรรมเบามาเป็นอุตสาหกรรมเคมีหนัก ในช่วงปี 1960-1970 อุตสาหกรรมประเภทที่ 1 คือ การเกษตรกรรม การป่าไม้ และการประมง ลดลงจาก 13% มาเป็น 6% ในขณะที่อุตสาหกรรมเคมีหนักเพิ่มจาก 54% มาเป็น 63% และสินค้าที่ส่งออกต่างประเทศที่สำคัญ ได้เปลี่ยนจากสินค้าจีปาดะและสิ่งทอ ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มาเป็นสินค้าอุตสาหกรรมเคมีหนัก และการส่งโรงงานอุตสาหกรรมไปตั้งยังต่างประเทศ

การเปลี่ยนแปลงไปสู่อุตสาหกรรมเคมีหนัก ทำให้ระบบทุนนิยมเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่เดียวกันก็เกิดเหตุการณ์ทำให้เกิดมลพิษ (Pollution) ขึ้นมากมาย อุตสาหกรรมสมัยใหม่ จำพวกเหล็กกล้า น้ำมัน เคมี โรงงานไฟฟ้า ก่อให้เกิดมลพิษต่อ 1 หน่วยปริมาณการผลิตสูง นอกจากนี้ ญี่ปุ่นยังมีการเกิดขึ้นของโรงงานอุตสาหกรรมตามชายฝั่งทะเลสูงมาก ยกตัวอย่างเช่น โรงงานผลิตเหล็กตามชายฝั่งทะเลซึ่งมีอยู่ถึง 71% ของโรงงานผลิตเหล็กทั้งหมด ในขณะที่อเมริกามีเพียง 8% เท่านั้น และโรงงานเหล่านี้ก็จะใช้ทะเลเป็นที่ระบายของเสียต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิต

นอกจากผลกระทบทางตรงที่กล่าวไปแล้ว ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น ยังก่อให้เกิดผลกระทบทางอ้อม ก่อให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตรและการประมง เนื่องจากแรงงานได้เคลื่อนย้ายไปสู่ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม ดังนั้นเพื่อรักษาปริมาณการผลิตให้ได้เท่าเดิม การผลิตภาคเกษตรและประมงของญี่ปุ่น จึงจำเป็นต้องใช้สารเคมีในจำนวนที่มากขึ้น (เช่น ปุ๋ยเคมี หรือสารเคมีในการเพาะพันธุ์ปลา) ซึ่งหากใช้ในปริมาณมากก็จะนำไปสู่ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษในที่สุด

การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น เมื่อมองในแง่วัตถุแล้ว ไม่เพียงแต่จะทำให้อุตสาหกรรมเคมีก้าวหน้าขึ้นเท่านั้น แต่ยังก่อให้เกิดการผูกขาดขึ้นอีกด้วย อุตสาหกรรมเคมีหนักเป็นอุตสาหกรรมที่ต้องลงทุนมาก ทำให้บริษัทผู้ผลิตขนาดใหญ่ต่าง ๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มทำการผูกขาดตลาดเพื่อควบคุมความต้องการภายในด้านอุตสาหกรรม ทั้งในด้าน การผลิต การจัดจำหน่าย และการบริโภค

ผลของการผูกขาดนี้เอง ทำให้การพัฒนาเทคนิคทางด้านการป้องกันมลพิษไม่เจริญ การควบคุมและป้องกันมลพิษเป็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากกลุ่มนายทุนไม่สนใจผลเสียที่มีต่อสภาพแวดล้อม นอกจากนั้นยังส่งผลกระทบต่อโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็ก เนื่องจากเกิดการผูกขาดตลาดจากโรงงานขนาดใหญ่ ทำให้โรงงานขนาดกลางและขนาดเล็ก ซึ่งแต่เดิมมีผลกำไรน้อยอยู่แล้ว ไม่สามารถพัฒนาเทคนิคป้องกันมลพิษได้ หรือแม้จะรู้วิธีการป้องกัน แต่ก็ไม่มีเงินทุนมากพอที่จะนำมาปฏิบัติได้

ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่เล็กและแคบ จึงไม่เหมาะสมกับอุตสาหกรรมเคมีหนักที่ก่อให้เกิดมลภาวะสูง แต่ถึงกระนั้นอุตสาหกรรมเคมีหนักของญี่ปุ่นก็ยังเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งสามารถสรุปถึงสาเหตุได้ดังต่อไปนี้

1. เนื่องจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ระบบอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นได้รับผลกระทบอย่างหนัก เครื่องจักรกลแบบเก่าที่เคยใช้ในกระบวนการผลิต ถูกทำลายจากการทิ้งระเบิด ทำให้ญี่ปุ่นจำเป็นต้องสร้างเครื่องมือใหม่ ๆ และนำเข้าเทคโนโลยีการผลิตแบบอุตสาหกรรมของประเทศอื่นมาใช้ ทำให้เกิดการประยุกต์เทคโนโลยีต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

2. นโยบายปฏิรูปเศรษฐกิจและการศึกษาของรัฐบาล ที่ตั้งขึ้นเพื่อเร่งฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม ด้วยการสนับสนุนของรัฐบาล มีการสลายอำนาจผูกขาดของไซบัทสึ (Zaibatsu) ในปี 1945 และออกกฎหมายป้องกันการผูกขาดในปี 1947 ซึ่งช่วยผลักดันให้เกิดบรรยากาศของการแข่งขันระหว่างธุรกิจ พร้อมกับออกกฎหมายสภาพแรงงาน ที่ช่วยคุ้มครองแรงงานให้มีสิทธิที่จะชุมนุมหรือต่อรองกับนายจ้างได้ ด้านการศึกษา มีการเปลี่ยนระบบการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปีมาเป็น 9 ปี สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลให้ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างรวดเร็ว

3. ระบบการขนส่งที่รวดเร็วและก้าวหน้า นโยบายเศรษฐกิจหลังสงครามของญี่ปุ่นมุ่งเน้นไปที่การส่งออก ทางด้านวัตถุดิบและเชื้อเพลิงนั้นขึ้นอยู่กับบริษัทของอเมริกา มีการจัดตั้งตลาดขึ้นใหม่ เลิกใช้อุตสาหกรรมถ่านหินในประเทศ หันไปพึ่งทรัพยากรจากต่างประเทศที่ราคาถูก โดยอาศัยการขนส่งทางทะเลที่มีความรวดเร็วและขนส่งได้ปริมาณมาก นอกจากระบบขนส่งทางทะเลแล้ว ญี่ปุ่นยังพัฒนาระบบรถไฟความเร็วสูง (Bullet Train) ที่มีระยะทางถึง 7,000 กิโลเมตร และสร้างทางซูเปอร์ไฮเวย์อีก 10,000 กิโลเมตร ระบบขนส่งขนาดใหญ่เหล่านี้ ช่วยเชื่อมเขตเศรษฐกิจอุตสาหกรรมในเขตต่าง ๆ ของญี่ปุ่นเข้าด้วยกัน

เนื่องจากนโยบายเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการส่งออกและพึ่งพิงวัตถุดิบจากต่างประเทศ ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นมีความต้องการอยู่ติดชายฝั่งทะเล แต่เนื่องจากตามอ่าวชายทะเลนั้น โดยมากเป็นที่สาธารณะ การผูกขาดเป็นเจ้าของจึงเป็นเรื่องลำบาก ดังนั้นรัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้คุมที่ดินริมทะเลภายใต้แผนการพัฒนาแผ่นดิน ทำเป็นที่ดินและน้ำใช้สำหรับโรงงาน สร้างถนนหนทางต่าง ๆ

ทำให้เป็นเขตอุตสาหกรรม แล้วขายให้นายทุนใหญ่ ๆ ทั้งหลายในราคาถูก รวมทั้งออกมาตรการช่วยเหลือการลงทุนของเอกชน โดยให้เงินกู้ยืมและลดภาษี

เหตุผลหลักทั้ง 3 ประการที่กล่าวมานี้ ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นตัวการสำคัญ ที่ทำให้ปัญหามลภาวะเป็นพิษขยายตัวในวงกว้างด้วยเช่นกัน (สมาคมนักเรียนไทยในประเทศญี่ปุ่นในพระบรมราชูปถัมภ์, 2519, น. 40-49; แต่งอ่อน มั่นใจตน, 2542, น. 225-227)

สำหรับปัญหาสิ่งแวดล้อมและมลภาวะเป็นพิษในประเทศญี่ปุ่น ที่ปรากฏในผลงานของสตูดิโอจิบลีคือ ปัญหาการปนเปื้อนของสารโลหะหนักในแหล่งน้ำธรรมชาติ (โรคมินามาตะ) และ ปัญหาการก่อสร้างเมืองแห่งใหม่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.2.1 การปนเปื้อนของสารโลหะหนักในแหล่งน้ำธรรมชาติ

โรคมินามาตะ (Minamata Disease) เป็นโรคซึ่งเกิดจากปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษที่รุนแรงที่สุดโรคหนึ่ง ซึ่งญี่ปุ่นต้องเผชิญในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ชื่อของโรคตั้งตามชื่อสถานที่ซึ่งค้นพบโรคนี้เป็นครั้งแรกในปี 1956 คือ เมืองมินามาตะ ซึ่งเป็นเมืองอุตสาหกรรม ที่ตั้งอยู่ในจังหวัดคุมาโมโตะ (Kumamoto) บนเกาะคิวชู (Kyushu) ซึ่งเป็นเกาะที่อยู่ทางตอนใต้ของประเทศญี่ปุ่น

โรคมินามาตะเป็นโรคที่เกิดจากพิษตกค้างของสารปรอท ซึ่งปนเปื้อนอยู่ในน้ำเสียที่ถูกปล่อยลงในอ่าวมินามาตะ โดยโรงงานผลิตปุ๋ยและสารเคมีขนาดใหญ่ชื่อ นิปปอน ชิสโซะ (Nippon Chisso) อาการของผู้ที่ป่วยเป็นโรคมินามาตะ จะมีอาการเดินเซ ไม่สามารถยืนได้ด้วยตัวเอง รู้สึกชาตามแขนขา หูตึง มองเห็นภาพแคบลง พูดไม่ชัด มือสั่น กลืนอาหารลำบาก ซึ่งหากเป็นรุนแรงก็จะเสียชีวิตลงในที่สุด เนื่องจากสารปรอทได้เข้าไปทำลายระบบประสาทและสมอง ซึ่งไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้

สำหรับสาเหตุของโรคนั้นไม่มีใครทราบแน่ชัด จนกระทั่งในปี 1959 ห้องวิจัยของคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยคุมาโมโตะ จึงได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับโรคนี้ได้ว่า เกิดจากการปนเปื้อนของสารปรอทในน้ำเสีย ที่ถูกปล่อยออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรม นิปปอน ชิสโซะ ซึ่งส่งผลทำให้เกิดพิษปรอทสะสมในสัตว์ทะเลที่ชาวเมืองนำมาบริโภค

ในครั้งแรกโรงงาน นิปปอน ชิสโซะ ปฏิเสธความรับผิดชอบ และพยายามที่จะหาข้อโต้แย้งเกี่ยวกับคำกล่าวหานี้ เนื่องจากการค้นคว้าเกี่ยวกับโรคมินามาตะยังไม่สมบูรณ์เพียงพอ และทางโรงงานได้จ่ายค่าทำขวัญให้กับชาวประมงอย่างลับ ๆ เพื่อเป็นการปกปิดความจริงที่เกิดขึ้น จนกระทั่งถึงปี 1963 ผลการค้นคว้าของมหาวิทยาลัยคุมาโมโตะ จึงสามารถยืนยันได้อย่างแน่ชัดว่า โรคมินามาตะเกิดจากการปนเปื้อนของสารปรอท จากกระบวนการผลิตสาร Acetaldehyde ของโรงงาน นิปปอน ชิสโซะ

ในปี 1967 ในขณะที่การป้องกันโรคมินามาเตะยังไม่มีประสิทธิภาพ ที่จังหวัดนีงาตะ (Niigata) ก็ค้นพบโรคมินามาเตะที่ 2 ขึ้นมาอีก โดยผู้ค้นพบคือ ศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยนีงาตะ สาเหตุของโรคนี้เกิดจากการปล่อยของเสียของโรงงาน ไชวะ เด็นโกะ ชิกะเซะ (Showa Denko Shikase) ซึ่งเป็นโรงงานอุตสาหกรรมชนิดเดียวกับโรงงาน นิปปอน ชิชิเซะ

ความจริงแล้วนอกจากโรคมินามาเตะ ยังมีโรคที่เกิดจากมลพิษซึ่งแพร่กระจายสู่ธรรมชาติอีกหลายโรค เช่น โรคอิไตอิไต (Itai-Itai) ซึ่งเกิดจากสารแคดเมียม (Cadmium) ที่ลุ่มแม่น้ำจินโซ (Jinzo) ในจังหวัดโทยามะ (Toyama) ซึ่งเป็นสาเหตุของโรคกระดูกอ่อนที่ไม่มีทางรักษาได้ หรือโรคหิดแบบยัคเคอิจิ (Yokkaichi) ซึ่งมีสาเหตุมาจากควันเสียจากโรงงานในเมืองยัคเคอิจิ ที่จังหวัดมิเอะ (Mie)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสิ่งแวดล้อมในหัวข้อ "การปนเปื้อนของสารโลหะหนักในแหล่งน้ำธรรมชาติ" ได้แก่เรื่อง Nausicaa of the Valley of the Wind ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ ฮายาโอะ มิยาซากิ ซึ่งเป็นผู้กำกับและคนเขียนบทของเรื่อง ได้กำหนดให้ต้นเหตุของเรื่องราวทั้งหมด เกิดขึ้นจากปัญหาสภาวะแวดล้อมบนโลกที่เป็นพิษ

และสามารถเห็นได้จากคำกล่าวของตัว ฮายาโอะ เอง ที่กล่าวถึงแรงบันดาลใจสำคัญ ที่ทำให้เขาตัดสินใจเขียนการ์ตูนเรื่อง Nausicaa of the Valley of the Wind ขึ้นมา ว่ามาจากข่าวสภาวะแวดล้อมเป็นพิษ ซึ่งเกิดจากการปนเปื้อนของสารปรอท บริเวณอ่าวมินามาเตะของประเทศญี่ปุ่น โดย ฮายาโอะ ได้ใช้คำว่า "Sent shivers up my spine" เพื่ออธิบายถึงความรู้สึกของเขา หลังจากที่ได้ยินข่าวร้ายนี้ในช่วงเวลานั้น (McCarthy, 1999, p. 74)

1.2.2 โครงการ Tama New Town และ Sakuragaoka land for sale in lots

ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัย เป็นอีกหนึ่งปัญหาใหญ่ที่ประชาชนชาวญี่ปุ่นต้องเผชิญ โดยเฉพาะกับประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองใหญ่เช่น โตเกียว หรือ เกียวโต ด้วยแล้ว การมีบ้านเดี่ยวพร้อมที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตัวเองสักหนึ่งหลัง จะเป็นความฝันที่ห่างไกลยิ่งนัก ดังจะเห็นได้จากสภาพที่อยู่อาศัยของคนในเขตเมืองใหญ่ ที่สามารถให้คำจำกัดความได้ด้วยคำสั้น ๆ เพียง 3 คำว่า "แพง ไกล แคบ"

ในช่วงทศวรรษที่ 60 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของญี่ปุ่นขยายตัวแบบก้าวกระโดด ทำให้ราคาที่ดินพุ่งสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว สำหรับกรุงโตเกียวซึ่งเป็นเมืองหลวงขนาดใหญ่นั้น นอกจากจะประสบกับปัญหาที่ดินราคาแพงแล้ว กรุงโตเกียวยังต้องเผชิญกับปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรอีกด้วย ดังนั้นในปี 1963 เพื่อเป็นการแก้ปัญหา ภาครัฐจึงจัดตั้งโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ขึ้นมา โดยใช้ชื่อโครงการว่า Tama New Town (ทามะเมืองใหม่)

พื้นที่ส่วนล่างของภูเขาทามา (Tama Hill) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกรุงโตเกียว ถูกเลือกให้เป็นที่ตั้งของเมืองแห่งใหม่ ด้วยเหตุผลสำคัญ 4 ประการคือ 1. มีขนาดที่กว้างขวางและมีความปลอดภัยสูง 2. มีระดับความชันไม่มาก เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะเป็นเนินเขาที่ค่อย ๆ ลาดลงมา 3. ง่ายต่อการปรับระดับให้เป็นพื้นที่ราบเดียวกัน 4) สามารถเชื่อมต่อกับทางรถไฟจากกรุงโตเกียว ให้เป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักได้ง่าย ซึ่งในที่นี้ก็คือทางรถไฟสายเคโอ (Keio Teito Electric Railway)

Tama New Town เริ่มงานก่อสร้างครั้งแรกในปี 1968 โดยมีขนาดพื้นที่ทั้งหมด 3020 Hectare⁶⁵ ซึ่งตามแผนการสามารถรองรับประชากรได้มากถึง 410,000 คน

นอกจาก Tama New Town แล้ว ยังมีโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่อีกหนึ่งโครงการที่ถูกสร้างขึ้นในบริเวณของภูเขาทามา นั่นก็คือโครงการ Sakuragaoga land for sale in lots ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ขนาดใหญ่ ที่อยู่ในการดูแลของบริษัทเดินรถไฟสายเคโอ (Keio Teito Electric Railway Co., Ltd.)

โครงการ Sakuragaoga land for sale in lots เริ่มต้นขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1960 ซึ่งเป็นช่วงที่บริษัทเดินรถไฟส่วนใหญ่ในญี่ปุ่น กำลังให้ความสนใจกับการทำธุรกิจพัฒนาที่อยู่อาศัย เนื่องจากเล็งเห็นว่าเป็นธุรกิจที่จะช่วยทำให้ปริมาณผู้ใช้บริการรถไฟเพิ่มมากขึ้นได้ โดยบริษัทเดินรถไฟสายเคโอได้ทำการซื้อที่ดินขนาด 760,000 ตารางเมตร ในบริเวณเนินเขาส่วนล่างของภูเขาทามา เพื่อสร้างเป็นโครงการบ้านจัดสรรขนาดใหญ่ ปัจจุบันโครงการนี้มีจำนวนผู้อยู่อาศัยประมาณ 6,000 คน หรือคิดเป็นครอบครัวได้ประมาณ 2,000 ครอบครัว

การก่อสร้างโครงการที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ทั้ง Tama New Town และ Sakuragaoga land for sale in lots ทำให้สภาพธรรมชาติบริเวณภูเขาทามาถูกทำลายลง ต้นไม้จำนวนมากถูกโค่นทิ้ง มีการดัดและปรับพื้นผิวดินให้เรียบเพื่อให้เหมาะกับการอยู่อาศัย ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะจากขยะ และเศษวัสดุก่อสร้างจำนวนมากที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทำงาน

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนปัญหาสิ่งแวดล้อมในหัวข้อ "การก่อสร้างเมืองแห่งใหม่" ได้แก่เรื่อง Pom Poko และ Whisper of the Heart ซึ่งมีการใช้ภาพ Tama New Town และ Sakuragaoga land for sale in lots เป็นฉากหลังสำคัญของเรื่อง และมีการแสดงให้เห็นว่า การก่อสร้างเมืองแห่งใหม่ทั้ง 2 ได้ส่งผลกระทบ ทำให้สภาพแวดล้อมและสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในบริเวณภูเขาทามา เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดบ้าง (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

⁶⁵ หน่วยพื้นที่เท่ากับ 10,000 ตารางเมตร หรือ 2.471 เอเคอร์

2. บริบททางวัฒนธรรมของประเทศญี่ปุ่น

2.1 ค่านิยมของสังคมญี่ปุ่น

ค่านิยม (Value) หมายถึง สิ่งทีกลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่ามีคุณค่า เป็นมาตรฐานทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับ และยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน โดยในแต่ละกลุ่มสังคมก็จะมีค่านิยมเป็นของตนเอง ดังนั้นค่านิยมในสังคมแห่งหนึ่ง ก็อาจเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเมื่ออยู่ในอีกสังคมหนึ่งได้

การศึกษาค่านิยมสามารถกระทำได้หลายวิธี และการศึกษาผ่านตัวบท (Text) ที่ถูกนำเสนอผ่านสื่อมวลชน ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่สามารถกระทำได้ สำหรับกรณีของสตูดิโอจีบลิซึ่งถือเป็นสื่อมวลชนญี่ปุ่นแขนงหนึ่งนั้น ก็ได้มีการบันทึกหรือสะท้อนค่านิยมต่าง ๆ ของสังคมญี่ปุ่น ออกมาให้เห็นในผลงานที่ผลิตขึ้นมาเช่นกัน โดยมีรายละเอียดทั้งหมดดังต่อไปนี้

2.2.1 ค่านิยมแบบสังคมกลุ่ม

สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับกลุ่มสูง คนญี่ปุ่นมีนิสัยชอบรวมตัวกันเป็นหมู่คณะ และมีความรู้สึกผูกพันกับกลุ่ม หรือองค์กรที่ตนเองสังกัดอยู่อย่างเหนียวแน่น จนมีคำกล่าวว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีการรวมตัวกันเป็น "สังคมแบบกลุ่ม" ดีที่สุดในโลก

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวญี่ปุ่นได้แสดงให้เห็นถึงจิตวิญญาณของความเป็นกลุ่ม ผ่านวีรกรรมต่าง ๆ ในสงครามที่ประชาชนทุกคนยอมทุ่มเท ทั้งชีวิต แรงกาย และแรงใจ เพื่อรักษาไว้ซึ่งศักดิ์ศรีและแรงใจของชาติ ดังคำขวัญในสมัยสงครามที่ว่า "อิชิโอะคุ-อิสชิน" หรือ "ประชาชนร้อยล้าน แต่มีหัวใจเพียงหนึ่งเดียว" และจากภาษาิตที่ยังคงสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันว่า "เดะรุคุจิ-วะ อูตะระรุ" หรือ "ตาปูที่เผลอหัวออกมาจะต้องถูกตอกกลับลงไป" (มาริสา พงษ์ธนยนตกิจ, 2542, น. 14)

มีคำญี่ปุ่นอยู่ 2 คำที่สามารถอธิบายลักษณะกลุ่มนิยมของคนญี่ปุ่นได้อย่างชัดเจน นั่นคือคำว่า "อุจิ" (Uchi) ซึ่งแปลว่า บ้าน ภายใน หรือ คนในกลุ่ม เป็นคำที่ใช้เรียกคนที่อยู่ในกลุ่มหรือสังคมเดียวกัน และคำว่า "โซโตะ" (Soto) ที่แปลว่า ข้างนอก หรือ คนนอกกลุ่ม ซึ่งให้ความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า อุจิ คนญี่ปุ่นใช้คำ 2 คำนี้ เพื่อแบ่งแยกคนที่อยู่ในกลุ่ม และคนที่อยู่นอกกลุ่ม นอกสังกัดของตนออกจากกัน

การปฏิบัติตัวเพื่อให้เป็น "อุจิ" จำเป็นจะต้องยึดหลักสำคัญ 2 ประการ คือ

1. ความสงบภายใน (Chowa) ที่สอนให้คนในกลุ่มมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความกลมเกลียว ร่วมแรงร่วมใจ และพยายามเข้าอกเข้าใจผู้อื่นอย่างมีเหตุผล
2. พฤติกรรมสาธารณะ (Tatemae) ที่เน้น

การปฏิบัติตัวเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง พร้อม ๆ กับการสร้างความประทับใจให้กับผู้คนที่พบเห็น ดังนั้นเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นภายในกลุ่ม คนญี่ปุ่นจะไม่พยายามที่จะตัดสินถูกผิดด้วยตัวเองคนเดียว แต่จะต้องผ่านกระบวนการการหยั่งเสียง หรือผ่านการปรึกษากันในกลุ่ม/ผู้เกี่ยวข้องเสียก่อน ซึ่งวิธีการเช่นนี้เรียกว่า “การหารือ ออมซอม” (Nemawashi)

การปฏิบัติเช่นนี้ อาจทำให้คนภายนอกมองว่าคนญี่ปุ่นไม่เป็นตัวของตัวเอง หรือขาดความเชื่อมั่น แต่ไม่ว่าคนจากสังคมอื่นจะมองเช่นไร คนญี่ปุ่นก็จะต้องทำตัวให้เข้ากับสังคม และทำให้ตัวเองเป็นที่ยอมรับในสังคมของตนให้ได้ ทั้งนี้เพราะเขาจะต้องอยู่ในสังคมนั้นไปตลอดชีวิต การประพฤติดัดแปลง หรือการไม่ยอมปฏิบัติตามมติของกลุ่มถือเป็นความผิด ซึ่งอาจถูกลงโทษขั้นร้ายแรงด้วยการเนรเทศ หรือตัดออกจากกลุ่มที่ตนสังกัดอยู่ ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยที่ต้องจบชีวิตลงด้วยการฆ่าตัวตายในที่สุด

ยุพา คลังสุวรรณ (2542, น. 59-60) ได้สรุปที่มาของรูปแบบสังคมกลุ่มในประเทศญี่ปุ่นไว้ 9 ประการดังต่อไปนี้

1. การอยู่ร่วมกันอย่างแออัดในที่แคบ ๆ ของคนญี่ปุ่นทั้งในอดีตและปัจจุบัน ช่วยสร้างนิสัยของความร่วมมือร่วมใจ และหลีกเลี่ยงการโต้เถียงซึ่งกันและกัน
2. การปลูกฝังทางด้านศาสนาในการปฏิบัติธรรมของพุทธนิกายเซ็น ที่มีรูปแบบแน่นอนชัดเจนตายตัวให้ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้คนญี่ปุ่นต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของกลุ่ม
3. รูปแบบของสังคมที่ปรากฏในการสอนของสถานศึกษา ที่อาจารย์จะหล่อหลอมนักศึกษาให้ออกมาเป็นแบบพิมพ์เดียวกัน (Set)
4. เป็นประเพณีปฏิบัติของคนญี่ปุ่น ที่ต้องทำตัวเองให้เข้ากับสังคม และต้องทำตัวเองให้เป็นที่ยอมรับในสังคมด้วย ซึ่งส่งผลให้คนญี่ปุ่นพยายามทำตนไม่ให้ต่างจากคนอื่น ๆ
5. คนญี่ปุ่นเชื่อว่าสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมชนชาติเดียว คือ ชนชาติญี่ปุ่น ถือว่าแต่ละคนผ่านขั้นตอนทางประวัติศาสตร์มาแบบเดียวกัน จึงมีความคิด ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมแบบเดียวกัน และคนญี่ปุ่นทุกคนล้วนสืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า (อามะเตะระสุ) เหมือนกันด้วย
6. ลักษณะครอบครัวซึ่งทำเกษตรกรรมในอดีต และชีวิตแบบชุมชนในหมู่บ้าน ได้หล่อหลอมให้คนญี่ปุ่นร่วมมือร่วมใจกันทำงานเป็นกลุ่ม เมื่อญี่ปุ่นพัฒนาเศรษฐกิจ ระบบบริษัท และองค์กรก็ใช้วิธีเดียวกันในการจัดการคน คือ การร่วมมือเพื่อสร้างสรรคความสำเร็จให้กับบริษัท
7. พ่อแม่และครูจะสอนเด็กให้ทำตัวให้เข้ากับผู้อื่น สนับสนุนให้เด็กรู้จักการอิงกลุ่ม และหลีกเลี่ยงความขัดแย้งภายในกลุ่มที่อาจเกิดขึ้น

8. แนวคิดเรื่องการตอบแทนบุญคุณ ทำให้เกิดความต่อเนื่องของการสร้างบุญคุณ และการตอบแทนบุญคุณระหว่างกลุ่มที่ต้องพึ่งพากันทางสังคม

9. การจัดลำดับชั้นทางสังคมและระบบอาวุโส ที่ผู้มีประสบการณ์ มีอำนาจ และมีทรัพย์สินมากกว่า จะดูแลคุ้มครองผู้ที่อาวุโสน้อยกว่า หรือมีระดับชั้นทางสังคมต่ำกว่า ซึ่งก่อให้เกิดความผูกพันและหนี้บุญคุณขึ้นในที่สุด

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลี ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ “ค่านิยมแบบสังคมกลุ่ม” ได้แก่เรื่อง Only Yesterday ในฉากย้อนอดีตที่ แม่ ห้ามไม่ให้ ทาเอโกะ ในวัยเด็ก พุดถึงเรื่องที่เธอเคยได้รับคัดเลือก เป็นนักแสดงในละครเวทีระดับมหาวิทยาลัย มาก่อน เนื่องจากต้องการรักษาน้ำใจ และหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับ อาโอกิ เพื่อนร่วมห้อง ที่ได้รับ คัดเลือกให้เป็นนักแสดงหลัง ทาเอโกะ

และเรื่อง Ocean Waves ในฉากที่เพื่อนร่วมห้องแสดงความไม่พอใจ ริคาโกะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องออกมาให้เห็น เนื่องจาก ริคาโกะ ไม่พยายามทำตัวเป็นคนใน (Uchi) และไม่ยอมเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน ซึ่งถือเป็นการกระทำที่ขัดต่อมติของกลุ่มอย่างชัดเจน (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

2.1.2 ค่านิยมด้านการศึกษา

สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาสูง ดังจะเห็นได้จากตัวเลขของผู้เข้ารับการศึกษาภาคบังคับ (ประถมศึกษา 6 ปี และมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี) คิดเป็น 100% และตัวเลขของนักเรียนที่ศึกษาต่อในระดับชั้นมัธยมปลายมีมากกว่า 96% ส่วนตัวเลขของผู้ที่ศึกษาต่อในระดับวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยคิดเป็น 46.2% ซึ่งนับว่าสูงมาก และมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนอาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศที่ประสบความสำเร็จ ในการมีประชากร ที่ได้รับการศึกษาระดับสูงมากที่สุดในโลก (กระจกส่องญี่ปุ่น, 2541, น. 131; ยุพา คลังสุวรรณ, 2546, น. 112)

เหตุผลที่ชาวญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการศึกษามาก อาจนับย้อนกลับไปได้ถึง สมัยปฏิรูปเมจิ (Meiji Restoration, 1868 - 1912) ซึ่งเป็นยุคที่ประเทศญี่ปุ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ สาเหตุของการปฏิรูปเมจิเกิดจากการเสื่อมอำนาจของรัฐบาลโชกุนโทกูงวะ ทำให้ระบบศักดินาสวามิภักดิ์ของญี่ปุ่นล่มสลายลง

การปฏิรูปเมจิในปี 1868 ได้นำพาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และการศึกษา ดังจะเห็นได้จากคำขวัญในสมัยเมจิที่ว่า “เศรษฐกิจรุ่งเรือง กองทัพเข้มแข็ง” (Fukoku Kyohei) และ “เพิ่มผลผลิต ส่งเสริมอุตสาหกรรม” (Shokusan Kogyo)

ในด้านการศึกษา ก่อนสมัยเมจิ ความรู้ต่าง ๆ และการศึกษาขึ้นอยู่กับอิทธิพลของลัทธิขงจื้อและการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ หลังจากปฏิรูปเมจิแล้วญี่ปุ่นก็รับอิทธิพล และองค์ความรู้

แบบตะวันตกเข้ามา รัฐบาลให้การสนับสนุนการศึกษา ด้วยการออกประกาศเกี่ยวกับการศึกษา ครั้งแรกในปี 1872 และได้มีการนำเอาระบบโรงเรียนแบบอเมริกัน คือ แบ่งเป็นชั้นและหลักสูตรที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละชั้น รวมทั้งระบบการบริหารการศึกษาแบบฝรั่งเศสมาใช้

จากแผนงานนี้เองทำให้เกิดการก่อตั้งโรงเรียนชั้นประถมศึกษาขึ้น 53,760 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา 256 แห่ง มหาวิทยาลัยอีก 8 แห่ง และญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศแรกในทวีปเอเชีย ที่มีระบบการศึกษาภาคบังคับ โดยเริ่มขึ้นครั้งแรกในปี 1872

ผลของการปฏิรูปเมจิ ทำให้ชนชั้นนักรบสูญเสียอภิสิทธิ์ทางสังคมของตนทั้งหมด รวมทั้งรากฐานทางเศรษฐกิจด้วย มีการยกเลิกเงินค่าเลี้ยงดูประจำปี (Chitsurokin Shobun) ผลที่ตามมาคือ ชนชั้นนักรบยากจนลง และหันไปแสวงหาความก้าวหน้าในอาชีพสมัยใหม่ โดยอาศัยการศึกษาเป็นช่องทาง ดังจะเห็นได้จากในปี 1883 ร้อยละ 73 ของครูระดับมัธยม และร้อยละ 40 ของครูระดับประถม มาจากชนชั้นนักรบ

หลังจากนั้นเป็นต้นมา การศึกษาก็กลายเป็นประตูเปิดไปสู่หนทางใหม่ ๆ ประชาชนใช้การศึกษาเป็นช่องทางในการแสวงหาความรู้ การก้าวเข้าสู่อาชีพ และเป็นเส้นทางในการเลื่อนสถานะทางสังคม สำหรับคนญี่ปุ่นการศึกษาได้กลายเป็น "มายาคติ" (Myth) ว่าสามารถช่วยสร้าง "สัมฤทธิ์ผลส่วนบุคคล" ได้ เนื่องจากความสามารถและปัญญา ไม่ใช่คุณสมบัติดั้งเดิมที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เหมือนชนชั้น และสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

สังคมญี่ปุ่นยกย่องความเพียรพยายามมากกว่าความเก่ง และมีความเชื่อว่าเด็กทุกคนมีความสามารถเท่ากันตอนเกิด ความสำเร็จและความล้มเหลวในชีวิต ขึ้นอยู่กับว่าเด็กมีความพยายามมากหรือน้อยเพียงไร ความเชื่อเช่นนี้ถูกสะท้อนออกมาให้เห็น ในรูปของการแข่งขันทางการศึกษา และการกระตุ้นเด็กให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะศึกษา ดังจะเห็นได้จากคติที่ยึดถือต่อกันมาในสังคมญี่ปุ่นว่า "เรียนให้หนัก-จะได้ดี" (Kugaku-kikko)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ "ค่านิยมด้านการศึกษา" ได้แก่เรื่อง Grave of the Fireflies, Kiki's Delivery Service, Only Yesterday, Pom Poko, Whisper of the Heart, My Neighbors the Yamadas โดยทุกเรื่องที่กล่าวมา ล้วนมีมุมมองต่อการศึกษาในแง่บวก และให้ความสำคัญกับการศึกษา ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิต ที่สามารถช่วยให้ทั้ง ตนเอง สังคม และประเทศชาติอยู่รอดและพัฒนาก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไปในอนาคตได้ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

2.1.3 ค่านิยมเรื่องการทำงาน

เรื่องของการทำงานทุ่มเททั้งจิตใจและร่างกายให้กับการทำงานนั้น ถือเป็นจุดที่สามารถมองเห็นได้เด่นชัดที่สุดในวัฒนธรรมทางธุรกิจของญี่ปุ่น ซึ่งหากลองวิเคราะห์ดูจะเห็นว่าแนวความคิดนี้ได้ฝังรากหยั่งลึกลงในจิตใจของชาวญี่ปุ่นตั้งแต่อดีตกาลแล้ว

หากเราจะลองย้อนกลับไปตรวจสอบค่านิยมของคนญี่ปุ่น เกี่ยวกับการอุทิศและทุ่มเททั้งแรงกายแรงใจให้กับการทำงานนั้น อาจต้องย้อนกลับไปถึงรากของสิ่งที่จะช่วยหล่อหลอมชาวญี่ปุ่นมาตั้งแต่ครั้งอดีต นั่นก็คือเรื่องของ "ศาสนาและความเชื่อ"

ดังคำกล่าวที่ว่าความคิดอ่านของคนเรานั้น ย่อมได้รับอิทธิพลบางส่วนมาจากศาสนา ชาวญี่ปุ่นเองก็เป็นเช่นเดียวกัน ประเทศญี่ปุ่นนั้นมีศาสนาใหญ่ 3 ศาสนาคือ ชินโต, พุทธ, และลัทธิขงจื้อ ที่ส่งอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนในชาติ ในทางปฏิบัติแล้วญี่ปุ่นไม่มีการแบ่งแยกนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ แต่นับถือทั้ง ชินโต, พุทธ, ลัทธิขงจื้อ ควบคู่กันไป จึงทำให้เกิดลัทธิความเชื่อที่ไม่เหมือนใคร โดยเฉพาะกับคำสอนของขงจื้อ ที่มีหัวใจหลักอยู่ที่การสร้าง ความจงรักภักดีของประชาชนต่อเจ้าผู้ครองนคร

ในสมัยที่โทกูงวะมีอำนาจปกครองประเทศ ได้มีการกำหนดให้ใช้แนวคิดของขงจื้อเป็นแนวคิดนำของชาติ ได้มีการก่อตั้งสำนักศึกษาลัทธิขงจื้ออย่างเป็นทางการ เพื่อเผยแพร่คำสอนที่เน้นความจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง คือ โชกุนและไดเมียวต่าง ๆ เช่น แนวคิดเรื่องการยอมตายเพื่อเจ้านาย, การแก้แค้นแทนเจ้านายที่ถูกรังแก, ความรู้สึกอายที่จะเปลี่ยนสังกัดอยู่

ข้อคุณธรรมที่พึงปฏิบัติเกี่ยวกับ "สำนึกต่อหน้าที่และความจงรักภักดี" ซึ่งถูกปลูกฝังอย่างเข้มข้นโดยอิทธิพลของศาสนา นี้ ได้มีการปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าประเทศญี่ปุ่นจะไม่ได้มีการปกครองโดยระบบทหาร หรือลัทธิขงจื้ออีกต่อไปก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าผู้ครองนครและบรรดานักรบในปกครองของตน ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น ประดุจเป็นครอบครัวเดียวกันก็ยังคงอยู่

ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนมาเป็น ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทและพนักงานแทน โดยบริษัทก็เปรียบเสมือนนายใหญ่หรือเจ้าผู้ครองนครสมัยโบราณ และพนักงานก็เปรียบได้ดั่งนักรบภายใต้การบังคับบัญชาตนเอง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า เพราะเหตุใดนักธุรกิจญี่ปุ่นจึงมีลักษณะทุ่มเท และมีความจงรักภักดีต่องานและบริษัทของตนเองสูง

นอกจากนั้นญี่ปุ่นยังมีวัฒนธรรมทางธุรกิจที่โดดเด่นอีกประการหนึ่ง ที่มีส่วนช่วยส่งเสริมให้บรรดานักธุรกิจของตน เต็มใจที่จะอุทิศทั้งแรงกาย แรงใจ หรือกระทั่งชีวิต เพื่อบริษัทที่ตนเองสังกัดอยู่ สิ่งนั้นก็คือระบบที่เรียกว่า "การจ้างงานตลอดชีวิต" (Shushin Koyo)

การจ้างงานตลอดชีวิตในความหมายของญี่ปุ่น คือ การจ้างงานระยะยาว ที่ผู้ปฏิบัติงานใช้ชีวิตอยู่ในบริษัทเดียวไปจนกระทั่งปลดเกษียณ โดยอาศัยความจงใจของบริษัทในลักษณะต่าง ๆ มาเป็นสิ่งที่มัดใจพนักงานให้มีความภักดีต่อองค์กร เช่น การปฏิบัติต่อพนักงานด้วยลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย, การส่งเสริมสวัสดิการในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การจัดงานรื่นเริงร่วมกัน จัดงานกีฬา จัดให้มีปาร์ตี้ในบรรดาหนุ่มสาวตามสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อต่าง ๆ ซึ่งบริษัทจะไปสร้างเรือนรับรองไว้ เพื่อให้พนักงานของตนไปใช้บริการได้ฟรี, การกำหนดนโยบายในการรับพนักงานใหม่ ที่จะพิจารณาเลือกบุตรของพนักงานในบริษัทก่อน เป็นต้น

ในสมัยเมจิ นั้น มีคำขวัญที่ว่า “เศรษฐกิจรุ่งเรือง กองทัพเข้มแข็ง” (Fukoku Kyohei) ถึงแม้ปัจจุบันชาวญี่ปุ่นจะทิ้งปณิธานไปแล้ว แต่คำขวัญที่ว่านี้ก็ยังเป็นตัวสะท้อนได้อย่างดีถึงค่านิยมในเรื่องของการทำงาน และการให้ความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากชาวญี่ปุ่นเป็นชนชาติที่เห็นความสำคัญของการแสวงหาความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำมาปรับใช้ หรือพัฒนางานของตนเองให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ชาวญี่ปุ่นจะทุ่มเทอย่างจริงจังเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ นั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการเชิญผู้เชี่ยวชาญมาบรรยาย, การเดินทางไปฟังการบรรยายของนักพูดมีชื่อต่าง ๆ หรือการเดินทางไปต่างประเทศ พร้อมกับจ่ายเงินค่าเล่าด้วยราคาแพงเพื่อค้นคว้าข้อมูลต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการทำธุรกิจ เนื่องจากชาวญี่ปุ่นมีความเชื่อว่า “ความรู้ต้องได้มาด้วยการซื้อหา” (ขุนทอง อินทร์ไทย, 2533, น. 22)

ปัจจุบันเนื่องจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ที่กินระยะเวลายาวนานตั้งแต่ช่วงฟองสบู่แตก ทำให้หลายบริษัทในญี่ปุ่นปรับเปลี่ยนวิธีการรับและจ้างพนักงานใหม่ เป็นการจ้างงานโดยพิจารณาจากวุฒิความสามารถเป็นหลัก และหลายบริษัทใช้การจ้างงานแบบตะวันตก คือทำเป็นสัญญาจ้างงานระยะสั้นหรือสัญญาแบบรายปีแทน แต่แม้ว่าระบบการจ้างงานตลอดชีพจะค่อย ๆ หดหายไป แต่ความทุ่มเทให้กับการทำงาน และความรู้สึกรัก ผูกพันกับบริษัทหรือองค์กรที่ตนเองสังกัด ก็ยังคงดำรงอยู่ในจิตใจของชาวญี่ปุ่น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ “ค่านิยมด้านการทำงาน” ได้แก่เรื่อง Grave of the Fireflies, Kiki's Delivery Service, Only Yesterday, My Neighbors the Yamadas, Spirited Away โดยทุกเรื่องที่กล่าวมา ล้วนมีมุมมองต่อการทำงานในแง่บวก และให้ความสำคัญกับการทำงาน ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิต ที่สามารถช่วยให้ ตนเอง สังคม และประเทศชาติอยู่รอด และพัฒนาก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไปในอนาคตได้ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

2.1.4 ค่านิยมด้านความมานะพยายาม

ลักษณะเด่นที่สำคัญประการหนึ่งของชาวญี่ปุ่นก็คือ เป็นผู้มีความมานะพยายามไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคง่าย ๆ ดังจะเห็นได้จากความทุ่มเทที่ชาวญี่ปุ่นมีให้ทำงาน และต่อบริษัทที่ตนเองสังกัดอยู่ ถ้าหากเป็นการทำให้งานที่ตนได้รับมอบหมายสำเร็จลุล่วง หรือเป็นการกระทำที่ช่วยให้กลุ่ม/องค์กรที่ตนเองสังกัดอยู่ พัฒนาก้าวหน้าต่อไปข้างหน้าได้แล้ว ชาวญี่ปุ่นจะไม่รีรอที่จะทำสิ่งนั้นอย่างเต็มความสามารถ

หากจะตรวจสอบถึงจุดกำเนิดของความมานะพยายามของชาวญี่ปุ่น อาจต้องนับย้อนไปจนถึงหลักฐานทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่นในอดีต

ด้านสภาพทางภูมิศาสตร์ ประเทศญี่ปุ่นประกอบด้วยหมู่เกาะน้อยใหญ่ประมาณ 4,000 เกาะ มีพื้นที่รวมกันประมาณ 378,000 ตารางกิโลเมตร โดยมีเกาะขนาดใหญ่อยู่เพียง 4 เกาะ คือ ฮอนชู, ฮอกไกโด, คิวชู และ ชิโกะกุ จึงนับได้ว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีขนาดเล็กของโลก ทำให้ชาวญี่ปุ่นต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่ซึ่งแออัดมาก และประมาณ 55% ของพื้นที่ทั้งหมดเป็นภูเขาสูง จึงเหลือพื้นที่สำหรับทำการเพาะปลูกเพียงเล็กน้อย นอกจากนั้นญี่ปุ่นยังเป็นประเทศที่มีฤดูหนาวรุนแรง ทำให้ในบางปีจะเกิดภาวะขาดแคลนอาหาร

นอกจากนั้นแล้ว สภาพภูมิประเทศของญี่ปุ่น ยังเอื้อให้เกิดภัยธรรมชาติได้ง่าย เช่น ภูเขาไฟระเบิด, แผ่นดินไหว, พายุไต้ฝุ่น และปัญหาอุทกภัยซึ่งมักจะเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ในช่วงฤดูฝน และช่วงที่หิมะละลาย และด้วยสภาพที่เป็นเกาะน้อยใหญ่ของญี่ปุ่น ซึ่งอยู่ห่างไกลจากแผ่นดินใหญ่มาก ทำให้ประเทศญี่ปุ่นในอดีตที่การคมนาคมยังไม่เจริญ ถูกตัดขาดออกจากสังคมภายนอก ไม่สามารถสื่อสารขอความช่วยเหลือได้ในยามที่เดือดร้อน

ด้านประวัติศาสตร์ ญี่ปุ่นถือเป็นประเทศผู้แพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งการแพ้สงครามในครั้งนั้น ทำให้ญี่ปุ่นต้องประสบกับความยากลำบากนานับประการ นอกจากจะต้องสูญเสียทั้งบ้านเรือน ชีวิตประชาชน ทรัพย์สินจำนวนมหาศาล และเทคโนโลยีทางอุตสาหกรรมแทบทั้งหมดไป กับสงครามแล้ว ญี่ปุ่นยังต้องตกอยู่ภายใต้การครอบครองของฝ่ายสัมพันธมิตร โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ดูแลนานถึงเกือบ 8 ปีอีกด้วย

การสูญเสียในครั้งนี้ ทำให้ญี่ปุ่นต้องเร่งพัฒนาตัวเองอย่างรีบด่วน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ อีกทั้งยังต้องรับมือกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาคนว่างงาน และปัญหาประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ขาดทั้งเสื้อผ้า อาหาร และที่อยู่อาศัย

ด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์อันยากลำบาก ได้ช่วยหล่อหลอมให้คนญี่ปุ่นเป็นผู้มีความเพียร มานะพยายามไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคที่อยู่ตรงหน้า ซึ่งสุดท้ายแล้วญี่ปุ่นก็

สามารถแสดงให้เห็นว่าโลกได้ประจักษ์ถึงผลแห่งความพยายามนั้น ดังจะเห็นได้จากความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดดของญี่ปุ่นในช่วงทศวรรษที่ 60 และความสำเร็จในการเป็นเจ้าภาพจัดกีฬาโอลิมปิกที่กรุงโตเกียวในปี 1964 นับจากวันที่ประกาศยอมแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นวันที่ญี่ปุ่นสูญเสียทุกอย่าง ด้วยเวลาเพียง 2 ทศวรรษเท่านั้น ญี่ปุ่นก็สามารถฟื้นตัว และก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของโลกได้จนถึงทุกวันนี้

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ “ค่านิยมด้านความมานะพยายาม” ได้แก่เรื่อง Laputa Castle in the Sky, Grave of the Fireflies, Kiki's Delivery Service, On Your Mark และ Whisper of the Heart ซึ่งแต่ละเรื่องก็ได้แสดงให้เห็นถึงความมานะพยายามของตัวละครเอก ในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

2.1.5 ค่านิยมด้านการมองโลกในแง่ดี

การมองโลกในแง่ดี (Optimism) และลักษณะของความอ่อนปรวน (Flexibility) เป็นหนึ่งในคุณค่า (Value) ของศาสนาชินโต

ศาสนาชินโตเชื่อในเรื่องของสิ่งดี (Yoshi) และ สิ่งร้าย (Ashii) ว่าเป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน แม้จะเป็นขั้วที่อยู่ตรงกันข้าม แต่ก็ไม่สามารถที่จะแยกทั้ง 2 ออกจากกันได้ ดังคำที่ มุราโอกะ ทสึเนตสึ (Muraoka Tsunesugu อ้างถึงใน เพ็ญศรี กาญจนมัย, 2540, น. 19) ได้กล่าวว่า

ไม่มีอะไรที่จะดีกว่าโลกนี้ มีอำนาจบางอย่างที่
คอยขัดขวางทำลายอำนาจในการสร้างสรรค์
ชีวิตนั้นก็จะเอาชนะอำนาจการทำลายนั้นได้ โดย
ที่การกระทำที่ถูกต้องและจริงใจนั้นจะเป็นหนทาง
ซึ่งคอยต่อสู้กำจัดอุปสรรคทั้งหลายนั้น

ดังนั้นชินโตจึงเป็นศาสนาที่มองโลกในแง่ดี มองชีวิตในแง่ดี เพราะชินโตยอมรับเอาความเลวไว้ในอำนาจการสร้างสรรค์ (Musubi) สิ่งดีสิ่งร้ายตามความหมายของชินโต จะต่อสู้กันก็เพื่อทำให้เกิดผลในบั้นปลายที่ดีตามมา ค่านิยมเช่นนี้ส่งผลให้ชาวญี่ปุ่นมีทัศนคติที่ดีต่อการสร้างสรรค์ และก่อให้เกิดความกระตือรือร้นที่จะรับเอาวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ามา เพื่อสร้างความเจริญให้กับกลุ่ม กับประเทศของตนอีกด้วย

นอกจากนี้ค่านิยมเรื่องการมองโลกในแง่ดี ยังทำให้คนญี่ปุ่นพร้อมที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเอง ให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับสภาพสังคมปัจจุบัน หรือกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต การไม่ยึดมั่นถือมั่นของคนญี่ปุ่นนั้น สามารถเห็นได้ชัดจากการที่ชาวญี่ปุ่น

ไม่เคยสนใจเลยว่า เพื่อนสนิทของตนจะนับถือศาสนาใด ในการเลือกคู่ครองก็มีได้ใช้ศาสนาในการตัดสินใจ ทั้งยังไม่คิดว่ามนุษย์มีบาปติดตัวมาตั้งแต่เกิด หรือมีธรรมชาติเลวที่ต้องขัดเกลามาแต่อย่างใด หากแต่มีความเชื่อว่าความเข้าใจที่ติดต่อกันเท่านั้น จึงจะทำให้มนุษย์โลกอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ (เพ็ญศรี กาญจนมัย, 2540, น. 30)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ “ค่านิยมด้านการมองโลกในแง่ดี” ได้แก่เรื่อง Nausicaa of the Valley of the Wind และ Pom Poko

สำหรับ Nausicaa of the Valley of the Wind ค่านิยมด้านการมองโลกในแง่ดี ถูกแสดงให้เห็นผ่านการกระทำของเจ้าหญิงนาซึกะ ที่เห็นประโยชน์ และยอมรับการคงอยู่ของทะเลเฒ่า รวมถึงพืชและแมลงมีพิษชนิดต่าง ๆ เช่น ตัวโอมม ว่าไม่ใช่สิ่งที่เลวร้ายจนกระทั่งต้องกำจัดให้สูญสิ้นไปเหมือนกับที่เจ้าหญิงอุซุนะ คิดจะทำ

ส่วน Pom Poko ค่านิยมด้านการมองโลกในแง่ดี ถูกแสดงให้เห็นผ่านการปรับตัวของเหล่าหมาจิ้งจอก และเหล่าทานุกิแห่งหุบเขาทามะ ที่สุดท้ายก็สามารถยอมรับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น พร้อมกับเรียนรู้วิธีการปรับตัว เพื่อที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับความเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ ดังจะเห็นได้จากฉากสุดท้ายของเรื่อง ที่เหล่าทานุกิซึ่งเหลือรอดอยู่ได้ร้องเพลง เดินระบำกันอย่างสนุกสนาน ในผืนป่าที่ยังคงเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยบนภูเขาทามะ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

2.1.6 ค่านิยมด้านมารยาททางสังคม

ลักษณะที่โดดเด่นของสังคมญี่ปุ่นก็คือ การมีโครงสร้างสังคมแบบ “กลุ่ม” ในประเทศญี่ปุ่นนั้น “กลุ่ม” ถือเป็นสถาบันหรือเป็นหน่วยพื้นฐานทางสังคม โดยหลักแล้วชาวญี่ปุ่นจะไม่แยกตัวออกไปอยู่แบบปัจเจก แต่จะสังกัดเป็นสมาชิกอยู่ในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ

ดังนั้นเพื่อรักษาความสัมพันธ์ภายในกลุ่มให้ดำรงสืบต่อไป สังคมญี่ปุ่นจึงมีเครื่องมือต่าง ๆ มากมาย เพื่อยึดโยงคนในกลุ่มเข้าด้วยกัน และหนึ่งในเครื่องมือชิ้นสำคัญก็คือ “มารยาททางสังคม” ที่ช่วยสร้างมนุษย์สัมพันธ์ทั้งกับคนนอก และคนในกลุ่มด้วยตนเอง

มารยาททางสังคมของญี่ปุ่นเริ่มต้นด้วยรูปแบบง่าย ๆ อย่างการใช้ภาษาพูด ภาษาร่างกาย เช่น การโค้ง คำนับ เพื่อทักทาย หรือแสดงความรู้สึกต่าง ๆ ต่อกันในชีวิตประจำวัน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนนามบัตรซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นมารยาททางสังคมในระดับที่ซับซ้อนขึ้นไป ซึ่งคนต่างชาติที่ได้เห็นมักจะไมเข้าใจถึงความหมาย และความสำคัญที่แท้จริงที่ซ่อนอยู่ภายใน

ในด้านภาษาพูด ปรียา อิงคาภิรมย์ (2544, น. 72) ได้กล่าวไว้ว่า ในแต่ละวัน ตั้งแต่ตื่นนอนตอนเช้าถึงเวลาเข้านอน คนญี่ปุ่นจะใช้คำเพื่อทักทายกันและกันไม่ต่ำกว่า 20 คำวน

นับตั้งแต่ “โอะฮะโยโงะซะอิมะซึ” (Ohayogozaimasu) ซึ่งแปลว่า อรุณสวัสดิ์ ไปจนถึงสำนวนที่ว่า “โอะยะซุมิ นะซะอิ” (Oyaumi-nasai) ซึ่งแปลว่า ราตรีสวัสดิ์ เหตุที่คนญี่ปุ่นต้องกล่าวคำทักทายกันมากมายเช่นนี้ ก็เป็นเพราะความเชื่อดั้งเดิมของคนญี่ปุ่น ว่าการกล่าวทักทายนั้นเป็นมารยาททางสังคมที่สำคัญยิ่ง จะเพิกเฉยหรือไม่ปฏิบัติตามไม่ได้

ด้านการแลกเปลี่ยนบัตรนั้น ก็มีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากในสังคมญี่ปุ่นเช่นกัน คนญี่ปุ่นโดยเฉพาะกับคนที่อยู่ในแวดวงธุรกิจ ก่อนที่จะเอ่ยปากทักทายกับผู้ที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน จะต้องยื่นนามบัตรให้ พร้อม ๆ กับการก้มหัว และบอกชื่อบริษัท แผนก หรือสังกัดที่ตนสังกัดอยู่ ตามด้วยชื่อของตัวเอง เพื่อแสดงให้อีกฝ่ายรู้ว่าตนมาจากไหนและเป็นใคร

การแสดงให้เห็นว่าตนเองมาจากไหน และเป็นใครนั้นมีความสำคัญมาก เพราะสังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมแบบกลุ่ม ที่เน้นความสัมพันธ์แนวดิ่ง และยึดระบบอาวุโส การแนะนำตัวเองด้วยนามบัตรซึ่งมีรายละเอียดส่วนบุคคลระบุอยู่ จะช่วยให้ตนเองและคู่สนทนา เลือกใช้คำพูดที่เหมาะสมกับตำแหน่งและความอาวุโส ได้โดยไม่เสียมารยาททางสังคม

นอกจากประโยคทักทายและการแลกเปลี่ยนบัตรแล้ว เครื่องมือสำคัญอีกประการที่คนญี่ปุ่นนำมาใช้ เพื่อรักษามารยาททางสังคมก็คือ การใช้ “ไอซึจิ” (Aizuchi) หรือถ้อยคำและกริยาต่าง ๆ สอดแทรกหรือตอบรับ เพื่อแสดงความสนใจต่อสิ่งที่ผู้พูดกำลังพูดอยู่ ดังที่ได้อธิบายรายละเอียดไปแล้วในบทที่ 4 ตอนที่ 2

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ “ค่านิยมด้านมารยาททางสังคม” ได้แก่เรื่อง Spirited Away ซึ่งถูกสะท้อนผ่านการเรียนรู้ของ จิอิโระ ตัวละครเอกของเรื่อง ซึ่งถูกใช้เป็นตัวแทนของคนญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน ที่จะเลยมารยาทสังคมในรูปแบบต่าง ๆ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 4 ตอนที่ 2)

2.1.7 ค่านิยมด้านการทดแทนบุญคุณ

คำว่า “หนี้บุญคุณ” ในภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า “อน” (On) ในสังคมญี่ปุ่นหนี้บุญคุณเป็นสิ่งที่ต้องตอบแทน ถือเป็นพันธะหน้าที่ซึ่งคนญี่ปุ่นยึดถือปฏิบัติ ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ยุพา คลังสุวรรณ (2547, น. 237-238) ได้แบ่งหนี้บุญคุณออกเป็น 5 ประเภทด้วยกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บุญคุณต่อองค์จักรพรรดิ (เท็นโน โนะ อน - Tenno no on) หรือบุญคุณต่อประเทศ (คุนิ โนะ อน - Kuni no on) เป็นหนี้บุญคุณที่ติดตัวคนญี่ปุ่นมาตั้งแต่เกิด เป็นหนี้ที่เกิดโดยไม่มีการสร้าง เป็นหนี้ที่สูงสุดในบรรดาหนี้ทั้งหลาย และเป็นหนี้ที่จะต้องเสียสละอย่างไม่มีขอบเขตต่อองค์จักรพรรดิ ในสมัยโบราณทหารญี่ปุ่นทุกคนจะเข้าใจว่านุหรือทุกมวนที่สูบ และเหล้าที่ดื่ม เป็นการเพิ่มหนี้บุญคุณที่ทหารพึงมีต่อองค์จักรพรรดิ

2. บุญคุณจากบิดามารดา (โอะยะ โนะ อน - O ya no on) เป็นหนี้บุญคุณซึ่งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อเรื่องความกตัญญูของคนญี่ปุ่น โอะยะ โนะ อน ทำให้บิดามารดาอยู่ในฐานะผู้มีอำนาจเหนือบุตร บุตรจะต้องทำงานหาเงินมาเลี้ยงบิดามารดา และเชื่อฟังคำสั่งอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้การที่ลูกมีครอบครัวและเลี้ยงดูลูกของตนให้ดี ก็ถือว่าเป็นการใช้หนี้บุญคุณต่อบิดามารดาเช่นกัน

3. บุญคุณต่อเจ้านาย (นุชิ โนะ อน - Nushi no on) ในอดีตชาмуไรจะมีสิทธิผลประโยชน์จากที่ดินมากน้อยแค่ไหน หรือได้รับความอุปถัมภ์ค้ำชูจากเจ้านาย ก็ขึ้นอยู่กับงานและความซื่อสัตย์จงรักภักดีที่ชาмуไรมีต่อเจ้านาย ดังนั้นเจ้านายจึงเปรียบได้ดั่งชีวิตของชาмуไร

4. บุญคุณต่อครู (ชิ โนะ อน - Shi no on) ในสังคมญี่ปุ่น ครูจะมีผลต่อความก้าวหน้าของลูกศิษย์ นั่นคือ ครูจะเป็นผู้ประสาทวิชาให้ ครูบางคนไม่เพียงแต่สอนวิชาความรู้ ยังช่วยให้ที่พักพิงแก่ลูกศิษย์ ลูกศิษย์คนใดตกทุกข์ได้ยาก ครูก็มักจะช่วยเหลือ ลูกศิษย์จึงเปรียบเสมือนลูกคนหนึ่งของครูก็ได้ และบ่อยครั้งที่ครูจะเป็นผู้ชักนำลูกศิษย์เข้าสู่วงการอาชีพ ยิ่งครูมีชื่อเสียงมากเท่าใด ก็จะมีส่งผลต่อการหางานของลูกศิษย์ในอนาคตมากเท่านั้น

5. บุญคุณต่อผู้ที่มีพระคุณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุญคุณต่อผู้ที่เคยช่วยชีวิต (อน จิน โนะ อน - On jin no on) บุญคุณประเภทนี้ทำให้ฐานะและสถานภาพของผู้ให้และผู้รับแปรเปลี่ยน และเกิดการสลับสถานภาพกันได้ เช่น ผู้ที่ถูกช่วยชีวิตนั้นเดิมมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าผู้ช่วยชีวิต หลังการช่วยเหลือผู้ที่ถูกช่วยชีวิตจะต้องหันมาเอาใจใส่ และตอบแทนบุญคุณผู้ช่วยชีวิต

ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของโชกุนและคนรับใช้ วันหนึ่งโชกุนเกิดเรือล่มและคนรับใช้ได้ช่วยชีวิตโชกุนไว้ โชกุนจะต้องมี "อน" ต่อคนรับใช้ซึ่งเป็นผู้ช่วยชีวิต และจะต้องตอบแทนบุญคุณของคนรับใช้ แม้ว่าโชกุนจะมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าก็ตาม เช่น การตอบแทนด้วยเงินทอง หรือการเลื่อนลำดับชั้นทางสังคมให้แก่คนรับใช้ แต่อย่างไรก็ตาม การตอบแทนเช่นนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า จะทำให้คนรับใช้มีสถานะภาพหรือมีอำนาจเหนือกว่าโชกุนได้ นั่นก็คือ แม้จะมีการตอบแทนบุญคุณ แต่ระดับสูง-ต่ำทางสังคม ระหว่างโชกุนและคนรับใช้จะยังคงมีอยู่เช่นเดิม

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ "ค่านิยมด้านการทดแทนบุญคุณ" ได้แก่เรื่อง The Cat Returns ดังจะเห็นได้จากการตอบแทนบุญคุณของพระราชแห่งราชอาณาจักรแมว ที่มีต่อ ฮารุ ตัวละครเอกของเรื่อง ที่ได้ช่วยชีวิตบุตรชายของตนเอาไว้ได้โดยบังเอิญ และจากการตอบแทนบุญคุณของ ยูกิ แมวสีขาวที่ ฮารุ ได้เคยช่วยชีวิตให้รอดพ้นจากการอดตายเมื่อสมัยที่ ยูกิ ยังเป็นเพียงลูกแมวตัวเล็ก ๆ

2.1.8 ค่านิยมด้านการแสดงความรัก

คนญี่ปุ่นโดยเฉพาะกลุ่มเด็กและวัยรุ่น มีวิธีการแสดงความรักที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป เช่น การมอบช็อกโกแลตให้แก่กัน สำหรับผู้หญิงนั้น นิยมมอบช็อกโกแลตหรือของขวัญ ให้กับผู้ชายที่ตนเองรักในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นวันวาเลนไทน์ หรือ โบะเรนเทอชิ เดอิ (Borentain Dei) ในช่วงเทศกาลแห่งความรักนี้ ร้านช็อกโกแลตของญี่ปุ่นจะขายดีเป็นพิเศษ ส่วนฝ่ายชายจะมอบช็อกโกแลตหรือของขวัญ เพื่อตอบแทนให้กับฝ่ายหญิงในวันที่ 14 มีนาคม หรือ วันไวท์เดย์ (White Day)

นอกจากนี้ยังมีวิธีการบอกรักด้วยการเขียน ผ่านสัญลักษณ์ “ร่มแห่งความรัก” ที่เรียกว่า “ไอไอ งามะสะ” (Ai Ai Gasa : Love Love Umbrella/Together Umbrella) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่นิยมเขียนกันในหมู่เด็กวัยรุ่น เพื่อบอกว่าตนเองกำลังหลงรักใครอยู่

ไอไอ งามะสะ เป็นสัญลักษณ์รูปร่ม มีวิธีเขียนคือ เริ่มจากการเขียนรูปสามเหลี่ยมขึ้นมาหนึ่งรูปให้มีลักษณะคล้ายกับตัวร่ม หลังจากนั้นลากเส้นแบ่งครึ่งสามเหลี่ยม โดยลากยาวลงมาให้กลายเป็นก้านร่ม เมื่อแบ่งครึ่งสามเหลี่ยมด้วยก้านร่มเสร็จแล้ว ให้เขียนชื่อของคู่รักไว้คนละข้างของก้านร่ม ซึ่งมีความหมายว่าคู่รักทั้ง 2 ได้อยู่ภายใต้ร่มแห่งความรักคันเดียวกัน

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่นในหัวข้อ “ค่านิยมด้านการแสดงความรัก” ได้แก่เรื่อง Only Yesterday โดยถูกแสดงให้เห็น 2 ครั้งด้วยกัน คือ ครั้งแรกในฉากย้อนความทรงจำในอดีตของ ทาเอโกะ วัย 11 ปี ซึ่งเป็นฉากที่ ทาเอโกะ ถูกเพื่อน ๆ ล้อว่าเป็นแฟนกับ ฮิโรตะ เพื่อนชายร่วมห้อง โดยการเขียนชื่อของเธอและ ฮิโรตะ อยู่ภายใต้ร่มแห่งความรักคันเดียวกันไว้บนกระดานดำ

และครั้งที่ 2 ในฉากจบของเรื่อง ซึ่งเป็นตอนที่ ทาเอโกะ ในวัย 27 ปี ตัดสินใจเดินทางกลับไปหา โทชิโอะ ที่จังหวัดยามากาตะอีกครั้ง เพื่อทำตามสิ่งที่หัวใจของเธอเรียกร้อง ในฉากนี้เราจะได้เห็นภาพของ ทาเอโกะ และ โทชิโอะ เดินอยู่ภายใต้ร่มแห่งความรักคันเดียวกัน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ผู้กำกับ ทาคาฮาตะ ใส่เข้ามา เพื่อเป็นนัยยะแสดงให้คนดูได้รับรู้ ถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของตัวละครทั้งคู่ ที่จะดำเนินต่อไปในอนาคต

2.1.9 ค่านิยมด้านการแต่งงาน

โดยปกติแล้วผู้ชายญี่ปุ่นจะนิยมแต่งงานเมื่อมีอายุเฉลี่ย 28.5 ปี และผู้หญิงจะแต่งงานเมื่อมีอายุประมาณ 26.2 ปี การแต่งงานของชายหญิงญี่ปุ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ การแต่งงานแบบนัดพบตัว หรือ “โอมิไอ” (Omiai) และ การแต่งงานที่เกิดจากความรัก หรือ “เรง-ไอ” (Ren-ai)

การแต่งงานแบบนัดพบดูตัว (Omiai) เป็นการแต่งงานตามประเพณีดั้งเดิมของญี่ปุ่น มีรูปแบบที่ค่อนข้างชัดโดยมักเริ่มต้นจาก “โอมิไอ” (Omiai) หรือการนัดพบดูตัวโดยมีพ่อสื่อแม่สื่อเป็นคนกลาง คอยประสานแนะนำคู่ชายหญิงที่ต้องการแต่งงานให้มารู้จักกัน

พ่อแม่ที่มีลูกชายหรือลูกสาวอยู่ในวัยเทเคิเรคิ (Tekireiki) หรือวัยที่เหมาะสมกับการแต่งงาน จะจัดทำประวัติส่วนตัวซึ่งมีรูปถ่ายของลูกติดอยู่ด้วย และมอบให้พ่อสื่อแม่สื่อช่วยจัดการต่อ โดยมีการแลกรูปถ่ายกันดูก่อนจะจัดให้พบกัน และเมื่อหาฝ่ายตรงข้ามที่เหมาะสมได้แล้ว ก็จะมีนัดทั้ง 2 ฝ่ายมาพบเพื่อทำความรู้จักกัน โดยมีพ่อแม่ของทั้งคู่เข้าร่วมในการดูตัวด้วย หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเกิดไม่ชอบใจ ก็สามารถปฏิเสธการแต่งงานได้

ส่วนการแต่งงานที่เกิดจากความรัก (Ren-ai) นั้น จะเป็นการแต่งงานที่เกิดจากคู่หนุ่มสาว ซึ่งทำความรู้จักและพบรักกันเองอย่างอิสระ โดยไม่ผ่านพ่อสื่อหรือแม่สื่อ นับจากช่วงกลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา การแต่งงานที่เกิดจากความรักได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งกลายมาเป็นบรรทัดฐานของสังคมญี่ปุ่น แทนการแต่งงานแบบนัดพบดูตัว โดยอัตราส่วนพบรักกันแบบอิสระ 80% และแบบการนัดพบดูตัว 20% ก็เป็นแนวโน้มที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงหลายปีที่ผ่านมา

พิธีแต่งงานของญี่ปุ่นสามารถจัดได้ทั้ง 3 แบบ คือ ชินโต พุทธ และ คริสต์ หากคู่บ่าวสาวพอใจจะเลือกทำพิธีแบบไหนก็ได้ ไม่จำเป็นต้องใช้พิธีตามแบบของลัทธิ หรือศาสนาที่ตนนับถืออยู่ ส่วนมากแล้วคู่บ่าวสาวญี่ปุ่นปัจจุบัน นิยมจัดงานแต่งงานตามโรงแรมมากกว่า

จากการสำรวจของธนาคารแห่งหนึ่งในปี 1996 ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับงานแต่งงานทั้งหมดของชาวญี่ปุ่นมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ 7,942,000 เยน และสำหรับคู่สมรสที่จัดงานแบบหรูหรา ให้มีพิธีแต่งงานอย่างใหญ่โตตามโรงแรม มีการไปดื่มน้ำผึ้งพระจันทร์ที่ต่างประเทศ จะมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณ 9,844,000 เยน ซึ่งนับว่ามีความแตกต่างกันมากพอสมควร

ปัจจุบันเนื่องจากค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนไป หญิงชายชาวญี่ปุ่นมีอิสระในการเลือกคู่ครองมากขึ้น ทำให้ทัศนคติต่อการแต่งงาน ที่เคยมองว่าเป็นเหมือนการเริ่มต้นชีวิตใหม่ เป็นการทำให้ตนเองกลายเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของสังคม ค่อย ๆ เลือนหายไป ส่งผลให้อายุเฉลี่ยที่ชาวญี่ปุ่นเริ่มเข้าสู่พิธีแต่งงานเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ

นอกจากอายุเฉลี่ยในการแต่งงานที่เพิ่มมากขึ้นแล้ว ยังมีหนุ่มสาวญี่ปุ่นจำนวนไม่น้อยที่มีแนวคิดปฏิเสธการแต่งงาน บางคู่ไม่ต้องการจดทะเบียนสมรสอย่างเป็นทางการ บางคู่เลือกที่จะไม่มีบุตร และบางคู่ก็เลือกที่จะแยกกันอยู่หลังจากที่แต่งงานแล้วเช่นกัน รวมไปถึงแนวคิดที่จะดำรงความโสดไปตลอดชีวิต ก็มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ตารางที่ 4.2

แสดงทัศนคติของชายหญิงชาวญี่ปุ่นที่แต่งงานช้า

เหตุผลของผู้หญิง	อันดับ	เหตุผลของผู้ชาย
สามารถสนุกสนานกับชีวิตได้โดยไม่จำเป็นต้องแต่งงาน (24.1%)	1	สามารถสนุกสนานกับชีวิตได้โดยไม่จำเป็นต้องแต่งงาน (21.5%)
ผู้หญิงสามารถเลี้ยงชีพตนเองได้ในปัจจุบัน (19.6%)	2	การแต่งงานทำให้เสียผลประโยชน์ทางธุรกิจ (15.0%)
ไม่เดือดร้อนกับกฎเกณฑ์ทางกฎหมายและสังคม (11.9%)	3	ไม่เดือดร้อนกับกฎเกณฑ์ทางกฎหมายและสังคม (11.8%)
ยากจะหาคนเหมาะสมมาเป็นคู่เพราะจะคาดหวังกับตัวเขามาก (9.2%)	4	ยากจะหาคนเหมาะสมมาเป็นคู่เพราะจะคาดหวังกับตัวเขามาก (10.2%)
มันไม่ใช่เรื่องไม่สะดวกแต่อย่างไรที่จะครองความเป็นโสดต่อไป (9.1%)	5	มันไม่ใช่เรื่องไม่สะดวกแต่อย่างไรที่จะครองความเป็นโสดต่อไป (10.1%)

ที่มา: วารสารนิปปโอเนียว คันทาญี่ปุ่น, No.9/2542, น. 11.

สำหรับผลงานของสตูดิโอจีบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในหัวข้อ “ค่านิยมด้านการแต่งงาน” ได้แก่เรื่อง Only Yesterday, Whisper of the Heart, My Neighbors the Yamadas และ The Cat Returns

สำหรับ Only Yesterday ค่านิยมเรื่องการแต่งงาน ถูกสะท้อนออกมาในฉากที่ โทชิโอะ ถาม ทาเอโกะ ถึงเรื่องการแต่งงาน จากคำพูดที่ทั้ง 2 สนทนากัน สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างดี ถึงค่านิยมเรื่องการแต่งงานที่มีความขัดแย้งกัน ระหว่างคนในสังคมเมืองที่ปัจจุบันแต่งงานช้าลง เป็นโสดมากขึ้น และคนในสังคมชนบทที่ยังคงยึดติดอยู่กับค่านิยมแบบดั้งเดิม ว่าผู้หญิงควรจะแต่งงานเมื่ออายุยังน้อย

ใน Whisper of the Heart ค่านิยมเรื่องการแต่งงาน ถูกสะท้อนผ่านการขอแต่งงาน ระหว่าง เซจิ และ ชิซึกุ ซึ่งถึงแม้จะเป็นเพียงประโยคสั้น ๆ แต่เมื่อวิเคราะห์โดยการเชื่อมโยงระหว่างบริบทของสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน และที่มาของบทสนทนาซึ่ง ฮายาโอะ มียาซากิ โปรดิวเซอร์ และคนเขียนบทได้อธิบายไว้ ก็สามารถทำให้เข้าใจได้ว่า บทสนทนาในฉากนี้มีไว้เพื่อให้กำลังใจคนรุ่นหนุ่มสาวของญี่ปุ่น ที่กำลังรู้สึกกังวล หรือลังเลใจเกี่ยวกับการใช้ชีวิตคู่ร่วมกันต่อไปในอนาคต

ใน My Neighbors the Yamadas สิ่งที่ถูกบันทึกไว้ก็คือ ภาพพิธีแต่งงานของ พ่อ (ทาเคชิ) และ แม่ (มัตสึโกะ) ในบทนำ (Prologue) ของเรื่อง ในฉากนี้เราจะได้เห็นพิธีแต่งงานของชาวญี่ปุ่น ได้เห็นลักษณะการแต่งตัวของเจ้าบ่าวเจ้าสาว ที่แต่งกายด้วยชุดแบบญี่ปุ่น และเห็น ประเพณีการกล่าวสุนทรพจน์อวยพรให้กับคู่บ่าวสาว ซึ่งผู้ที่กล่าวนั้นก็มักจะเป็นญาติผู้ใหญ่ หรือเป็นคนที่คู่สมรสให้การนับถือ เช่น หัวหน้างาน เป็นต้น ซึ่งประเพณีการกล่าวสุนทรพจน์นี้ ได้ถูกแสดงให้เห็นอีกครั้งในฉากปิดท้าย (Epilogue) ของเรื่อง ซึ่งครั้งนี้ พ่อ ได้เป็นฝ่ายขึ้นไปกล่าวสุนทรพจน์อวยพรให้กับคู่สมรสบ้าง

ส่วน The Cat Returns นั้น ค่านิยมเรื่องการแต่งงาน ถูกสะท้อนให้เห็นผ่านความต้องการของเจ้าชาย ลูน ที่ต้องการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง (Ren-ai) ซึ่งก็คือ ยูกิ แมวสีขาวยุติตนเองรัก มากกว่าการต้องแต่งงานกับ ฮารุ ซึ่งเป็นหญิงสาวที่ราชาแมวผู้เป็นพ่อคัดเลือกไว้ให้ ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นได้อย่างดี ถึงค่านิยมเรื่องการแต่งงานของคนญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน

2.2 ความเชื่อของคนญี่ปุ่น

สังคมญี่ปุ่น เป็นสังคมที่ประกอบขึ้นมาจากรากฐานทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ดังจะเห็นได้จากรูปแบบทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยมทางสังคมต่าง ๆ ที่คนญี่ปุ่นยึดถือ ซึ่งทั้งหมดนั้นมีที่มาจากการหล่อหลอมของศาสนาใหญ่ทั้ง 3 อันได้แก่ ศาสนาชินโต พุทธ และขงจื้อ และจากการรับเอาวัฒนธรรมสมัยใหม่ของต่างชาติเข้ามา พร้อม ๆ กับการนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับวิถีการดำเนินชีวิตของตน

สำหรับกรณีของสตูดิโอจิบลิ นั้น ก็ได้มีการบันทึกหรือสะท้อน "ความเชื่อของคนญี่ปุ่น" ออกมาให้เห็นในผลงานที่ผลิตขึ้นมาเช่นกัน โดยมีรายละเอียดทั้งหมดดังต่อไปนี้

2.2.1 ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า (Kami)

ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า (Kami) เป็นสิ่งที่อยู่คู่กับสังคมญี่ปุ่นมาช้านาน เนื่องจากเป็นความเชื่อที่ผูกพันกับศาสนาชินโต อันเป็นศาสนาที่คนญี่ปุ่นยึดถือมาแต่โบราณ คำว่าชินโต (Shinto)⁶⁶ มีความหมายว่า "ทางแห่งเทพเจ้า" (Way of Kami) โดยตัวอักษร 2 ตัวของคำว่าชินโต

⁶⁶แต่เดิมไม่ปรากฏคำว่าชินโตในประเทศญี่ปุ่น จนกระทั่งศาสนาพุทธ เต๋า และขงจื้อ ได้ถูกเผยแพร่เข้ามาในญี่ปุ่นเมื่อประมาณปี ค.ศ. 552 จึงมีการนำคำว่าชินโตมาใช้ ด้วยเจตนาที่จะแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมของญี่ปุ่น และวัฒนธรรมใหม่อันเป็นของต่างชาติ เนื่องจากศาสนาพุทธในญี่ปุ่นถูกเรียกว่า "บุตสึโด" ซึ่งแปลว่า "วิถีแห่งพระพุทธเจ้า"

มาจากศัพท์ภาษาจีนที่ออกเสียงว่า “เซินเต้า” (Shentao) ซึ่งคำว่า เซินเต้า นี้เมื่อออกเสียงเป็น ภาษาญี่ปุ่นจะอ่านว่า “คามิ โนะ มิชิ (Kami no michi) ซึ่งแปลว่า “ทางของเทพเจ้าญี่ปุ่น”

ตามตำนานของศาสนาชินโตกล่าวไว้ว่า เทพชายอิสะนะมิ (Izanagi) และเทพหญิง อิสะนะมิ (Izanami) ซึ่งเป็นเทพพี่น้องได้เสด็จลงมาจากสรวงสวรรค์ ลงมาสร้างเกาะญี่ปุ่น และได้ สร้างเทพอื่น ๆ ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือเทพธิดาแห่งดวงอาทิตย์ หรือพระสุริยเทพี อามะเตะระสุ (Amaterasu Omikami) และเทพแห่งลมซึ่งเป็นน้องชายที่ชื่อ ซุซะโนะโอะ (Susano-o)

ตามตำนานเล่าว่าสุริยเทพีโกรธน้องชายของตนคือ ซุซะโนะโอะ ผู้มีนิสัยเกเร จึงได้หลบไปซ่อนตัวอยู่ในถ้ำ ทำให้ทั้งโลกและสวรรค์ตกอยู่ในความมืดมิด เหล่าเทพทั้งหลายจึง ต้องหาวิธีทำให้สุริยเทพีออกมาจากที่ซ่อนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ตกแต่งประดับประดาด้วยสิ่งต่าง ๆ อ่านบทสรรเสริญ และให้เทพอะเมะโนะอุซึเมะ (Amenouzume) เปลื้องกายครึ่งท่อนเต้นรำ เมื่อ สุริยเทพีได้ยินเสียงหัวเราะสนุกสนาน จึงเกิดความอยากรู้อยากเห็นแง้มประตูหินออกมาดู เทพทาจิคะระโอะ (Tajikarao) จึงดึงตัวออกมาทำให้โลกสว่างไสวอีกครั้ง

ต่อมาสุริยเทพีได้ส่งเทพหลานชายชื่อ นินิงิ (Ninigi Nomigoto) ลงมายังโลก มนุษย์เพื่อสร้างครอบครัว พร้อมกับประทานของ 3 สิ่งติดตัวมาด้วย คือ กระจกบรอนซ์ ดาบ และ พลอยมรกต ซึ่งต่อมาถูกเรียกขานว่าเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง 3 ของญี่ปุ่น (Three Regalia)

เมื่อเทพนินิงิ เสด็จลงมายังแผ่นดิน ก็ได้กลายเป็นบรรพบุรุษของ พระเจ้าจิมมุ เท็นโน (Jimmu Tenno) ซึ่งเป็นจักรพรรดิองค์แรกของประเทศญี่ปุ่น เมื่อ 660 ปีก่อนคริสตกาล ซึ่ง ต่อมาเรื่องราวเหล่านี้ ได้ถูกบันทึกลงในหนังสือโบราณของญี่ปุ่น 2 เล่มในช่วงศตวรรษที่ 7 คือ โคะจิกิ (Kojiki) หรือประวัติศาสตร์เรื่องโบราณ และ นิฮันโอะกิ (Nihon Shoki) หรือพงศาวดาร ญี่ปุ่น

คำว่า คามิ (Kami) ในญี่ปุ่นเป็นคำย่อย่อสำหรับผู้สูงศักดิ์ ใช้สำหรับเรียก วิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีความหมายไปในทางชื่นชมในคุณธรรมและอำนาจ ทุกสิ่งที่มีดวง วิญญาณสถิตย์อยู่ ไม่ว่าจะเป็นชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็สามารถเป็นคามิได้ ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือว่า สิ่งของ ถ้าหากมีวิญญาณก็สามารถที่จะเป็นคามิได้ ดังนั้นคำจำกัดความของคำว่า คามิ (Kami) ในญี่ปุ่น จึงมีความหมายกว้างกว่าคำว่า God (พระเจ้า) ในภาษาอังกฤษ

นักวิชาการต่างพยายามให้ความหมายของคำว่าคามิ แต่คำอธิบายที่เป็นที่ยอมรับ ของคนทั่วไป คือคำอธิบายของ โมะโทะโอะริ โนะรินะเงะ (Motoori Norinaga) นักปราชญ์ญี่ปุ่นใน สมัยปลายศตวรรษที่ 18 ที่กล่าวไว้ว่า คามิ หมายถึง “เทพเจ้าคืออะไรก็ตามที่ไม่ใช่สามัญธรรมดา เป็นสิ่งที่มีอำนาจพิเศษเหนือมนุษย์ หรืออะไรก็ตามที่น่าพรันพริ้ง”

โนะรินะระ ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า คามิเป็นสิ่งที่ให้ความโชคดี ให้ความสุข แก่มนุษย์ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสิ่งที่ให้ความโชคร้าย ให้ร้ายแก่มนุษย์ได้เช่นกัน ดังนั้นสิ่งที่เป็ นธรรมชาติ สิ่งที่อยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาติ รวมถึงคนจึงเป็นเทพได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะแผ่นดินและ คนญี่ปุ่นกำเนิดมาจากเทพ (คามิ) คนญี่ปุ่นทุกคนจึงเป็นลูกหลานของเทพ แต่การเป็นลูกหลาน ของเทพก็ไม่ได้หมายความว่า ทุกคนจะเป็นเทพได้โดยปริยาย

สำหรับศาสนาชินโต ถือกันเป็นประเพณีว่า คามิเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชา เป็นผู้สร้างพลังสร้างสรรค์ให้แก่มนุษยชาติ และคามิมีอยู่เป็นจำนวนมากมายเกินกว่าที่จะนับได้ ศาสนาชินโตมีลักษณะแบบลัทธินับถือพระเจ้าหลายองค์ (Polytheism) คามิจึงเป็นสิ่งที่ควรสักการะ บูชา เป็นสิ่งที่มีความยิ่งใหญ่และมีความเมตตากรุณา ในสมัยก่อนนิยมนับจำนวนคามิเป็น 8, 80, 180, 5, 10, 100, 500, 1,000, 1500, 10,000, 15,000 จำนวนดังกล่าวถือกันว่าเป็นตัวเลข ศักดิ์สิทธิ์ ส่วนจำนวน 8,000,000 หรือยาโอะโยะโระสุ (Yaoyorozu) เป็นจำนวนที่แสดงให้เห็นว่า เทพเจ้าเพิ่มขึ้นโดยไม่มีที่สิ้นสุด

นักวิชาการส่วนใหญ่ของญี่ปุ่นแบ่งคามิออกเป็น 2 ประเภทคือ อุจิงะมิ (Ujigami) และ ฮิตะงะมิ (Hitogami) อุจิงะมิ นั้นเป็นเทพผู้คุ้มครอง ดูแลรักษา และคอยส่งเสริมนโยบายทาง เศรษฐกิจและการเมืองของแต่ละครอบครัว ตระกูล หรือกลุ่มเครือญาติ เป็นเทพประจำความเชื่อ ของกลุ่มหรือของคนในเขตหนึ่ง ๆ เช่น ฝั่บ้านผีเรือน หรือเทพารักษ์ ที่คอยปกป้องคุ้มครองคนใน เขตปกครองของเทพ อุจิงะมิ ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคือ สุริยเทพีอามะเตะระสุ ซึ่งเป็นคามิของคนญี่ปุ่นทั้งหมด รวมถึงประเทศญี่ปุ่นด้วย

ส่วน ฮิตะงะมิ เป็นเทพเฉพาะกิจ เฉพาะหน้าที่ ซึ่งอยู่ในความทรงจำของผู้ศรัทธา ทั้งหลาย เช่น ผู้นำวิชาการ นักรบ นักการเมือง รัฐบาลที่เสียชีวิตไปแล้ว ฮิตะงะมินี้จะเป็นคามิ ญี่ปุ่นเองหรือคามิต่างชาติก็ได้ ดังนั้นศาสนาชินโตจึงถือว่า พระโพธิสัตว์ในศาสนาพุทธแบบมหายาน หรือพระเยซูในศาสนาคริสต์ต่างก็เป็นคามิของญี่ปุ่น ประเภทฮิตะงะมิด้วย

เนื่องจากศาสนาชินโตเป็นศาสนาที่บูชาเทพหลายองค์ในเวลาเดียวกัน ดังนั้น คนญี่ปุ่นจึงไม่มีความเชื่อที่จะยึดเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ว่าเป็นเทพที่ควรค่าแก่การเคารพบูชาเป็นพิเศษ เพียงองค์เดียว ทั้งนี้เพราะคนญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพแต่ละองค์ ก็จะมีลักษณะเฉพาะ มีความสามารถ มี หน้าที่ และมีความศักดิ์สิทธิ์เฉพาะเรื่องที่แตกต่างกันออกไป คนญี่ปุ่นจะบูชาเทพองค์ใด ก็ขึ้นอยู่กับว่าในช่วงเวลานั้นตนต้องการขอสิ่งใดจากเทพ

ปัจจุบันตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลให้การสนับสนุนศาสนาชินโต พร้อมกับ มีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ให้คนญี่ปุ่นมีอิสระในการเลือกนับถือศาสนา ความเปลี่ยนแปลง เช่นนี้ทำให้ศาสนาชินโตเสื่อมความนิยมลง หากไปตามคนญี่ปุ่นยุคใหม่เรื่องการนับถือศาสนา คำตอบ

ส่วนใหญ่ที่ออกมาคือพวกเขาจะไม่ชอบ และไม่สนใจศาสนาชินโต เนื่องจากมีความคิดว่าศาสนาชินโตเป็นศาสนาที่ผูกพันกับการเมือง มีส่วนเสริมสร้างลัทธิคังชาติด้วยแนวคิดชินโตแห่งรัฐ (Kokka Shinto) ที่นำพาประเทศญี่ปุ่นเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2

ในทางปฏิบัตินั้น บ่อยครั้งที่คนญี่ปุ่นจะพูดคุยเกี่ยวกับวิหารชินโต และงานวัดตามเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งตรงกับความเชื่อของศาสนาชินโต โดยไม่พูดถึงชินโตในแง่ของศาสนาเลย สิ่งเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นว่า แม้ปัจจุบันคนญี่ปุ่นส่วนใหญ่ จะปฏิเสธชินโตในแง่ของความเป็นศาสนา และไม่สามารถอธิบายหลักธรรม หรือเหตุผลของการปฏิบัติตนตามแบบชินโตได้ แต่พวกเขาเหล่านั้นก็ยังมิชินโตอยู่ในจิตใต้สำนึก ที่แสดงออกมาให้เห็นในรูปของการปฏิบัติพิธีกรรม และค่านิยมทางสังคมต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ ความมีเมตตา การมองโลกในแง่ดี ความรักและนับถือในธรรมชาติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในหลักธรรมของศาสนาชินโต

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลี ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง "เทพเจ้า (Kami)" ได้แก่เรื่อง My Neighbor Totoro, Pom Poko, Princess Mononoke และ Spirited Away โดยทุกเรื่องที่กล่าวมา ล้วนมีตัวละครที่เป็นเทพเจ้า (Kami) ปรากฏให้เห็น ไม่ว่าจะเป็นเทพแห่งสรรพสัตว์, เทพผู้สร้างแห่งพงไพร (Shishi Gami), เทพแม่น้ำ (Kawa no Kami) เป็นต้น

สำหรับเรื่อง My Neighbor Totoro นั้น แม้จะไม่มีตัวละครที่เป็นเทพเจ้าปรากฏให้เห็น แต่ก็บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อของสังคมญี่ปุ่น เกี่ยวกับเทพเจ้าไว้ในหลายฉากด้วยกัน เช่น ในฉากที่ พ่อ พา ชิตสึกิ และ เม ไปเคารพศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ใต้ต้นการบูรขนาดใหญ่ ในฉากนั้นนอกจากจะสะท้อนให้เห็นความเชื่อ และวิถีการดำรงชีวิตของคนญี่ปุ่นตามหลักศาสนาชินโตแล้ว ยังบันทึกภาพของสิ่งประติสฐ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาชินโต เช่น ศาลเจ้า และเชือกคักดึลอิชิ (Shimenawa)⁶⁷ ที่ใช้พันรอบต้นไม้ ไร่อีกด้วย

2.2.2 ความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism)

ความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) คือ ความเชื่อถึงการดำรงอยู่ของวิญญาณในธรรมชาติ หรือในปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ที่ส่งอิทธิพลต่อมนุษย์ ชาวญี่ปุ่นมีความเชื่อว่ในทกสรรพสิ่งล้วนมีวิญญาณสิงสถิตย์อยู่ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีหรือไม่มีชีวิตก็ตาม

⁶⁷ เชือกคักดึลอิชิ (Shimenawa) ทำมาจากฟางข้าว มีลักษณะม้วนบิดเป็นเกลียวสลับเข้าด้วยกัน ตลอดความยาวของเชือก และประดับด้วยพู่ที่ทำจากกระดาษห้อยยาวลงมาเป็นระยะ ๆ คนญี่ปุ่นนิยมนำเชือกคักดึลอิชิไปพันไว้รอบต้นไม้ หรือรอบก้อนหินใหญ่ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงให้รู้ว่า บริเวณนี้มีเทพเจ้า (Kami) สิงสถิตย์อยู่

ประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นอยู่คู่กับความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใหญ่ ๆ อย่างภัยธรรมชาติ หรือว่าเรื่องเล็กน้อยเช่น อาการปวดศีรษะ มักจะกล่าวโทษว่าเป็นฝีมือของ Mononoke คำว่า Mononoke นั้นเป็นคำที่มีความหมายกว้างกว่าตัวของมันเอง (Mono - สิ่งของ, Ke - จิตวิญญาณ) คนญี่ปุ่นใช้คำว่า Mononoke เพื่อเรียกแทนวิญญาณของทุกสรรพสิ่ง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีชีวิต เช่น คน, สัตว์ หรือสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น สิ่งของ, เครื่องจักร, ป่าไม้ ฯลฯ

ปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยมยังคงดำรงอยู่ทั่วไปในสังคมญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้จากสิ่งก่อสร้างเช่น ศาลเจ้า, วัดชินโต และการประกอบพิธีกรรมตามศาลเจ้าหรือวัดชินโตต่าง ๆ สำหรับนิสัยรักและผูกพันกับธรรมชาติของคนญี่ปุ่นนั้น ก็ได้รับการพิจารณาว่า ส่วนหนึ่งมาจากอิทธิพลของความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยมด้วยเช่นกัน

โดยความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) ที่ปรากฏในผลงานของสตูดิโอจิบลิ ถูกแสดงให้เห็นในรูปของสัตว์ วิญญาณ และภูตผี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.2.1 ทานูกิ (Tanuki)

ทานูกิ (Tanuki) หรืออีกชื่อหนึ่งที่รู้จักกันทั่วไปว่า หมาแรคคูน (Raccoon dog) เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดหนึ่งที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในเอเชียตะวันออก มีลักษณะคล้ายตัวแรคคูน (Raccoon) ในทวีปอเมริกาเหนือ แต่ต่างกันตรงที่ทานูกิจะไม่มีขนเป็นรูปวงแหวนในบริเวณหาง ในประเทศญี่ปุ่นทานูกิสามารถพบได้ในแถบฮอกไกโด, ฮอนชู, ชิโกกุ และคีวชู อาหารของทานูกิคือสัตว์ตัวเล็ก ๆ เช่น หนู และผลไม้ป่าต่าง ๆ ทานูกิจะอาศัยอยู่ในโพรงใต้ดินที่ขุดขึ้นเองหรือตามโพรงของต้นไม้ใหญ่ เมื่อถึงฤดูผสมพันธุ์ทานูกิจะออกลูกครั้งละ 4-5 ตัวในฤดูใบไม้ผลิ

ในประเทศญี่ปุ่นมีความเชื่อว่าทานูกิมีอำนาจพิเศษ สามารถแปลงกลายเป็นคนหรือสิ่งของต่าง ๆ ได้ นอกจากนั้นยังเชื่อว่าทานูกิสามารถเสกใบไม้ให้กลายเป็นเงินได้อีกด้วย ทานูกิมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับสุนัขจิ้งจอก (Kitsune) ซึ่งเป็นสัตว์ที่สามารถแปลงกายได้เช่นกัน ในเรื่องของความเจ้าเล่ห์ แต่สิ่งที่ทำให้ทานูกิแตกต่างจากสุนัขจิ้งจอกก็คือ จุดประสงค์ของการแปลงกายแต่ละครั้ง มักจะเป็นไปด้วยความสนุกสนาน ต้องการหยอกล้อเล่นกับมนุษย์มากกว่าต้องการทำร้ายร่างกายหรือว่าขู่มให้ตกใจกลัว

ทานูกิ เป็นสัตว์ที่อยู่คู่กับนิทานโบราณและตำนานของญี่ปุ่น ในเรื่องบุนบุคุ ชะกะมะ (Bunbuku Chagama) เล่าถึงตัวทานูกิที่ถูกคนช่วยชีวิตเอาไว้ จึงแปลงร่างมาเป็นกาชงชานำโชคเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ นอกจากนั้นยังมีสำนวนภาษาอื่น ๆ ที่มีคำว่าทานูกิประกอบอยู่ด้วย เช่น ทะนุกิโซบะ (Tanuki-soba) บะหมี่น้ำที่โรยหน้าด้วยเศษแป้งทอดเต็มপুরะ, ทะนุกิโอะยะจิ (Tanuki oyaji) ให้เรียกผู้ชายมีอายุที่เจ้าเล่ห์, ทะนุกิ เนะอิริ (Tanuki neiri) อาการ

แก่งทำเป็นหลับ เหมือนตัวทามาจิที่เวลาตกใจจะแก่งหลับ หรือทำเป็นตาย หรือ ทะนุคิ บะยะชิ (Tanuki bayashi) ซึ่งแปลว่า เพลงทามาจิ ใช้สำหรับเรียกเพลงตามงานเทศกาลที่มีเสียงกลอง ประกอบ เนื่องจากมีเสียงดังคล้ายกับเสียงเวลาตีฟูกของตัวทามาจิ

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง “ทามาจิ (Tanuki)” ได้แก่เรื่อง Pom Poko ในฐานะที่เป็นสัตว์ซึ่งมีอำนาจพิเศษสามารถแปลงกายได้

2.2.2.2 สุนัขจิ้งจอก (Kitsune)

สุนัขจิ้งจอก (Kitsune) เป็นสัตว์หนึ่งใน 3 ชนิดที่คนญี่ปุ่นเชื่อว่ามีอำนาจพิเศษ สามารถแปลงกายได้ (ทามาจิ, สุนัขจิ้งจอก, แมว) อาจจะเป็นด้วยลักษณะที่ปราดเปรียวของมัน และความสามารถในการเอาตัวรอดจากอันตราย ทำให้ภาพลักษณ์ของสุนัขจิ้งจอกมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับความเจ้าเล่ห์ ซ่อนเร้น ซึ่งเป็นไปในทางลบมากกว่าตัวทามาจิ

ตามความเชื่อโบราณ สุนัขจิ้งจอกมักจะแปลงกายเป็นผู้หญิงสาวเพื่อออกหลอกลวงมนุษย์ และมีความเชื่อว่าสุนัขจิ้งจอกมักจะเกี่ยวข้องกับไฟ ดังปรากฏในสำนวนญี่ปุ่นว่า คิทสึเนะบิ (Kitsunebi) หรือ ไฟสุนัขจิ้งจอก ที่ใช้เรียกไฟที่เห็นตามป่าเขาในเวลากลางคืน หรือคำว่า คิทสึเนะ โนะ โยะเมะอิริ (Kitsune on yomeiri) หรือ เจ้าสาวสุนัขจิ้งจอก ที่ใช้เรียกขบวนแห่เจ้าสาวที่ถือโคมไฟเป็นขบวนยาว

สุนัขจิ้งจอกมักปรากฏกายอยู่บ่อยครั้งในตำนาน หรือนิทานโบราณของญี่ปุ่น เช่น เรื่อง คิทสึเนะ เนียวโบ (Kitsunebi Nyoubou) ซึ่งเป็นเรื่องของสุนัขจิ้งจอกที่แปลงร่างเป็นหญิงสาว มาแต่งงานอยู่กับมนุษย์ และยังถูกนำมาใช้เป็นชื่อของอาหาร เช่น คิทสึเนะ อุด้ง (Kitsune-udon) บะหมี่น้ำชนิดหนึ่งใส่แผ่นเต้าหู้ทอด ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นของโปรดของสุนัขจิ้งจอก

มีความเชื่อกันว่า สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นทั้งเทพเจ้าผู้พิทักษ์คุ้มครอง และเป็นผู้ส่งสารให้แก่พระแม่โพสพ หรือเทพอินาริ (Inari) ตามความเชื่อของศาสนาชินโต การที่สุนัขจิ้งจอกได้รับการยกย่องเช่นนี้ เนื่องจากพวกมันช่วยปกป้องข้าวที่กำลังงอกงามอยู่ในนา ด้วยการจับหนูนามากินเป็นอาหาร

ที่ศาลเจ้าฟูชิมิ อินาริ ซึ่งเป็นศาลเจ้าที่เก่าแก่ที่สุดในนครเกียวโต มีรูปปั้นสุนัขจิ้งจอกในอิริยาบถต่าง ๆ ตั้งเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นการสะท้อนให้เห็นได้อย่างดี ถึงความนับถือในตัวสุนัขจิ้งจอกของชาวญี่ปุ่น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง “สุนัขจิ้งจอก (Kitsune)” ได้แก่เรื่อง Pom Poko ในฐานะที่เป็นสัตว์ซึ่งมีอำนาจพิเศษสามารถแปลงกายได้ และเรื่อง My Neighbor Totoro ในฉากที่ ชิตสึกิ และ เมย์ ไปยืนรอรับพ่อกลับจากที่ทำงานในวันฝนตก ในฉากนี้ใกล้ ๆ กับป้ายรถเมล์ที่ทั้งคู่ยืนรอ มีศาลเจ้าเก่าแห่งหนึ่งตั้งอยู่ และภายในศาลเจ้านั้นก็

สลักหินของหมาจิ้งจอก ตั้งอยู่ข้างหน้าและภายในศาลเจ้าหลายตัว เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของชาวญี่ปุ่น เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของสุนัขจิ้งจอก

2.2.2.3 แมว (Neko)

เมื่อพูดถึงแมว คนญี่ปุ่นมักจะนึกถึงแมวซึ่งเป็นตัวเอกในเรื่อง "ข้าคือแมว" (Wagahai wa Neko de Aru) ซึ่งเป็นบทประพันธ์ชื่อของ นัทสึเมะ โซเซกิ (Natsume Souseki)

ภาพลักษณ์ของแมว (Neko) ในสายตาคนญี่ปุ่นมีทั้งดีและไม่ดี ในด้านไม่ดีนั้นญี่ปุ่นเชื่อว่าแมวเป็นสัตว์ที่มีอำนาจพิเศษ สามารถแปลงกายมาหลอกมนุษย์ได้เช่นเดียวกับ ทานุกิ และสุนัขจิ้งจอก ส่วนในด้านหรือนิทานโบราณของญี่ปุ่น ก็มีเรื่องแมวที่กลายร่างเป็นปิศาจรวมอยู่ด้วย นอกจากนั้นยังมีคำกล่าวถึงแมวในทางลบอีกว่า "ฆ่าแมวตายจะเคราะห์ร้ายไป 7 ชั่วคน"

ในด้านที่ดีนั้น นอกจากเรื่อง อุซึกูโมะ กับแมวแทนคุณ ที่กล่าวไปแล้ว ในบทที่ 4 ตอนที่ 2 คนญี่ปุ่นยังนำแมวมาเป็นสัญลักษณ์ของความโชคดีในด้านการค้า มีความเชื่อว่ารูปปั้นแมวยกขาหน้าขึ้นขาเดียวที่เรียกว่า "แมวกวัก" (Maneki-neko) จะช่วยเรียกลูกค้า ทำให้กิจการหรือการงานเจริญรุ่งเรือง เพราะคนญี่ปุ่นเชื่อว่า "การกวักเรียก" หรือ Maneki นั้นเป็นการกวักเพื่อนำโชค ตามภัตตาคารหรือร้านค้าต่าง ๆ มักจะมีแมวกวักตั้งไว้เรียกลูกค้าหน้าร้านเสมอ

ชาวตะวันตกอาจจะมีความเชื่อว่าแมวดำ เป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของแม่มด แต่คนญี่ปุ่นไม่มีความเชื่อเช่นนั้น และคนญี่ปุ่นเชื่อว่าโปรดของแมวคือปลาแห้ง ดังจะเห็นได้จากสำนวนที่ว่า "ยื่นปลาแห้งให้แมว" (Neko ni katsuobushi) ส่วนเสียงร้องของแมวนั้น คนญี่ปุ่นจะได้ยินเป็น เนียงเนียง (Nyan-nyan) หรือว่า เนียเนีย (Nyaa-nyaa)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง "แมว (Neko)" ได้แก่เรื่อง The Cat Returns ในฐานะที่เป็นสัตว์ซึ่งรู้จักทดแทนบุญคุณคน

2.2.2.4 หิ่งห้อย (Hotaru)

หิ่งห้อย (Hotaru) เป็นสัตว์ที่ผูกพันกับตำนาน เรื่องเล่าโบราณของญี่ปุ่นมาช้านาน เรื่องเล่าหนึ่งที่รู้จักกันดี คือเรื่องของนักปราชญ์ยากจนชาวจีนคนหนึ่ง ที่ไม่มีเงินแม้แต่จะซื้อตะเกียงน้ำมันมาใช้ จึงต้องอาศัยแสงของหิ่งห้อยในฤดูร้อนเพื่อเรียนหนังสือแทน

มีบทกลอนญี่ปุ่นจำนวนมากในช่วงศตวรรษที่ 8 ที่บันทึกไว้ในหนังสือรวมกวีนิพนธ์มันโยชู (Man'yoshu) เปรียบเทียบหิ่งห้อยไว้กับความรักที่รุนแรง เซอิ โชนางอน (Sei Shonagon) นักประพันธ์สตรีที่ยิ่งใหญ่ในสมัยเฮอัน ซึ่งแต่งเรื่อง "หนังสือข้างหมอน" (Marura no soushi) ได้กล่าวไว้ว่า สำหรับเธอแล้วสิ่งที่น่าสนใจที่สุดก็คือ หิ่งห้อยที่ปรากฏตัวในฤดูร้อนของคืนที่ท้องฟ้าไร้แสงจันทร์

ตามความเชื่อของจีนโบราณ เชื่อกันว่าวิญญาณของคนที่ตายไปแล้ว จะกลายร่างไปเป็นหิ่งห้อย ซึ่งในประเทศญี่ปุ่นก็มีตำนานที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ด้วยเช่นกัน ในสมัยเอโดะ (1600-1868) การชมหิ่งห้อยเป็นที่นิยมกันอย่างมาก โดยจะมีเรือพิเศษสำหรับชมหิ่งห้อยโดยเฉพาะ สถานที่ซึ่งนิยมไปกันก็คือ แม่น้ำอุจิกะวะ (Ujigawa) ในนครเกียวโต และที่ริมฝั่งของทะเลสาบบิวะ (Biwa) ในจังหวัดซิงะ (Shiga)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง “หิ่งห้อย (Hotaru)” ได้แก่เรื่อง Grave of the Fireflies ในฐานะสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์แทนวิญญาณของ เซตะ และ เซ็ตสึโกะ สองพี่น้องซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง ที่ต้องจบชีวิตลงเพราะความเลวร้ายของสงคราม

2.2.2.5 วิญญาณและภูตผี

ความเชื่อเรื่องวิญญาณและภูตผี เป็นความเชื่อที่อยู่คู่กับสังคมญี่ปุ่นมาช้านาน สำหรับวิญญาณนั้น คนญี่ปุ่นเชื่อว่าในทุกหนแห่งและทุกสรรพสิ่ง ล้วนแล้วแต่มีวิญญาณสิงสถิตย์อยู่ ไม่ว่าจะเป็นวิญญาณชั้นสูงที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น เทพ (Kami) หรือวิญญาณทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่า Mononoke ส่วนภูตผีนั้น มีปรากฏให้เห็นอยู่ในวรรณกรรมทั่วไปของญี่ปุ่น

วรรณกรรมเกี่ยวกับภูตผีซึ่งรู้จักกันดีในญี่ปุ่น ได้แก่ นิฮอนเรียวอิคิ (Nihon Ryōiki) ที่แต่งในศตวรรษที่ 9, คนจะซุ โมะโนะงะตะริ (Konjaku Monogatari) ในศตวรรษที่ 12, อุเกะทสึ โมะโนะงะตะริ (Ugetsu Monogatari) ศตวรรษที่ 18⁶⁸ และ ไคดัน (Kaidan) หนังสือรวมเรื่องสั้นเกี่ยวกับผีซึ่งแต่งโดย ลัฟคาดีโอ เฮิร์น (Lafcadio Hearn)⁶⁹ ในปี ค.ศ. 1904

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง “วิญญาณ” ได้แก่เรื่อง My Neighbor Totoro ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปของตัว โทโทโร่ ซึ่งเป็นตัวแทนของจิตวิญญาณแห่งผืนป่า, Princess Mononoke ในรูปของตัว โคดามะ (Kodama) ซึ่งเป็นวิญญาณแห่งต้นไม้ และ Grave of the Fireflies ที่ปรากฏให้เห็นในรูปของหิ่งห้อย ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์แทนวิญญาณของ เซตะ และ เซ็ตสึโกะ สองพี่น้องซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

⁶⁸ อุเกะทสึ โมะโนะงะตะริ (Ugetsu Monogatari) ได้ถูกนำไปสร้างเป็นภาพยนตร์ในชื่อเดียวกัน และได้รับรางวัลกรังปรีซ์ ที่เมืองเวนิสเมื่อปี ค.ศ. 1953

⁶⁹ ลัฟคาดีโอ เฮิร์น (Lafcadio Hearn) เป็นนักเขียน นักแปล เกิดที่ประเทศกรีซ เติบโตในดับบลิน เดินทางมายังญี่ปุ่นในปี 1890 และมีงานเขียนหลายเล่มเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่น เช่น Glimpses of Unfamiliar Japan (1894), Kokoro (1896) เฮิร์นได้แต่งงานกับ โคะอิซึมิ เซ็ตสึโกะ และเปลี่ยนสัญชาติเป็นญี่ปุ่น โดยคนทั่วไปรู้จักเขาในชื่อ โคะอิซึมิ ยะคุโมะ (Koizumi Yakumo)

ส่วนผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนความเชื่อเรื่อง “ภูตผี” ได้แก่เรื่อง Pom Poko, Princess Mononoke และ Spirited Away โดยทุกเรื่องที่กล่าวมา ล้วนมีตัวละครที่เป็นภูตผีปรากฏกายให้เห็นในรูปแบบที่ต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็น ยักษ์มีเขา (Oni), คับปะ (Kappa), ฝิตาเดียว (Hitotsume-Kozou), อสูรทาทาริ (Tatari Gami), ปีศาจไร่น้ำ (Kaonashi) เป็นต้น

2.3 วรรณกรรม (นิทาน, เรื่องสั้น, กลอนไฮกุและบะโช)

วรรณกรรมญี่ปุ่นที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน คือบันทึกโคะจิกิ (Kojiki, ค.ศ. 712) และบันทึกนิฮอน โชกิ (Nihon Shoki, ค.ศ. 720) ซึ่งเป็นบันทึกประวัติศาสตร์โบราณ ที่บอกเล่าถึงความเป็นมาของชนชาติญี่ปุ่น

นอกจากบันทึกโคะจิกิ และนิฮอน โชกิ แล้ว วรรณกรรมในยุคโบราณของญี่ปุ่นที่มีคุณค่าไม่แพ้กันก็คือ มั่นโยชู (Man'yoshu, ค.ศ. 770) หนังสือรวมกวีนิพนธ์ที่เก่าแก่ที่สุด มีทั้งหมด 20 เล่ม ประกอบด้วยคำกลอนจำนวน 4,500 บท ที่แต่งโดยนักแต่งชายหญิงทุกระดับ ทั้งเยาว์และสูงอายุ จากจักรพรรดิ จักรพรรดินี ไปจนถึง ทหาร ชาวนา และนักเขียนนิรนาม

ในสมัยโบราณประเทศญี่ปุ่นไม่มีตัวอักษรใช้ ดังนั้นวัฒนธรรมพื้นบ้านต่าง ๆ จึงล้วนสืบทอดด้วยวิธีการเล่าแบบปากต่อปาก จวบจนกระทั่งญี่ปุ่นได้รับเอาตัวอักษรคันจิ (Kanji) จากจีนมาใช้ และพัฒนาตัวอักษรฮิรางานะ (Hiragana) และคาตากะนะ (Katakana) ขึ้นมาใช้เองในภายหลัง จึงทำให้วงการวรรณกรรมของประเทศญี่ปุ่นพัฒนา แพร่หลายมากขึ้น

สำหรับบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้าน “วรรณกรรม” ที่ถูกบันทึกหรือสะท้อนอยู่ในผลงานของสตูดิโอจิบลินั้น พบด้วยกันทั้งหมด 5 เรื่อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1 นิทานเรื่อง โมโมทาโร่ (เจ้าหนูลูกท้อ (Momotaro))

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีตากับยายสองผู้เฒ่าอาศัยอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในทุกวันที่ยาอากาศแจ่มใส ตาจะชวนเขาไปตัดและเก็บกิ่งไม้เพื่อนำมาทำเป็นฟืน และแบ่งบางส่วนไปขายในเมืองเป็นอาชีพหลัก ส่วนยายก็จะแบกผ้าใส่กระดังและเอาไปซักที่แม่น้ำ ทั้งสองคนทำแบบนี้เป็นกิจวัตรประจำวันเสมอมา

ในวันหนึ่งขณะที่ยายกำลังซักผ้าอยู่อย่างเพลิดเพลิน ยายก็สังเกตเห็นสิ่งประหลาดลอยทวนน้ำมา เมื่อสิ่งนั้นลอยเข้ามาใกล้ ยายก็ตกใจและแปลกใจอย่างมาก เพราะสิ่งประหลาดนั้นก็คือลูกท้อขนาดยักษ์สีชมพูท่าทางน่ากิน ยายเห็นดังนั้นจึงนึกในใจขึ้นว่า “ลูกท้ออะไรจะใหญ่ขนาดนี้ ตาต้องดีใจแน่ ๆ เลย เพราะตาชอบกินลูกท้อมาก” แล้วยายก็ลื่นน้ำไปอุ้มลูกท้อยักษ์นั้นกลับบ้านไป

เมื่อตกเย็นตากลับมาถึงบ้าน พอตาเห็นลูกท้อยักษ์ก็ตกใจ และก็พูดออกมาว่า "ทำไมมันถึงได้ใหญ่ขนาดนี้ แต่ว่าสงสัยคงจะต้องอ่อยมาก ๆ ด้วยแน่เลยนะ" ยายเมื่อเห็นตาพูดดังนั้นจึงหยิบมิดอี้ได้ขึ้นมาตั้งท่าเตรียมที่จะผ่าลูกท้อ แต่ทันใดนั้นเองลูกท้อยักษ์ก็แตกออกเป็น 2 ซีก พร้อมกับมีเสียงร้องดัง "อู๊ว ๆ ๆ" มาจากข้างใน

เมื่อตากับยายชะโงกหน้าเข้าไปดูใกล้ ๆ ก็พบเด็กผู้ชายหน้าตาน่ารัก น่าเอ็นดู อยู่ภายในลูกท้อ ตากับยายดีใจมาก เพราะคิดว่าเป็นของขวัญที่พระเจ้าประทานมาให้พวกเขาทั้งสอง คนที่ไม่มีลูก หลังจากนั้นทั้งสองจึงรับเด็กชายไว้เป็นลูกและตั้งชื่อให้ว่า โมโมทาโร่ (เจ้าหนูลูกท้อ)

โมโมทาโร่ เป็นเด็กที่โตเร็วอย่างน่าอัศจรรย์ และที่สำคัญยังขยันขันแข็ง คอยช่วยตาและยายทำมาหากินอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ทำให้ตากับยายรักและเอ็นดู โมโมทาโร่ มาก และทั้งสามคนก็อาศัยอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขเรื่อยมา

อยู่มาวันหนึ่ง มีคนขายยาเดินทางมาที่หมู่บ้านของ โมโมทาโร่ และได้เล่าเรื่องราวได้ฟังว่า ในช่วงนี้มียักษ์จากเกาะยักษ์ (โอนิ กาจิมะ) ออกมาเที่ยวเล่นพ่วนอยู่ตามหัวเมืองและหมู่บ้านชนเมือง สร้างความเดือดร้อนไปทั่ว ด้วยการขโมยของมีค่าและเสบียงอาหารของชาวบ้านไปจนหมด ชาวบ้านคนไหนที่ไม่ยอมก็จะถูกยักษ์ทำร้ายเอา เมื่อ โมโมทาโร่ ได้ยินดังนั้นจึงรู้สึกโกรธมาก และเอ่ยปากอาสาจะเป็นคนไปปราบยักษ์อันธพาลเสียเอง

ตากับยายได้ยินดังนั้นก็เอ่ยปากห้ามด้วยความเป็นห่วง แต่เมื่อรู้ว่าไม่สามารถจะห้าม โมโมทาโร่ ได้ ตากับยายจึงอวยพรให้กับ โมโมทาโร่ พร้อมกับมอบขนมคิบิดังโงะ (Kibidanko : ขนมหวานที่ทำจากข้าวเหนียว) ให้ โมโมทาโร่ นำติดตัวไปด้วย ขนมคิบิดังโงะ ที่ยายเป็นคนทำนั้นเป็นของวิเศษ เมื่อกินแล้วสามารถช่วยเพิ่มพลังกำลังได้ กินหนึ่งลูกจะมีพลังเท่ากับคนสิบคน กินสองลูกจะมีพลังเท่ากับคนร้อยคน กินสามลูกก็จะมีพลังเท่ากับคนหนึ่งพันคน เมื่อเห็นดังนั้น โมโมทาโร่ จึงรับขนมมาเก็บไว้และเดินทางออกจากหมู่บ้านไปอย่างกล้าหาญ

ในระหว่างทางที่กำลังเดินทางอยู่ โมโมทาโร่ ก็ได้ยินเสียงเห่าของสุนัขตัวหนึ่ง มันวิ่งเข้ามาหา โมโมทาโร่ พร้อมกับพูดว่า "โมโมทาโร่ โมโมทาโร่ซัง คุณคิบิดังโงะที่ผูกไว้ที่เอวท่านช่างมีกลิ่นหอมหวานเหลือเกิน แบ่งให้ข้ากินบ้างจะได้ไหม แล้วข้าจะยอมเป็นบริวารของท่าน"

โมโมทาโร่ บอกสุนัขไปว่าตนเองกำลังจะเดินทางไปปราบยักษ์ที่เกาะอันไกลโพ้น สุนัขจึงกล่าวต่อไปว่า "ถ้าท่านยอมให้ขนมกับข้า ข้าก็ยินดีจะร่วมเดินทางไปปราบยักษ์เป็นเพื่อนท่าน" โมโมทาโร่ ได้ยินดังนั้นจึงหยิบขนมคิบิดังโงะจากถุงแบ่งให้สุนัขกิน หลังจากนั้นเขาก็ได้สุนัขเป็นเพื่อนร่วมเดินทาง

เมื่อทั้งสองออกเดินทางไปได้สักพัก ก็มีลิงตัวหนึ่งออกมาทัก โมโมทาโร่ พร้อมกับพูดเช่นเดียวกับที่สุนัขเคยพูด "โมโมทาโร่ โมโมทาโร่ซัง คุณคิบิดังโงะที่ผูกไว้ที่เอวท่านช่างมีกลิ่น

หอมหวานเหลือเกิน แบ่งให้ข้ากินบ้างจะได้ไหม แล้วข้าจะยอมเป็นบริวารของท่าน" โมโมทาโร่ จึงยื่นขนมให้ลิงกิน และได้ลิงมาเป็นพวกตัวที่สอง

หลังจากทั้งสามออกเดินทางได้ไม่ไกล ก็มีนกมาทัก โมโมทาโร่ เช่นเดียวกับที่สุนัขและลิงเคยพูด "โมโมทาโร่ โมโมทาโร่ซัง ถูกคิบิด้งโงะที่ผูกไว้ที่เอวท่านช่างมีกลิ่นหอมหวานเหลือเกิน แบ่งให้ข้ากินบ้างจะได้ไหม แล้วข้าจะยอมเป็นบริวารของท่าน" โมโมทาโร่ จึงยื่นขนมให้กับนกอีก สุดท้ายแล้ว โมโมทาโร่ ก็ได้เพื่อนร่วมเดินทางเพิ่มเป็นสามตัว

ทั้งสี่มุ่งหน้าไปที่ทะเลและนั่งเรือตรงไปยังเกาะยักษ์ แม้จะต้องเผชิญกับพายุลูกใหญ่กลางทะเล แต่ โมโมทาโร่ กับพวกก็สามารถเดินทางมาถึงเกาะยักษ์ได้อย่างปลอดภัย เมื่อขึ้นฝั่ง โมโมทาโร่ ก็วิ่งนำหน้าไปยังปราสาทซึ่งเป็นที่อยู่ของยักษ์ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะ แต่ โมโมทาโร่ ก็ต้องชะงักเพราะเบื้องหน้ามีประตูเหล็กขนาดใหญ่ขวางทางไว้ เมื่อลิงเห็นดังนั้นจึงร้องออกมาว่า "ถึงหน้าที่ของข้าแล้ว" พร้อมกับปีนขึ้นไปบนกำแพงประตู และเข้าไปเปิดประตูจากข้างใน

เมื่อ โมโมทาโร่ และพวกบุกเข้าไปข้างใน ก็เผชิญกับเหล่ายักษ์ที่กำลังล้อมวงฉลองความสำเร็จที่สามารถขโมยทรัพย์สมบัติจากชาวบ้านมาได้ และเริ่มต้นต่อสู้กับยักษ์ด้วยความกล้าหาญ โมโมทาโร่ จับยักษ์ทุ่มลงพื้นแล้วตัวแล้ว ตัวแล้ว สุนัขก็ตรงรี่เข้าไปกัดจนพวกยักษ์ต้องร้องออกมาด้วยความเจ็บปวด ลิงกระโจนเข้าตะกุกช่วยซ่อนหน้า ชวนตาพวกยักษ์ พร้อม ๆ กับนกที่บินเข้าไปใช้จะงอยปากอันแหลมคมช่วยไล่จิก

ยักษ์ทั้งฝูงไม่สามารถสู้ โมโมทาโร่ และพวกได้ จึงวิ่งหนีเข้าไปหาหัวหน้ายักษ์ เมื่อหัวหน้ายักษ์เห็นดังนั้นจึงเดินถือกระบองออกมาไล่ฟาด แต่ โมโมทาโร่ ไม่กลัว กระโดดหลบอย่างรวดเร็วและตรงเข้าจับหัวหน้ายักษ์ทุ่มลงกับพื้นเสียงดังสนั่น

สุดท้ายพวกยักษ์ทั้งหมดยอมแพ้ และคืนทรัพย์สินที่แย่งชิงมาจากชาวบ้านให้กับ โมโมทาโร่ พร้อมกับสัญญาว่าจะไม่ทำความชั่วอีกต่อไป โมโมทาโร่ ได้ยินดังนั้นจึงยอมยกโทษให้และนำทรัพย์สมบัติทั้งหมดกลับมาแจกคืนให้กับชาวบ้าน เมื่อคืนสมบัติเรียบร้อยแล้ว โมโมทาโร่ สุนัข ลิง และนก ก็เดินทางกลับมามาหาตากับยายที่หมู่บ้าน และทั้งหมดก็อาศัยอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขตลอดไป

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ "นิทานเรื่อง โมโมทาโร่ เจ้าหนูลูกท้อ (Momotaro) ได้แก่เรื่อง My Neighbors the Yamadas ในบทนำเรื่อง (Prologue) ซึ่งเป็นตอนแนะนำความเป็นมา และอุปนิสัยของตัวละครต่าง ๆ ในครอบครัวยามาดะ ในตอนนี้จะมีฉากหนึ่งที่กล่าวถึงลูก ๆ ว่าเป็นเหมือนห่วงโซ่ ที่ช่วยคล้องใจของคนในบ้านเข้าด้วยกัน และเปรียบเทียบการเกิดของ โนโบรุ ลูกชายคนโตของครอบครัวยามาดะ ว่าเป็นสิ่งที่เทพเจ้าประทานมาให้ เหมือนกับ โมโมทาโร่ เด็กที่เกิดจากลูกท้อ ซึ่งเป็นสิ่งล้ำค่าที่เทพเจ้าประทานมาให้กับสองตายาย (พ่อและแม่) ที่ไม่มีลูก

2.3.2 นิทานเรื่อง คางุยะ เจ้าหญิงกระบอกไม้ไผ่ (Kaguya-hime)

กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีตาและยายคู่หนึ่งอาศัยอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ทั้งคู่มีอาชีพสานตระกร้าไผ่ขาย ทุก ๆ วันตาจะมีหน้าที่ไปตัดไม้ไผ่ ส่วนยายก็จะเอาไม้ไผ่ที่ตัดมาให้มาสานเป็นตะกร้า ทั้งคู่ทำอาชีพนี้เรื่อยมาจนกระทั่งมีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกล

ในวันหนึ่งขณะที่ตากำลังเลือกไม้ไผ่อยู่ในดงไผ่ ตาก็เลื้อยไปเห็นต้นไผ่ประหลาดต้นหนึ่ง ซึ่งที่โคนต้นส่องแสงเป็นประกายเรืองรองอยู่ ด้วยความสงสัยว่าจะมีอะไรอยู่ข้างใน ตาจึงลงมือตัดไม้ไผ่ต้นนั้นทันที พอไผ่แยกออกจากกันตาก็ต้องร้องออกมาด้วยความตกใจ เพราะตรงรอยแยกที่ผ้านั้น ปรากฏมีเด็กผู้หญิงตัวน้อยนอนอยู่ข้างใน หน้าตาของเด็กหญิงนั้นสวยงาม น่ารัก เปรียบได้กับความงามของพระจันทร์เต็มดวงที่กำลังส่องแสงอยู่บนท้องฟ้า

เมื่อตาเห็นดังนั้นจึงรีบอุ้มเด็กน้อยกลับไปหายายที่บ้าน พร้อมกับเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้ยายฟัง ยายเมื่อฟังจบก็ดีใจอย่างมาก เพราะคิดว่าเด็กผู้หญิงคนนี้เป็นของขวัญที่พระเจ้าประทานมาให้ หลังจากนั้นสองตายายก็เลี้ยงดู ให้ความรักเด็กคนนี้เหมือนกับลูกแท้ ๆ ของตัวเอง และแล้วเด็กน้อยที่พระเจ้าประทานมาให้ก็โตวันโตคืน พร้อมกับความสุขที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามอายุ

ตาและยายเห็นว่าลูกสาวของตนมีหน้าตาางดงาม ก็คิดอยากจะหาเสื้อผ้าดี ๆ ให้นางใส่ แต่ตากับยายเป็นคนยากจน จึงไม่มีเงินทองมากพอที่จะซื้อเสื้อผ้าสวย ๆ ได้ แต่แล้ววันหนึ่งในขณะที่ตากำลังตัดต้นไม้ไผ่ก็ได้ยินเสียงดัง “กริ่ง กริ่ง...” ออกมาจากต้นไผ่ แล้วก็มีเงินทองจำนวนมากไหลออกมา เมื่อเห็นดังนั้นตาจึงร้องออกมาด้วยความดีใจ เพราะคิดว่าตนเองมีเงินมากพอที่จะหาซื้อเสื้อผ้าสวย ๆ ให้ลูกสาวใส่ได้แล้ว

หลังจากได้ใส่เสื้อผ้าสวย ๆ ความงามของลูกสาวก็ยิ่งเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และที่น่าอัศจรรย์ก็คือ พอลูกสาวโตขึ้นอีกนิด ก็ปรากฏเงินทองไหลออกมาจากต้นไผ่ให้ตาทีหนึ่ง พอโตขึ้นเงินทองก็ไหลออกมาอีก เป็นอย่างนี้มาตลอด เหมือนต้นไม้ใจจะมอบเงินทองให้กับตา เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเด็กที่เกิดจากต้นไผ่คนนี้ หลังจากนั้นสองตายายก็กลายเป็นคนร่ำรวย สามารถใช้ชีวิตได้ด้วยความสุขสบาย

ความงามของเด็กสาวที่เกิดจากต้นไผ่เป็นที่ขึ้นชื่อลือชาไปทั่ว จนใคร ๆ ตั้งฉายาให้กับนางว่า “คางุยะ ฮิเมะ” (Kaguya-hime) หมายถึง เจ้าหญิงที่งดงาม เปรียบได้กับแสงของดวงจันทร์ในยามเต็มดวง เมื่อความงามของ คางุยะ เลื่องลือขึ้นเรื่อย ๆ ก็ทำให้มีผู้ชายจากทั่วทุกสารทิศมาหาเพื่อขอนางไปเป็นภรรยา

ครั้งหนึ่งมีลูกชายของเจ้าเมืองและมหาเศรษฐี มารุมแย่งขอ คางุยะ แต่งงานพร้อม ๆ กันถึงห้าคน ทุกคนต่างสัญญาว่าจะทำให้นางมีความสุขอย่างสุขสบาย ตาและยายเห็นดังนั้นก็รู้สึกหนักใจมาก เพราะไม่รู้ว่าจะสมควรยก คางุยะ ให้กับใครดี

แต่เนื่องจาก คางยูเย่ ยังไม่ต้องการจะมีคู่ครอง นางจึงออกอุบาย บอกกับลูกชายของเจ้าเมืองและมหาเศรษฐีทั้งห้าคน ว่า "เอาอย่างนี้ก็แล้วกัน ถ้าผู้ใดอยากจะได้เข้าไปเป็นภรรยา ผู้นั้นจะต้องไปหาของกำนัลที่ข้าต้องการ มากำนัลให้กับข้าให้ได้ ใครสามารถทำได้เป็นคนแรกข้าก็จะยอมแต่งงานกับผู้นั้นทันที" โดยของกำนัลที่ คางยูเย่ ต้องการก็คือ ของมีค่าหายากซึ่งอยู่ที่ดินแดนอันห่างไกล โดยแต่ละคนได้รับเงื่อนไขดังต่อไปนี้

คนแรก ให้ไปหาอ่างหินของพระพุทธเจ้าที่ประเทศอินเดีย คนที่สอง ให้ไปหากิ่งไม้ทองคำที่ออกดอกเป็นลูกแก้วที่ไฮรายามะ คนที่สาม ให้ไปหาเสื้อที่ทำมาจากขนของหนูไฟที่ประเทศจีน คนที่สี่ ให้ไปหาร้อยลูกแก้วห้าลูกที่เปล่งแสงประกายแวววาว ซึ่งร้อยลูกแก้วนี้เป็นของพญานาคที่อาศัยอยู่ในทะเลอันห่างไกล และคนที่ห้า ให้ไปหาเปลือกหอยชนิดหนึ่ง ที่นางแอ่นได้นำเอาไปซ่อนไว้ในวังซึ่งสร้างอยู่บนที่สูง

เนื่องจากเงื่อนไขที่ คางยูเย่ ตั้งไว้ยากจนเกินไป ทำให้ชายหนุ่มทั้งห้าไม่สามารถทำตามความประสงค์ของนางได้สำเร็จ บางคนก็ถูกนางจับได้ว่าของที่หามาให้เป็นของปลอม บางคนก็ประสบอุบัติเหตุระหว่างการเดินทาง จนต้องเลิกล้มความตั้งใจไป สุดท้าย คางยูเย่ ก็สามารถใช้ชีวิตอย่างสงบสุขตามที่นางต้องการได้อีกครั้ง

แต่ความสวยงามของนางก็ยังคงถูกร่ำลือต่อไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งรู้ถึงหูของท่านมิกาโดะซึ่งเป็นผู้ปกครองนครเข้า ท่านมิกาโดะจึงสั่งให้ทหารถือสารเดินทางไปหา คางยูเย่ โดยเนื้อความในสารนั้นมีใจความว่าต้องการที่จะได้ คางยูเย่ มาเป็นสนม และถ้าตากับยายยินยอมก็จะแต่งตั้งให้ทั้งคู่ได้เป็นอำมาตย์ มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบายไปชั่วชีวิต

เมื่อ คางยูเย่ ได้ยินดังนั้นก็นั่งก้มหน้าร้องไห้ พร้อมกับบอกตาและยายว่าไม่ต้องการที่จะแต่งงาน เมื่อตาและยายเห็น คางยูเย่ ร้องไห้เสียใจจึงปลอมนางว่าไม่ต้องเป็นห่วงไป และได้ตอบปฏิเสธคำขอของท่านมิกาโดะ ไปในที่สุด

แต่เวลาแห่งความสุขก็คงอยู่ได้ไม่นาน เมื่อฤดูใบไม้ผลิมาเยือน บนท้องฟ้ายามค่ำคืนประดับไปด้วยแสงจากดวงจันทร์เปล่งประกายสวยงาม น่าจะเป็นคืนที่มีความสุข แต่ คางยูเย่ กลับมองไปที่ดวงจันทร์แล้วก็ทอดถอนใจ พร้อมกับร่ำให้น้ำตานองหน้าออกมา นางร้องไห้แบบนี้ทุกค่ำคืนจนในที่สุดตากับยายก็ทนไม่ไหว จึงเดินเข้าไปถามนางว่าทำไมต้องร้องไห้ทุกครั้งที่มีดวงจันทร์ด้วย คางยูเย่ จึงเล่าความจริงให้ทั้งคู่ฟังว่า แท้จริงแล้วนางมีชาติกำเนิดมาจากดวงจันทร์ แต่ถูกส่งมาเติบโตที่บนโลก และในคืนพระจันทร์เต็มดวงที่กำลังมาถึงนี้ ดวงจันทร์ก็จะมารับนางกลับไป ที่นางร้องไห้ก็เพราะนางยังไม่อยากกลับ แต่ก็รู้ว่าไม่สามารถขัดขืนได้

เมื่อตาและยายได้ยินดังนั้นก็ตกใจมาก และพยายามหาทางปกป้องนางด้วยการนำเรื่องทั้งหมดไปกราบทูล ท่านมิกาโดะ ซึ่งเคยหมายปอง คางยูเย่ มาเป็นสนมมาก่อน เมื่อท่านมิกาโดะทราบดังนั้น จึงได้สั่งให้ทหารประจำเมืองไปตั้งป้อม คอยคุ้มครอง คางยูเย่

และแล้วคืนจันทร์เต็มดวงก็มาถึง ในคืนนั้นเองปรากฏแสงจันทร์สาดส่องเป็นลำลงมา และบนแสงนั้นก็มิชบวนนางฟ้าค่อย ๆ ลอยตามแสงจันทร์ลงมาเพื่อรับนางกลับ เมื่อทหารประจำเมืองเห็นจึงพยายามปกป้อง คางุยะ ด้วยการระดมยิงธนูเข้าใส่ แต่ทันใดนั้นก็เกิดแสงสว่างจ้าเหมือนฟ้าผ่า สาดส่องเข้าไปที่ตาเหล่าทหาร เมื่อทหารได้รับแสงนั้นก็ตามองไม่เห็น จึงจำเป็นต้องหยุดการยิงธนูลงอย่างกะทันหัน

ตาและยายเห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ก็รู้ว่าทหารไม่สามารถปกป้อง คางุยะ ได้แน่ แล้วจึงรีบวิ่งออกมาขอรับขบวนนางฟ้าไม่ให้พา คางุยะ กลับไป แต่ก็ไม่เป็นผลสุดท้าย คางุยะ ก็จำต้องยอมเดินขึ้นไปนั่งบนเกี้ยวที่ขบวนนางฟ้าเตรียมไว้ คางุยะ เหยยปากกลาและขอบคุณตากับยายเป็นครั้งสุดท้าย ที่ช่วยเหลือเธอมาอย่างดี หลังจากนั้นขบวนนางฟ้าพร้อมกับ คางุยะ ก็ค่อย ๆ ลอยสูงขึ้นไปยังดวงจันทร์จนกระทั่งลับสายตาไป

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ "นิทานเรื่อง คางุยะ เจ้าหญิงกระบอกไม้ไผ่ (Kaguya-hime)" ได้แก่เรื่อง My Neighbors the Yamadas ในบทนำเรื่อง (Prologue) ซึ่งเป็นตอนแนะนำความเป็นมา และอุปนิสัยของตัวละครต่าง ๆ ในครอบครัว ยามาตะ ในตอนนี้จะมีฉากหนึ่งที่กล่าวถึงลูก ๆ ว่าเป็นเหมือนห่วงโซ่ ที่ช่วยคล้องใจของทุกคนในบ้านเข้าไว้ด้วยกัน และเปรียบเทียบการเกิดของ โนโนโกะ ลูกสาวคนเล็กของครอบครัว ยามาตะ ว่าเป็นสิ่งที่เทพเจ้าประทานมาให้ เหมือนกับ คางุยะ เด็กผู้หญิงที่เกิดจากกระบอกไม้ไผ่ ซึ่งเป็นสิ่งล้ำค่าที่เทพเจ้าประทานมาให้กับสองตายาย (พ่อและแม่) ที่ไม่มีลูก

2.3.3 นิทานเรื่อง การต่อสู้ระหว่างลิงกับปู (Saru Kani Kassen)

ในวันที่อากาศแจ่มใสของฤดูใบไม้ร่วง มีลิงขี้เกียจหัวโหดหนึ่งกำลังเดินกุ่มท้อง สายตาสอดส่องหาอาหารที่อาจจะตกหล่นอยู่ตามพื้นดิน เจ้าลิงเดินมองไปที่พื้นพร้อมกับปากก็บ่นไปเรื่อย ๆ ว่า "หิว ๆ ทำไมแถวนี้ไม่มีอะไรให้ข้าพจะเก็บกินได้บ้างเลยนะ" พอเดินกุ่มจนจบก็ผ่านมาและได้ยินคำบ่นของเจ้าลิง จึงพูดตาคับขึ้นว่า "บนภูเขานั้นมีลูกพลับมากมายออกผลสะพรั่ง ทำไมเจ้าไม่เก็บมากินละ จะมามัวเดินหาอยู่แบบนี้ทำไม" เจ้าลิงได้ยินจึงตอบว่า "ก็ข้าขี้เกียจปีนขึ้นไปบนภูเขานี้" พูดจบเจ้าลิงก็สอดสายตามองหาอาหารตามพื้นต่อไป

ทันใดนั้นเจ้าลิงก็มองเห็นอะไรบางอย่างตกอยู่บนพื้นใกล้ ๆ ที่แท้ก็เป็นเมล็ดลูกพลับนั่นเอง เจ้าลิงเห็นดังนั้นก็หิวเสียเพราะคิดว่าเมล็ดลูกพลับเล็กน้อยนี้เอง ไม่สามารถช่วยให้อิ่มท้องได้ แต่แล้วเจ้าลิงก็สังเกตเห็นก้อนอะไรบางอย่างกำลังเคลื่อนที่อย่างช้า ๆ เมื่อมองจนแน่ใจแล้วเจ้าลิงก็ร้องออกมาด้วยความดีใจ เพราะสิ่งนั้นก็คือนางปูบ้านนั่นเอง แต่ขณะที่กำลังจะเอื้อมมือไปหยิบเข้าปาก ก็มีเสียงพูดดังลั่นออกมาจากใต้ซอ้าน ที่แท้เสียงนั้นก็เสียงของแม่ปูที่กำลังแบกซอ้านกลับไปให้ลูก ๆ กินนั่นเอง

เจ้าลิงเห็นดังนั้นจึงเอ่ยปากขอแบ่งข้าวปั้นจากแม่ปูครึ่งหนึ่ง แต่แม่ปูตอบปฏิเสธเพราะนางต้องการนำกลับไปเป็นอาหารให้กับลูก ๆ ที่รออยู่ พร้อมกับทำท่าจะเดินต่อไป ด้วยความเจ้าเล่ห์ เจ้าลิงจึงขโมยลูกพลับที่เก็บได้ พร้อมกับพูดกับแม่ปูว่า "ข้าวปั้นก้อนเล็กนิดเดียว กินแล้วก็หมดไป แต่เมล็ดลูกพลับนี่สิ ถ้าเอาไปปลูกเป็นต้นก็จะมีผลออกมาให้กินแบบไม่มีวันหมด เจ้าสนใจที่จะแลกข้าวปั้นกับเมล็ดลูกพลับของข้าหรือไม่ล่ะ"

แม่ปูได้ยินดังนั้นก็เชื่อตามคำพูดของเจ้าลิง ยอมแลกข้าวปั้นที่แบกอยู่กับเมล็ดลูกพลับ แล้วก็เดินกลับบ้านไปด้วยความดีใจ โดยหารู้ไม่ว่ากว่าที่ต้นพลับจะโตพอที่จะออกลูกได้นั้น ต้องใช้ระยะเวลานานหลายปี

เมื่อกลับถึงบ้าน แม่ปูก็ชวนลูกปูทั้งหลายให้ออกมาปลูกต้นพลับด้วยกันที่สวนหลังบ้าน ในขณะที่กำลังรดน้ำพรวนดินอยู่นั้น ด้วยความหิวทั้งแม่ปูและลูกปูจึงร้องเพลงออกมาว่า "โผล่หน้าออกมาไว ๆ เมล็ดลูกพลับเอ๋ย...ถ้าไม่รีบยื่นหน้าออกมาไว ๆ ละก็ จะใช้ก้ามคม ๆ นี่หนีบให้ขาดเลย" บังเอิญเมล็ดลูกพลับที่ปลูกเป็นเมล็ดที่ชี้ฉลาด เมื่อมันได้ยินเพลงที่มีเนื้อหาน่ากลัวอย่างนั้นก็ตกใจ จึงรีบแตกยอดอ่อนแทรกพื้นดินขึ้นมาทันที

แม่ปูและลูกปูเห็นดังนั้นจึงร้องเพลงชุดต่อไปว่า "ยอดอ่อนเมล็ดลูกพลับเอ๋ย จงรีบเติบโตเป็นต้นใหญ่แล้วแตกแขนงไว ๆ ถ้าไม่รีบโตละก็ จะใช้ก้ามคม ๆ นี่หนีบให้ขาดเลย" เมื่อยอดอ่อนลูกพลับได้ยินเสียงเพลงดังนั้นจึงรีบแตกกิ่งก้าน โตขึ้นเป็นต้นไม้ใหญ่อย่างรวดเร็ว เมื่อเห็นดังนั้นแม่ปูและลูกปูจึงร้องเพลงชุดอีกครั้ง คราวนี้ทำให้ต้นพลับรีบออกดอก และกลายเป็นผลเร็ว ๆ สุดท้ายจากเมล็ดลูกพลับเล็ก ๆ ก็กลายเป็นต้นพลับสูงใหญ่ ที่มีผลเต็มต้นในเวลาอันรวดเร็ว

แต่เพราะต้นพลับโตเร็วเกินไป จึงมีขนาดสูงใหญ่เกินกว่าที่แม่ปูจะสามารถเก็บลูกพลับมากินได้ ทำให้แม่ปูและลูกปูได้แต่ยืนมองลูกพลับสูงน่ากินจากใต้โคนต้นเท่านั้น โดยหารู้ไม่ว่าเหตุการณ์ทั้งหมดได้อยู่ในสายตาของเจ้าลิงเจ้าเล่ห์ ที่แอบดูอยู่เรียบร้อยหมดแล้ว

สักพักเจ้าลิงก็เดินมาหาแม่ปู พร้อมกับขานอาสาจะช่วยเก็บลูกพลับให้ แม่ปูได้ยินดังนั้นก็ดีใจมากเอ่ยปากขอบคุณ และอนุญาตให้เจ้าลิงเก็บลูกพลับมากินเองได้ด้วย เมื่อได้ยินดังนั้นเจ้าลิงก็รีบปีนขึ้นต้นพลับเด็ดลูกพลับสีแดงน่ากินเข้าปากลูกแล้วลูกเล่า โดยไม่สนใจแม่ปูและลูกปูที่รออยู่ใต้ต้นเลยแม้แต่น้อย

เมื่อเห็นดังนั้นแม่ปูจึงร้องทวงถามถึงลูกพลับที่เจ้าลิงบอกว่าจะเก็บให้ พร้อมกับต่อว่าเจ้าลิงที่ผิดคำพูด เจ้าลิงได้ยินคำตอบว่าของแม่ปูจึงรู้สึกโกรธ หยิบลูกพลับดิบข่วนใส่แม่ปูจนได้รับบาดเจ็บ พวกลูกปูได้เห็นจึงรู้สึกเจ็บแค้นมาก รีบพาแม่ปูกลับไปรักษาตัวที่บ้าน

ข่าวการบาดเจ็บของแม่ปูครั้งนี้รู้ไปถึงเพื่อนสนิททั้งสามคือ ผึ้ง, ลูกเกาลัด, และครกตำข้าว ทั้งสามสัญญากับเหล่าลูกปูว่าจะช่วยส่งสอนเจ้าลิงให้หลาบจำ หลังจากนั้นทั้งสามก็

วางแผนพร้อมกับเดินทางไปที่บ้านของเจ้าลิง แผนการก็คือให้ครกตำข้าวไปแอบอยู่บนหลังคาบ้าน ขึ้นต่อมาให้ลูกเกาลัดไปนอนรออยู่ในเตาผิง ส่วนผิვნั้นจะไปแอบอยู่ในโถงใสน้ำ

ทั้งสามรอเวลาให้เจ้าลิงกลับมาถึงบ้าน เมื่อเจ้าลิงกลับมาถึงก็เดินทอดน่องตัว ลั่นด้วยความหนาวจากลมหนาว และรีบตรงมาเตาผิงเพื่อติดไฟ เมื่อไฟในเตาร้อนเต็มที่แล้วเจ้าลิง ก็ค่อย ๆ หย่อนก้นของมันไปอัง หวังจะให้ความร้อนช่วยคลายความหนาวเย็นให้กับก้นของตน ทันใดนั้นเองลูกเกาลัดซึ่งแอบอยู่ในเตา ก็กระโดดเอาร่างกายที่ร้อนจนได้ที่พุ่งเข้าชนก้นของเจ้าลิง เต็มแรง เจ้าลิงร้องออกมาด้วยเสียงอันดัง พร้อมกับวิ่งไปที่โถงน้ำหวังจะใช้น้ำในโถงช่วยดับความร้อน

แต่เมื่อเจ้าลิงหย่อนก้นลงในโถง ผิვნซึ่งแอบอยู่ก็ใช้เหล็กในต่อย้ำเข้าเข้าไปที่ก้น ของเจ้าลิงเต็มแรง เจ้าลิงถึงกับกระโดดตัวลอย ร้องด้วยความเจ็บปวด พร้อมกับวิ่งหนีออกนอกบ้าน แต่พอเจ้าลิงโผล่หัวไปพ้นประตูบ้านได้เท่านั้น ครกตำข้าวที่ซ่อนตัวอยู่บนหลังคาก็กระโดดลงมา ทับเจ้าลิง ด้วยความหนักทำให้เจ้าลิงได้แต่ร้องโอดโอยไม่สามารถหนีไปไหนได้

ครกตำข้าวเห็นดังนั้นจึงสั่งสอน บอกให้เจ้าลิงสำนึกถึงความผิดที่ได้ทำกับแม่ปู เจ้าลิงเมื่อต้องเจ็บหนักจนเกือบตายจึงสำนึกในความผิด เข้าไปขอโทษแม่ปู แม่ปูเห็นว่าเจ้าลิงมีความสำนึกแล้วจึงยอมยกโทษให้

เมื่อเจ้าลิงเห็นว่าแม่ปูยอมยกโทษให้ตนแล้ว จึงป็นขื่นต้นพลับเก็บลูกพลับลง มามากมายให้แม่ปูและลูกปูกิน แล้วเรื่องราวก็จบลงอย่างมีความสุข

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ “นิทานเรื่อง การต่อสู้ระหว่างลิงกับปู (Saru Kani Kassen)” ได้แก่เรื่อง My Neighbor Totoro ในฉากที่แม่ซึ่งป่วยรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล อ่านจดหมายของ ชัตสึกิ ที่เขียนมาเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ฟัง เนื้อความในจดหมายนั้น เล่าถึงประสบการณ์ที่ตนเอง และ แม่ ได้เจอกับ โทโทโร่ เข้าโดย บังเอิญ และพูดถึงของขวัญที่ทั้งคู่ได้รับจาก โทโทโร่ เป็นเมล็ดพืชจำนวนมาก แม่ ตีใจมาก จึงนำเอาเมล็ดพืชที่ได้จาก โทโทโร่ ไปหว่านไว้ที่สวนหลังบ้าน และเฝ้ารอดูการเติบโตของมันทุกวัน

ซึ่งในเนื้อความของจดหมาย ชัตสึกิ ได้เปรียบอาการใจจดใจจ่อ เฝ้ารอคอยให้ เมล็ดพืชงอกออกมาเป็นต้นไม้ใหญ่ของ แม่ ว่าเหมือนกับอาการของ ปู ในนิทานเรื่อง “การต่อสู้ระหว่างลิงกับปู” ที่เฝ้ารอให้เมล็ดต้นพลับที่ได้มาจากลิงผลิดอกออกผล

2.3.4 เรื่องสั้นเรื่อง เจ้าหญิงตัวน้อยที่รักแมลง (Mushi Mezuru Himegimi)

เรื่องสั้นเรื่อง เจ้าหญิงตัวน้อยที่รักแมลง (Mushi Mezuru Himegimi) เป็นเรื่อง สั้นที่แต่งขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 12 โดยไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ประพันธ์ เนื้อเรื่องพูดถึงเด็กสาวคนหนึ่งที่เกิดในครอบครัวขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นสูง เด็กสาวคนนี้มีนิสัยที่แปลกประหลาดไม่เหมือนกับผู้อื่น คนอื่น ๆ ทั่วไป นั่นก็คือเธอเป็นผู้หญิงที่รักแมลงมาก

ความรักแมลงของเด็กสาวแตกต่างกับคนอื่น ๆ นั่นก็คือ เธอชื่นชอบแมลงทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น ผีเสื้อ ตัวด้วง หนอน ดักแด้ เธอสามารถจับ และเล่นกับมันได้โดยไม่รู้สึกรังเกียจ ซึ่งผิดกับเด็กผู้หญิงทั่วไป ที่มักจะชื่นชอบเฉพาะสิ่งที่สวยงามเพียงแคเปลือกนอก เช่น ดอกไม้ หรือว่าผีเสื้อที่งดงามเท่านั้น

เด็กสาวมักจะเพลิดเพลินอยู่กับการเล่นและสะสมแมลงชนิดต่าง ๆ โดยเธอจะสั่งให้คนรับใช้ของเธอซึ่งเป็นเด็กผู้ชาย ไปจับแมลงใหม่ ๆ มาให้เธอเสมอ และทุกครั้งเธอก็จะถามถึงชื่อของแมลงที่จับมาได้ หากไม่มีเธอก็จะตั้งชื่อให้มันใหม่ทุกตัว

นอกจากนิสยรักแมลงแล้ว เธอยังมีความแปลกที่ไม่เหมือนเด็กสาวทั่วไปอีกก็คือ เธอไม่เคยนิยชอบเครื่องสำอาง ที่ชายหนุ่มทั้งหลายนำมาถักนวลให้กับเธอ เธอไม่ชอบการโกนคิ้ว และการย้อมสีฟันให้ดำ ซึ่งเป็นประเพณีที่นิยมทำกันในหมู่ผู้หญิงสมัยนั้น เธอชอบที่จะอวดรอยยิ้มของเธอด้วยฟันสีขาวสะอาดมากกว่า

และเพราะนิสัยที่แปลกกว่าผู้หญิงทั่วไป ทำให้แม่ของเธอรู้สึกหนักใจมาก แม่ของเธอบอกว่าเธอควรที่จะเปลี่ยนแปลงตัวเองเสียใหม่ โดยทำตัวให้เหมือนกับเด็กสาวคนอื่น ๆ เมื่อเด็กสาวได้ยินดังนั้นจึงตอบแม่ของเธอไปว่า เธอไม่สนใจว่าคนอื่นจะคิดถึงเธอแบบไหน พร้อมทั้งให้เหตุผลที่หลักแหลมประกอบว่า ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นย่อมมีความหมายในตัวของมันเอง แม้แต่ผ้าไหมแสนสวยที่สวมใส่กันก็ตาม จะมีใครเคยคิดบ้างหรือไม่ว่า มันก็เกิดขึ้นมาจากตัวหนอนไหม ที่มีรูปร่างลักษณะน่ารังเกียจ ถ้าหากไม่มีหนอนไหม ก็จะไม่มีความหมายให้สวมใส่เช่นกัน

วันหนึ่งเรื่องราวของเด็กสาวคนนี้ก็รู้ไปถึงหูของ อูมะโนะซุเกะ (Uma-no-Suke) ขุนนางหนุ่มประจำราชสำนัก อูมะโนะซุเกะ รู้สึกสนใจเรื่องราวของเด็กสาวมาก และอยากที่จะทำความรู้จักกับเธอ ครั้นเมื่อมีโอกาสได้เห็นใบหน้าของเด็กสาว อูมะโนะซุเกะ ก็ตกหลุมรักเธอในทันที และตัดสินใจเขียนกลอนขึ้นมามากมาย เพื่อสารภาพความในใจให้เธอได้รับรู้

น่าเสียดายที่เนื้อความในตอนท้ายของ Mushi Mezuru Himegimi นั้นสูญหายไป ทำให้เรื่องราวทั้งหมดจบลงตรงที่ บทกลอนที่เด็กสาวเขียนตอบ อูมะโนะซุเกะ กลับมา ซึ่งมีเนื้อความไปในเชิงปฏิเสธเท่านั้น

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ "เรื่องสั้น" ได้แก่เรื่อง Nausicaa of the Valley of the Wind ดังจะเห็นได้จาก ข้อเขียนของตัวฮายาโอะ เอง ที่กล่าวถึงที่มาของเจ้าหญิง นาอุซึกะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง ว่าส่วนหนึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจาก เรื่องราวของเด็กสาวที่มีนิสยรักแมลงในเรื่อง Mushi Mezuru Himegimi

"...เรื่องราวของ นาอุซึกะ ทำให้ผมนึกถึงตัวละครผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งผมเคยอ่านเจอ เธอเป็นลูกสาวของครอบครัวขุนนางครอบครัวหนึ่ง และเธอถูกเรียกว่า "เจ้าหญิงที่รักแมลง" เธอ

ถูกมองว่าเป็นคนที่แปลก เพราะแม้จะมีอายุพอที่จะแต่งงานได้แล้ว เธอก็กลับยังรักที่จะเล่นสนุกอยู่ในทุ่งกว้าง เธอหลงใหลการเปลี่ยนรูปของดักแด้ที่กลายเป็นผีเสื้อ คิ้วของเธอมีสีดำ และฟันของเธอมีสีขาว ไม่เหมือนกับเด็กผู้หญิงทั่ว ๆ ไปในยุคของเธอ ที่นิยมโกนคิ้ว และย้อมฟันให้เป็นสีดำ

...เธอไม่เคยหวั่นต่อข้อจำกัดต่าง ๆ ของสังคม และผมรู้สึกสงสัยอยู่เสมอ ว่าชีวิตของเธอจะเป็นอย่างไรต่อไปเมื่อเธอเติบโตขึ้น ถ้าเป็นในปัจจุบันนี้ เธอคงสามารถหาใครสักคนที่เข้าใจและรักเธอได้ แต่ถ้าเป็นในสมัยเอโดะที่เต็มไปด้วยกฎระเบียบและข้อห้ามล่ะ ชีวิตของเธอจะเป็นอย่างไรต่อไป..." (<http://www.angelfire.com/anime/NVOW/Article2.html>)

2.3.5 กลอนไฮกุ (Hiku) และ บะโช (Basho)

ไฮกุ (Hiku) เป็นกลอนขนาดสั้นของญี่ปุ่นที่มีมาแต่โบราณ กลอนไฮกุพัฒนามาจากกลอนร่ายที่เรียกว่า "เร็งกะ" (Renga) ซึ่งเป็นบทกลอนที่เกิดขึ้นจากการละเล่นต่อกกลอน ซึ่งนิยมกันมากในราวศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา

การเล่นเกมต่อกกลอนนั้น จะกำหนดให้ผู้เล่นฝ่ายหนึ่งร่ายกลอน 3 วรรคแรกๆ เรียกว่า โฮคคุ (Hokku) ซึ่งมี 5-7-5 พยางค์ และอีกฝ่ายจะต่อกกลอนล่างที่เรียกว่า อะเงะคุ (Ageku) ซึ่งมี 7-7 พยางค์ หากใช้กติกาเดียวกันนี้ดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ จะกลายเป็นกลอนที่ว่า เร็งกะ (Renga)⁷⁰ เนื่องจากเร็งกะเป็นกลอนที่ต้องให้ผู้เล่นตั้งแต่สองคนมาร่วมเล่น ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดในการแต่ง ดังนั้นในเวลาต่อมาจึงเกิดกลอนรูปแบบใหม่ที่ง่ายขึ้น สามารถแต่งได้ด้วยตัวคนเดียวที่เรียกว่า ไฮกุ

รูปแบบของ ไฮกุ ก็คือส่วนที่เป็นกลอนบนของเร็งกะ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ โฮคคุ (Hokku) ที่ประกอบด้วย 5-7-5 พยางค์นั่นเอง ไฮกุ ถือเป็นกลอนสั้นประเภทเดียวในโลกที่มีโครงสร้างพยางค์เพียง 17 พยางค์เท่านั้น แต่ในรูปแบบที่สั้นเช่นนี้ จำเป็นต้องบรรจุเนื้อหาเต็มเปี่ยมที่สามารถทำให้เห็นภาพพจน์ได้ด้วย ดังนั้นโดยหลักเกณฑ์แล้วใน ไฮกุ จึงมักใช้ คิโงะ (Kigo, คำที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อฤดูกาลต่าง ๆ) มาร่วมในการแต่ง

เดิมที ไฮกุ ถูกเรียกว่า ไฮไค (Haikai) ซึ่งมีความหมายว่า ตลกขบขัน ซึ่งมีที่มาจากเนื้อหาของบทกลอนที่ให้อารมณ์สนุกสนาน ขบขัน หรือบางทีอาจถึงขั้นหยาบโลน เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะรูปแบบที่ง่ายต่อการแต่งของ ไฮไค ทำให้ได้รับความนิยมแพร่หลายในหมู่พ่อค้าชนชั้นกลาง ชาวบ้าน ที่ชื่นชอบความรื่นเริงสนุกสนาน ผิดกับนักแต่งกลอนในราชสำนัก หรือนักแต่งกลอนของชนชั้นสูง ที่เคร่งครัดกับความงามของศิลปะคำประพันธ์

⁷⁰ นักร่ายกลอนเร็งกะเรียกว่า เร็งกะชิ (Rengashi) หรืออาจเรียกว่า โซโช (Souchou) หรือ เร็งกะ ไคโชะ บุงิเยว (Renga-kaisho-bugyou)

ต่อมา ไฮโค จึงได้รับการขัดเกลาให้กลายเป็นศิลปะชั้นสูงและถูกเรียกว่า ไฮกุ ซึ่งหนึ่งในกวีไฮกุที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของคนญี่ปุ่นทุกยุคทุกสมัย และถูกยกย่องให้เป็นปรมาจารย์ของกลอนไฮกุก็คือ มัตสึโอะ บะโช (Matsuo Basho) กวีไฮกุที่มีชื่อเสียงอย่างมากในศตวรรษที่ 17

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลี ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ “กลอนไฮกุ (Hiku) และ บะโช (Basho)” ได้แก่เรื่อง Only Yesterday และ My Neighbors the Yamadas โดยทั้ง 2 เรื่องมีการใช้กลอนไฮกุซึ่งแต่งโดย มัตสึโอะ บะโช มาช่วยอธิบายเหตุการณ์หรือความรู้สึกต่าง ๆ ของตัวละครที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น สำหรับเรื่อง Only Yesterday กลอนไฮกุถูกใช้เพื่อบรรยายความรู้สึก ของหญิงชาวบ้านยากจนในชนบท ที่ต้องอดทนทำงานอย่างหนัก (จากการทำเบนิ / Beni) โดยไม่มีวันได้สัมผัสถึงดอกผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานนั้น

ส่วน My Neighbors the Yamadas มีการใช้กลอนไฮกุซึ่งแต่งโดย มัตสึโอะ บะโช ในฉากจบของทุก ๆ ตอนย่อย เพื่อสรุปเรื่องราวหรืออธิบายความรู้สึกต่าง ๆ ของตัวละคร ให้ผู้ชมได้เข้าใจอีกครั้ง ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการที่หลักแหลมมาก เมื่อพิจารณาถึงธรรมชาติของกลอนไฮกุ ที่มีลักษณะเรียบง่าย ใช้คำน้อย แต่สามารถบรรยายความได้กว้างไกล ซึ่งสามารถเข้ากับเรื่องราวสั้น ๆ แต่แฝงไว้ด้วยคติสอนใจชวนให้คิดของ My Neighbors the Yamadas ได้อย่างดี

สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับ ประวัติ ความเป็นมาของ “มัตสึโอะ บะโช” (Matsuo Basho) ซึ่งเป็นเจ้าของคำประพันธ์ทั้งหมดนั้น มีดังต่อไปนี้

มัตสึโอะ บะโช (Matsuo Basho) เป็นนามแฝงของ มัตสึโอะ มุเนะฟุสะ (Matsuo Munefusa) นักกวีไฮกุที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่งของญี่ปุ่น ซึ่งมีชื่อเสียงอย่างมากในช่วงศตวรรษที่ 17 บะโช เกิดเมื่อวันที่ 28 เดือนพฤศจิกายน ปี 1644 ที่อิงะ (Iga) ซึ่งปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดมิเอะ (Mie prefecture) บะโช เกิดในตระกูลซามูไร ภายหลังจากที่ได้ใช้ชีวิตหลายปีในวัดของซามูไร บะโช ก็ค้นพบว่าการเป็นนักประพันธ์นั้นเหมาะกับเขามากกว่า บะโช เริ่มใช้ชีวิตแบบกวีเมื่อได้รับใช้เจ้านายในฐานะซามูไร ในตอนแรกเขาดั้งชื่อตนเองว่า โทะเซ (Tosei) ตามบทกวีโทะเซ ซึ่งหมายถึงผลพีชเล็ก ๆ ด้วย บะโช มีความยกย่องนับถือในตัวกวีจีนชื่อ หลี่ไป ซึ่งหมายถึงลูกพลัมสีขาว

ในปี 1966 เมื่อเจ้านายเก่าได้สิ้นชีวิตลง บะโช เลือกที่จะกลับบ้านแทนที่จะรับตำแหน่งซามูไรต่อ และได้ย้ายไปเอโดะในปี 1675 (ปัจจุบันคือโตเกียว) ต่อมาในปี 1678 บะโช ได้รับตำแหน่งเป็นปรมาจารย์ไฮกุ (Sosho) และเริ่มต้นใช้ชีวิตแบบกวีอาชีพ ต่อมาในปี 1680 ได้ย้ายไปยังฟูกุวะวะ (Fukugawa) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเอโดะ และได้เริ่มปลูกต้นบะโช (ต้นกล้วย) ที่เขาชื่นชอบในบริเวณสวน ซึ่งเป็นที่มาของนามแฝงว่า “บะโช” ของเขา

ในช่วงชีวิตการเป็นกวีของ บะโซ นอกจากจะละทิ้งวิถีชีวิตแบบชาโมไรแล้ว บะโซ ยังศึกษาประวัติศาสตร์ เซ็น (Zen) บทกวีจีน และเริ่มต้นออกเดินทางท่องเที่ยวไปตามสถานที่ ๆ มีชื่อเสียงทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ของญี่ปุ่น และสถานที่ ๆ ปรากฏในงานประพันธ์ การท่องเที่ยว เหล่านี้มีส่วนสำคัญในงานเขียนของ บะโซ ในด้านการส่งเสริมจินตนาการให้ยิ่งใหญ่

บะโซ ใช้ชีวิตอยู่ด้วยความเรียบง่าย สมถะ ถ่อมตัว ดำรงชีพด้วยเงินที่ได้รับจากการบริจาคของเหล่าลูกศิษย์ที่ศรัทธา หนังสือที่มีชื่อเสียงที่สุดของ บะโซ คือ “เส้นทางสายเล็ก ๆ ไปสู่ทางเหนือ (The Narrow Road Through the Deep North/ Oku no Hosomichi) เขียนขึ้น ภายหลังจากการเดินทางของ บะโซ และลูกศิษย์ ซึ่งเริ่มจากเมืองเอโดะในวันที่ 24 มีนาคม 1689 พวกเขาเดินทางไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และทางภาคเหนือของประเทศญี่ปุ่น หลังจากนั้น จึงกลับมายังเอโดะในปี 1691 การเดินทางในหนังสือนี้จบลงที่โองะกิ (Ogaki) และมินะ (Mino) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในจังหวัดมิเอะ (Mie)

บะโซ เสียชีวิตด้วยโรคภัยไข้เจ็บในต้นช่วงฤดูใบไม้ร่วงปี 1694 ที่จังหวัดโอซาก้า (Osaka) ภายในบ้านของลูกศิษย์ที่เขาเดินทางไปด้วย โดยก่อนสิ้นใจ บะโซ ได้เขียนกลอนไฮกุ เป็นบทสุดท้ายไว้ว่า

Tabini Yande

Yume ha kareno wo

Kake meguru

ในการเดินทางฉันป่วย

ความฝันจึงอยู่รอบกาย

ในทุ่งที่ปกคลุมด้วยหญ้าแห้ง

2.4 สถานที่ท่องเที่ยว

ประเทศญี่ปุ่นประกอบด้วยหมู่เกาะน้อยใหญ่กว่า 4,000 เกาะ ซึ่งแต่ละพื้นที่ก็มีสภาพภูมิประเทศที่สวยงามแตกต่างกันออกไป สถานที่ท่องเที่ยวขึ้นชื่อของญี่ปุ่นนั้นกระจายตัวอยู่แทบทุกส่วนของประเทศ และด้วยสภาพอากาศที่แบ่งออกเป็น 4 ฤดู คือ ฤดูใบไม้ผลิ ฤดูฝน ฤดูร้อน และฤดูหนาว ทำให้แต่ละที่ซึ่งนักท่องเที่ยวเคยไปเยี่ยมเยือนนั้น มีเสน่ห์ต่างออกไปจากที่เคยเห็น

สำหรับบริบททางวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้าน “สถานที่ท่องเที่ยว” ที่ถูกบันทึกหรือสะท้อนอยู่ในผลงานของสตูดิโอจิบลินั้น มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด 3 แห่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.4.1 จังหวัดยามากาตะ (Yamagata)

จังหวัดยามากาตะ (Yamagata) ตั้งอยู่ในเขตโทฮอกกุ (Tohoku) ซึ่งเป็นเขตทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะฮอนชู (Honshu) มีพื้นที่ 9,320 ตารางกิโลเมตร มีประชากรประมาณ 1.2 ล้านคน จังหวัดยามากาตะเป็นจังหวัดที่สวยงาม เต็มไปด้วยท้องทุ่งและภูเขาสูง ภูเขาที่เป็นที่รู้จักกันดีได้แก่ โชไก (Chokai), กัตสึ (Gatsu) และภูเขาซาโอ (Zao) รวมถึงแม่น้ำโมงามิ (Mogami River) ที่นักท่องเที่ยวนิยมล่องเรือชมธรรมชาติที่งดงาม

สถานที่ท่องเที่ยวที่ขึ้นชื่อในจังหวัดยามากาตะคือ ท้องทุ่งดอกคำฝอย (Benibana) ซึ่งนิยมปลูกกันมากในยามากาตะ ความจริงแล้วดอกคำฝอยไม่ใช่พืชประจำถิ่นของประเทศญี่ปุ่น ดอกคำฝอยเป็นพืชที่ขึ้นทางประเทศอาหรับ หลังจากนั้นก็นำเข้าไปยังประเทศจีนตามเส้นทางสายไหม (Silk Road) และเข้ามายังประเทศญี่ปุ่นครั้งแรกในช่วงศตวรรษที่ 7

ประโยชน์ของดอกคำฝอยคือนำมาทำเป็นเบนิ (Beni) ดอกคำฝอยที่ถูกทำให้แห้งและเปลี่ยนรูปกลายเป็นเบนิ จะให้สีแดงเข้ม สามารถนำไปใช้ย้อมผ้า ทำเครื่องสำอาง หรือปรุงแต่งผสมในอาหารต่าง ๆ ได้ ในยุคเอโดะ (Edo Period) สีย้อมที่ได้จากดอกคำฝอยมีราคาแพงมาก มีแต่ขุนนางหรือชนชั้นสูงที่มีเงินในสังคมเท่านั้น ที่จะมีโอกาสได้ใช้

นอกจากทุ่งดอกคำฝอยแล้ว สถานที่ท่องเที่ยวขึ้นชื่ออีกแห่งของจังหวัดยามากาตะก็คือ ภูเขาซาโอ (Zao) ที่มีชื่อเสียงมากในฐานะที่เป็นลานสกีขนาดใหญ่ ที่ดีที่สุดในเขตโทฮอกกุ ลานสกีที่ซาโอเปิดให้บริการตั้งแต่ 8.30-17.00 นาฬิกา แต่สำหรับบางพื้นที่ซึ่งมีความลาดชันไม่มาก จะเปิดให้บริการถึงเวลา 21.00 นาฬิกา

นอกจากมีชื่อเสียงในด้านสกีแล้ว ในฤดูใบไม้ผลิและฤดูร้อน นักท่องเที่ยวยังนิยมมาที่ซาโอ เพื่อถ่ายรูปและขี่จักรยานชมธรรมชาติอันงดงาม โดยเฉพาะบริเวณยอดเขาที่มีสภาพเป็นทะเลสาบขนาดเล็ก ซึ่งเกิดจากภูเขาไฟระเบิดเมื่อ 378 ปีก่อน นักท่องเที่ยวสามารถพักผ่อนได้ทั้งที่โรงแรมและบ้านพักขนาดเล็ก ที่ตั้งอยู่รายรอบซาโอกว่า 120 แห่ง ซึ่งในบริเวณที่พักเหล่านี้ ก็จะมีบ่อน้ำพุร้อนธรรมชาติไว้ให้บริการด้วย

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ "จังหวัดยามากาตะ (Yamagata)" ได้แก่เรื่อง Only Yesterday ซึ่งเลือกใช้จังหวัดยามากาตะเป็นฉากหลังสำคัญของเรื่อง เป็นจังหวัดที่ ทาเอโกะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องได้เดินทางมาพักผ่อน ภาพที่ถูกบันทึกเอาไว้ใน Only Yesterday นอกจากจะเป็นภาพของไร่ดอกคำฝอยที่งดงามแล้ว บ้านเรือนแบบชนบท และวิธีการทำเบนิ (Beni) แบบดั้งเดิมไว้แล้ว Only Yesterday ยังได้บันทึกภาพของซาโอในฤดูร้อน ซึ่งเป็นหนึ่งในสถานที่ท่องเที่ยวขึ้นชื่อของจังหวัดยามากาตะไว้ด้วย

2.4.2 บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ (Atami Hot Spring)

บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ (Atami Hot Spring) ตั้งอยู่ในจังหวัดชิสุโอกะ (Shizuoka) ในเขตฮอนชู (Honshu) เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมากที่สุดแห่งหนึ่งในญี่ปุ่น ชื่อ "อาตามิ" แปลว่า "ทะเลร้อน" (Hot Sea) ซึ่งมีที่มาจากความเชื่อว่า น้ำพุร้อนของอาตามิ นั้น มีถิ่นกำเนิดมาจากท้องทะเลโดยตรง

บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ มีชื่อเสียงมาตั้งแต่สมัยเอโดะ เนื่องจากโชกุนโทคุงะวะ อิเอะยะซุ (Tokugawa Iyasu) นิยมเดินทางมาพักผ่อนที่อาตามิบ่อย ๆ สิ่งที่ทำให้บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ แตกต่างไปจากบ่อน้ำพุร้อนที่อื่น ๆ ก็คือ ความเค็มเล็กน้อยที่ผสมรวมอยู่ในน้ำ ซึ่งมีสรรพคุณทางยาและดีต่อสุขภาพ

ในทุกปีจะมีนักท่องเที่ยวแวะเวียนมาที่บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ มากกว่า 3 ล้านคน ทั้งที่มาทัวร์กันเป็นหมู่คณะ และคู่แต่งงานหนุ่มสาวที่นิยมมาดื่มน้ำผึ้งพระจันทร์กันที่อาตามิ ด้วยอากาศที่อบอุ่นกำลังดีตลอดทั้งปี ทิวทัศน์ที่สวยงามของชายฝั่งทะเล และภูเขาฮาโกเนะ (Hakone) ที่เป็นฉากหลัง ได้ดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เคยมา ให้กลับมาเยี่ยมเยียนใหม่อีกครั้งอยู่เสมอ

สำหรับผลงานของสตูดิโอจีบิล ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ "บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ (Atami Hot Spring)" ได้แก่เรื่อง Only Yesterday ในฉากย้อนอดีตซึ่ง ทาเคโกะ ในวัย 11 ขวบ ได้ไปเที่ยวพักผ่อนกับคุณย่า ที่บ่อน้ำพุร้อนอาตามิ

นอกจากจะบันทึกภาพของห้องพัก และภาพบ่อน้ำพุร้อนอาตามิในปี 1966 ให้เห็นแล้ว ในฉากนี้ยังมีเกร็ดเล็ก ๆ ที่น่าสนใจก็คือ เมื่อ ทาเคโกะ เดินทางไปถึงบ่อน้ำพุร้อน ก็ตื่นเต้นกับความสวยงาม แปลกตา ของการตกแต่งบ่อน้ำพุร้อนให้เป็นรูปต่าง ๆ เช่น บ่อนหงส์, บ่อนางเงือก, บ่อเลมอน, บ่อพี่น้องตระกูลกริมม์ เป็นต้น ด้วยความตื่นเต้นทำให้ ทาเคโกะ แลอยู่ในน้ำร้อนเพลิน จนกระทั่งเป็นลมหมดสติไป

อาการเป็นลมเนื่องจากแช่น้ำร้อนนานเกินไป เรียกเป็นภาษาญี่ปุ่นว่า "ยุอะตะริ" ซึ่งมักจะเกิดขึ้นได้เสมอกับผู้ที่ไม่เคยชินกับการแช่น้ำพุร้อน ดังนั้นบ่อน้ำพุร้อนหลายแห่งจึงมีการออกแบบพาดานด้านบน ให้มีช่องระบายอากาศพิเศษ เพื่อป้องกันการเป็นลมที่อาจเกิดขึ้นได้

2.4.3 จังหวัดโคจิ (Kochi)

จังหวัดโคจิ (Kochi) เป็นจังหวัดเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะชิโกกุ (Shikoku) ทางตะวันตกเฉียงเหนือติดกับจังหวัดเอฮิเมะ (Ehime) ทางตะวันออกเฉียงเหนือติดกับโทคุชิมะ (Tokushima) มีมหาสมุทรแปซิฟิกอยู่ทางตอนใต้ จังหวัดโคจิเป็นเขตที่มีอากาศอบอุ่นที่สุดในประเทศญี่ปุ่น เดิมรู้จักกันในชื่อเมืองโทสะ (Tosa) ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้ภายใต้ระบบการปกครองระบบโคกูgun (Kokugun system) ระหว่างยุคเซ็งโงะกุ (Sengoku, 1467-1568)

โคจิเป็นจังหวัดที่สามารถปลูกข้าวได้ 2 ครั้ง (ในบางเขต) มีเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก มีการทำป่าไม้ ทำประมง เป็นจังหวัดที่มีอุตสาหกรรมน้อย ทางภาคเหนือของโคจิ เป็นที่รู้จักกันดีในเรื่องการผสมพันธุ์สุนัขต่อสู้ ส่วนแหล่งท่องเที่ยวริมชายฝั่งทะเลที่นิยมในโคจิ คือ แหลมอะชิซุริมิซากิ (Ashizurimisaki) และ แหลมมูโรโตะซะกิ (Murotozaki) นอกจากนั้นยังมีปราสาทโคจิ (Kochi Castle) ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ “จังหวัดโคจิ (Kochi)” ได้แก่เรื่อง Ocean Waves ที่เลือกใช้จังหวัดโคจิ เป็นฉากหลังสำคัญของเรื่อง สิ่งที่ถูกบันทึกหรือสะท้อนให้เห็นใน Ocean Waves ก็คือ ทัศนียภาพอันงดงามของจังหวัดโคจิ ซึ่งเป็นเมืองชายทะเลเล็ก ๆ ที่เงียบสงบ ภาพของบ้านเรือน แหล่งท่องเที่ยวริมทะเล และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เช่น สถานีรถไฟ และปราสาทโคจิ ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัด

2.5 เครื่องแต่งกาย

คนญี่ปุ่นในสมัยอดีตแต่งกายด้วยเสื้อผ้าประจำชาติที่เรียกว่า “กิโมโน” (Kimono) ซึ่งมีความหมายตามตัวอักษรก็คือ เสื้อผ้าที่สวมใส่ หรือเสื้อผ้าแบบญี่ปุ่น ชุดกิโมโน นั้นแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ 1) กิโมโนแบบพิธีการ และ 2) กิโมโนแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งแต่ละแบบก็จะมี การแบ่งประเภทแยกย่อยกันออกไปอีก ให้เหมาะกับโอกาสและเพศของผู้สวมใส่

ชุดกิโมโนแบบพิธีการ จะแยกประเภทออกตามเพศของผู้สวมใส่ สำหรับผู้ชายจะเรียกว่า “มัทซูกิ อะโอะริ อะกะมะะ” คำว่า มัทซูกิ คือ ตัวกิโมโนที่มีตราประจำตระกูลประทับอยู่ 5 แห่ง, อะโอะริ คือ เสื้อคลุมครึ่งตัวใช้สวมทับกิโมโน และ อะกะมะ หมายถึง กางเกงกระโปรงที่ใช้สวมทับกิโมโนอีกที

ชุดกิโมโนแบบพิธีการสำหรับสตรี จะแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1) กิโมโนสำหรับสตรีที่แต่งงานแล้ว เรียกว่า “โทะเมะซะเดะ” 2) กิโมโนสำหรับสตรีที่ยังไม่แต่งงาน เรียกว่า “ฟุริซะเดะ” ความแตกต่างของกิโมโนแบบ โทะเมะซะเดะ กับ ฟุริซะเดะ คือ ความยาวของแขนและสีสันของกิโมโน สตรีที่แต่งงานแล้วความยาวของแขนกิโมโนจะสั้นกว่าของสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงาน และกิโมโนของสตรีที่ยังไม่ได้แต่งงาน จะมีสีสันและลวดลายที่หลากหลาย ให้ความรู้สึกสว่าง สดใส มีชีวิตชีวามากกว่า

ชุดกิโมโนแบบไม่เป็นทางการ เรียกว่า “ฮัปปิ ฮันเดิน ยุกะตะ” คำว่า ฮัปปิ กับ ฮันเดิน คือ เสื้อคลุมที่ใช้สำหรับสวมทับตัวกิโมโน แต่จะต่างกับเสื้อคลุมที่เรียกว่า อะโอะริ คือ ไม่มีขอบเสื้อ และ ฮัปปิจะมีแขนเสื้อยาวกว่าฮันเดิน ทำให้ดูเป็นพิธีการมากกว่า

ในอดีตชาวญี่ปุ่นจะสวมฮัปปิ ส่วนอันเต็นจะเป็นเสื้อผ้าสำหรับประชาชนทั่วไป อันเต็นที่ช่างและชาวประมงสวม จะมีเครื่องหมาย/ตราของร้านค้าอยู่บนคอเสื้อ/ด้านหลัง ตัดเย็บด้วยผ้าฝ้ายเพื่อสะดวกในการทำงาน นอกจากนั้นอันเต็นยังใช้สวมใส่เวลาอยู่บ้านด้วย

ส่วน ยุกะตะ ก็คือ ชุดกิโมโน ที่ใส่อยู่ข้างในเดิมเรียกว่า “ยุกะตะบิระ” ทำด้วยผ้าป่านลินิน สวมเมื่ออาบน้ำเสร็จโดยไม่มีชุดชั้นใน ปัจจุบันยุกะตะส่วนใหญ่ทำด้วยผ้าฝ้าย นิยมใส่ออกไปข้างนอกในฤดูร้อน ส่วนยุกะตะสำหรับใส่เป็นชุดนอนจะทำด้วยผ้าฝ้ายชนิดบาง

ปัจจุบันชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่นิยมสวมเสื้อผ้าแบบตะวันตก เนื่องจากการสวมกิโมโนไม่สะดวกในการเคลื่อนไหวในชีวิตประจำวัน คนญี่ปุ่นส่วนใหญ่จึงเห็นว่ากิโมโนเป็นชุดสำหรับวันพิเศษ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีจบการศึกษา หรือใส่ในงานเฉลิมฉลองเทศกาลต่าง ๆ

ความนิยมเสื้อผ้าแบบตะวันตกเข้าสู่ญี่ปุ่นเมื่อประมาณ 100 ปีที่แล้ว ในอดีตคนญี่ปุ่นเรียกการสวมเสื้อผ้าแบบตะวันตกว่า “โยโซ” การแต่งกายแบบสากลแพร่หลายอย่างรวดเร็วตั้งแต่สมัยโชวะ (Showa) เป็นต้นมา ทุกวันนี้ในที่ทำงานชาวญี่ปุ่นจะแต่งกายแบบสากลผู้ชายจะใส่สูทและผูกเนคไทเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้หญิงจะสวมเครื่องแบบของบริษัทหรือชุดสูท

ในญี่ปุ่นนักเรียนชั้นมัธยมต้นและมัธยมปลาย จะต้องใส่เครื่องแบบนักเรียนที่เรียกว่า “กะกุเซอิฟุคุ” ระบบการสวมเครื่องแบบนักเรียนเริ่มขึ้นในสมัยเมจิ (Meiji) โดยจะเป็นการสวมสะกะมะทาบชุดกิโมโน หลังจากนั้นเสื้อผ้าแบบตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามา เครื่องแบบนักเรียนจึงเปลี่ยนไปเป็นแบบตะวันตก คือ นักเรียนชายจะสวมกางเกงขายาวและเสื้อคอปิด ส่วนเครื่องแบบนักเรียนหญิงจะเป็นกระโปรงและเสื้อปกทหารเรือ

เสื้อปกทหารเรือ เป็นเครื่องแบบสำหรับกองทัพเรืออังกฤษในตอนกลางของศตวรรษที่ 19 และกลายมาเป็นที่นิยมสำหรับเสื้อผ้าเด็กในอังกฤษ ในญี่ปุ่นเองเมื่อตอนกลางสมัยเมจิ ชั้นชั้นกลางและชนชั้นสูงนิยมนำเสื้อปกทหารเรือมาเป็นเสื้อผ้าสำหรับเด็ก ต่อมาจึงนำมาใช้เป็นเครื่องแบบสำหรับนักเรียนหญิง

เครื่องแบบนักเรียนของญี่ปุ่นจะแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ เครื่องแบบสำหรับฤดูร้อนและสำหรับฤดูหนาว โดยมักกำหนดอย่างเป็นทางการว่าเครื่องแบบฤดูร้อนจะเริ่มตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน และเครื่องแบบฤดูหนาวจะเริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม วันที่เปลี่ยนเป็นเครื่องแบบฤดูร้อน เครื่องแบบจะเป็นสีขาวให้ความรู้สึกว่ฤดูร้อนได้มาเยือนแล้ว และในวันที่เปลี่ยนเป็นเครื่องแบบสีเข้ม เช่น สีดำหรือสีกรมท่าในฤดูใบไม้ร่วง ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกว่ฤดูหนาวกำลังใกล้จะมาถึงแล้ว

ปัจจุบันเครื่องแบบที่เป็นเสื้อคอตั้งและปกทหารเรือ ไม่ค่อยเป็นที่นิยมนักเนื่องจากดูล้าสมัย จึงเกิดเครื่องแบบที่เป็นชุดสูทขึ้น และมีบางโรงเรียนให้นักออกแบบที่มีชื่อ ออกแบบเครื่องแบบนักเรียนให้กับโรงเรียนของตนด้วย ถือเป็นการดึงดูดนักเรียนให้มาเข้าเรียนได้อีกทางหนึ่ง

สำหรับในกรณีของสตูดิโอจิบลิที่นั่น วัฒนธรรมญี่ปุ่นด้าน “เครื่องแต่งกาย” ที่มีอยู่จริง และถูกบันทึกหรือสะท้อนให้เห็นในผลงานที่ผลิตขึ้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะด้วยกันคือ 1. เครื่องแต่งกายในยุคอดีต และ 2. เครื่องแต่งกายในยุคปัจจุบัน

ผลงานของสตูดิโอจิบลิที่บันทึกหรือสะท้อนให้เห็นภาพของ “เครื่องแต่งกายในยุคอดีต” ได้แก่เรื่อง My Neighbor Totoro - บันทึกภาพเครื่องแต่งกายในยุค 1950 ทั้งในสังคมญี่ปุ่นแบบชนบทที่เป็นฉากหลังของเรื่อง และสังคมเมืองผ่านตัวละคร พ่อ ชิตสึกิ และแม่, Grave of the Fireflies - บันทึกภาพเครื่องแต่งกายในยุค 1945 ซึ่งเป็นช่วงปลายของสงครามโลกครั้งที่ 2, Only Yesterday - บันทึกภาพเครื่องแต่งกายในยุค 1966 ซึ่งถูกใช้เป็นฉากย้อนอดีตในความทรงจำของ ทาเอโกะ ในวัย 11 ปี และ Princess Mononoke - บันทึกภาพเครื่องแต่งกายในยุคมุโระมะจิ (1333-1573) ซึ่งถูกใช้เป็นฉากหลังของเรื่อง

ผลงานของสตูดิโอจิบลิที่บันทึกหรือสะท้อนให้เห็นภาพของ “เครื่องแต่งกายในยุคปัจจุบัน” ได้แก่เรื่อง Only Yesterday - บันทึกภาพเครื่องแต่งกายในยุค 1988 ซึ่งถูกใช้เป็นฉากในยุคปัจจุบันของ ทาเอโกะ วัย 27 ปี, Ocean Waves, Pom Poko, Whisper of the Heart, My Neighbors the Yamadas, Spirited Away และ The Cat Returns⁷¹

สำหรับผลงานเรื่อง Nausicaa of the Valley of the Wind, Laputa : Castle in the Sky Kiki's Delivery Service, Porco Rosso และ On Your Mark นั้นไม่พบวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้าน “เครื่องแต่งกาย” ถูกบันทึกหรือสะท้อนอยู่ภายใน เนื่องจากผลงาน 3 เรื่องแรกนั้น (Nausicaa of the Valley of the Wind, Laputa : Castle in the Sky และ Kiki's Delivery Service) เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในโลกจินตนาการของผู้กำกับซึ่งไม่มีอยู่จริง และไม่มีการใช้ฉากหลังและตัวละครที่เป็นญี่ปุ่นในการเล่าเรื่อง

ในกรณีของ On Your Mark นั้น แม้ว่าบริบทต่าง ๆ ในเรื่อง เช่น ภาพตราของตำรวจญี่ปุ่น หรือ ภาพร้านราเม็ง (บะหมี่) จะทำให้สามารถตีความได้ว่า เป็นเรื่องราวของประเทศญี่ปุ่นในโลกอนาคต แต่เครื่องแต่งกายของตัวละครทั้งหมด ล้วนออกแบบขึ้นจากจินตนาการของผู้กำกับซึ่งไม่มีอยู่จริงในสังคมญี่ปุ่นยุคปัจจุบันเช่นกัน

⁷¹นอกจาก Only Yesterday แล้ว ผลงานเรื่องอื่น ๆ ไม่มีการระบุปี ค.ศ. ของเหตุการณ์ไว้ชัดเจน ทั้งในตัวชิ้นงานเองและจากเอกสารอ้างอิงต่าง ๆ ที่นำมาประกอบการค้นคว้า แต่สิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยสรุปว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน ก็คือบริบททางสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ผู้กำกับนำมาใช้ประกอบการเล่าเรื่อง เช่น ภาพบ้านเรือน และสิ่งก่อสร้างอันทันสมัย ซึ่งมีอยู่จริงในสังคมญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน

2.6 ที่อยู่อาศัย

ประเทศญี่ปุ่นสมัยโบราณสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยด้วยไม้ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ และความเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศของญี่ปุ่น ที่ในฤดูร้อนจะมีความชื้นสูง ที่อยู่อาศัยซึ่งทำจากไม้และมีช่องทางเปิดสู่ภายนอกจำนวนมาก จะช่วยระบายความร้อนได้ดี ทำให้ผู้อยู่อาศัยรู้สึกเย็นสบาย

บ้านญี่ปุ่นแบบดั้งเดิมจะสร้างด้วยไม้ มุงหลังคาด้วยกระเบื้อง กันห้องด้วยฉากกันแบบประตูเลื่อนที่เรียกว่า “ฟุสุมะ” (Fusuma) หรือ “โชจิ” (Shouji) และปูพื้นด้วยเสื่อธรรมชาติที่เรียกว่า “ตะทะมิ” (Tatami) ลักษณะที่โดดเด่นของบ้านญี่ปุ่นแบบดั้งเดิมคือ จะมีทางเข้าสู่ตัวบ้านที่เรียกว่า “เก็งกัน” ซึ่งมีระดับต่ำกว่าพื้นบ้าน และมีระเบียงเปิดที่เรียกว่า “เอ็งงะวะ”

ฟุสุมะ เป็นบานประตูเลื่อนสำหรับใช้กันห้องในบ้านญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม โครงทำด้วยไม้ปิดด้วยกระดาษหรือผ้าทั้งสองด้าน ฟุสุมะจะเลื่อนไปตามร่องที่เจาะบากลงไปบนคานไม้ด้านบน เพดานและพื้นห้อง ส่วน โชจิ เป็นบานประตูเลื่อนที่ปิดด้วยกระดาษชั้นเดียวด้านเดียว มีน้ำหนักเบาว่า ฟุสุมะ และแสงสามารถลอดผ่านเข้ามาได้

ตะทะมิ นั้นเป็นเสื่อที่ทอจากพืชธรรมชาติ เช่น ฟางและหญ้าแห้ง มีข้อดีคือให้ความอบอุ่น ยืดหยุ่น อีกทั้งยังช่วยดูดซับสารพิษ แต่ก็มีข้อเสียคือ สีจะเปลี่ยนได้ง่าย ดูดความชื้น และไม่ทนทาน ดังนั้นจึงต้องมีการเปลี่ยน ตะทะมิ ใหม่ที่มีสีเขียวและกลิ่นหอมอยู่เสมอ เพื่อให้บรรยากาศที่สดชื่นสบายตัว

เก็งกัน เป็นทางเข้าสู่ตัวบ้านซึ่งมีระดับต่ำกว่าพื้นบ้าน มีประโยชน์คือ ใช้สำหรับรับแขกแบบง่าย ๆ และเป็นที่ยาวรองเท้าก่อนเข้าสู่ตัวบ้าน ในสมัยโบราณชาวญี่ปุ่นมีความคิดว่า เก็งกัน เป็นสิ่งที่แสดงฐานะของบ้าน จึงมักมีบริเวณกว้างและบรรยากาศที่ภูมิฐาน ปัจจุบันเนื่องจากที่ดินมีราคาแพง เก็งกัน จึงมีขนาดพื้นที่ลดลง

เอ็งงะวะ เป็นระเบียงเปิดที่หันหน้าออกไปทางสวน เอ็งงะวะ จะเป็นส่วนเชื่อมต่อระหว่างบ้านกับสวน เป็นบริเวณที่มีแสงแดดส่อง จึงให้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ตกสิ่งต่าง ๆ เป็นที่เล่นของเด็ก และเป็นที่นั่งคุยสัพเพเหระกับเพื่อนบ้าน เป็นต้น

ประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่หลังทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านที่อยู่อาศัยครั้งใหญ่ สาเหตุมาจากประชากรในชนบทอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองใหญ่ ทำให้เกิดครอบครัวเดี่ยวที่อาศัยแบบอยู่รวมกัน ในรูปแบบของอพาร์ทเมนต์คอมเพล็กซ์เพิ่มจำนวนมากขึ้น เพื่อรองรับประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้การสร้างที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากวัสดุที่เป็นไม้ มาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก และเปลี่ยนจากบ้านเดี่ยวแบบชนบท มาเป็นตึกสูงในลักษณะของเมืองใหญ่

ปัจจุบันที่อยู่อาศัยในเขตเมืองใหญ่ของญี่ปุ่น ถูกจำกัดความด้วยค่าเพียง 3 คำคือ “แพง ไกล แคบ” ซึ่งมีความหมายตามตัวอักษรว่า เนื่องจากที่ดินมีราคาแพง จึงสามารถซื้อที่อยู่อาศัยได้เพียงแคบ ๆ และยังอยู่ตามชานเมืองที่ห่างไกลจากเขตตัวเมืองด้วย ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่จะซื้อคอนโดมิเนียมสร้างใหม่ขนาด 70 ตารางเมตร ในเขตกรุงโตเกียวในช่วงที่เศรษฐกิจเฟื่องฟู ช่วงครึ่งหลังของทศวรรษที่ 80 ถ้าไม่มีรายได้ 8.5 เท่าของรายได้ต่อคนต่อปีในการทำงานแล้ว จะไม่สามารถซื้อได้เด็ดขาด (กระจกส่องญี่ปุ่น, 2541, น. 87)

หลังปี 1990 เป็นต้นมา เศรษฐกิจญี่ปุ่นเข้าสู่ภาวะถดถอยจากฟองสบู่แตก ทำให้ราคาที่ดินเริ่มลดต่ำลง แต่ถึงกระนั้นที่อยู่อาศัยก็ยังคงมีราคาแพงเป็น 6.4 เท่าของรายได้ต่อปี ซึ่งยังคงเป็นปัญหาที่รัฐบาลพยายามหาหนทางแก้ไขอยู่ในทุกวันนี้

สำหรับในกรณีของสตูดิโอจิบลินั้น วัฒนธรรมญี่ปุ่นด้าน “ที่อยู่อาศัย” ที่มีอยู่จริง และถูกบันทึกหรือสะท้อนให้เห็นในผลงานที่ผลิตขึ้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะด้วยกันคือ 1. ที่อยู่อาศัยในยุคอดีต และ 2. ที่อยู่อาศัยในยุคปัจจุบัน

ผลงานของสตูดิโอจิบลิที่บันทึกหรือสะท้อนให้เห็นภาพของ “ที่อยู่อาศัยในยุคอดีต” ได้แก่ เรื่อง My Neighbor Totoro - บันทึกภาพที่อยู่อาศัยในสังคมชนบทยุค 1950, Grave of the Fireflies - บันทึกภาพที่อยู่อาศัยในยุค 1945 ซึ่งเป็นช่วงปลายของสงครามโลกครั้งที่ 2, Only Yesterday - บันทึกภาพที่อยู่อาศัยในยุค 1966 ซึ่งถูกใช้เป็นฉากย้อนอดีตในความทรงจำของ ทาเอโกะ ในวัย 11 ปี และ Princess Mononoke - บันทึกภาพที่อยู่อาศัยในยุคมุโระมะจิ (1333-1573) ซึ่งถูกใช้เป็นฉากหลังของเรื่อง

ผลงานของสตูดิโอจิบลิที่บันทึกหรือสะท้อนให้เห็นภาพของ “ที่อยู่อาศัยในยุคปัจจุบัน” ได้แก่เรื่อง Only Yesterday - บันทึกภาพที่อยู่อาศัยในยุค 1988 ซึ่งถูกใช้เป็นฉากในยุคปัจจุบันของ ทาเอโกะ วัย 27 ปี, Ocean Waves, Pom Poko, Whisper of the Heart, On Your Mark, My Neighbors the Yamadas, Spirited Away และ The Cat Returns

ในกรณีของ On Your Mark นั้น แม้ว่าจะเป็นเรื่องราวจินตนาการที่เกิดขึ้นในโลกอนาคต แต่ ฮายาโอะ ซึ่งเป็นผู้กำกับและคนเขียนบท ก็ได้สอดแทรกวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้านที่อยู่อาศัย ซึ่งมีอยู่จริงในยุคปัจจุบันลงไปด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากฉากร้านราเม็ง (บะหมี่) ที่ตำรวจหนุ่มทั้ง 2 นั่งกิน ก่อนที่จะตัดสินใจไปช่วยเด็กสาวปริศนาให้พ้นจากการควบคุมของเจ้าหน้าที่รัฐ

สำหรับผลงานเรื่อง Nausicaa of the Valley of the Wind, Laputa : Castle in the Sky Kiki's Delivery Service และ Porco Rosso นั้นไม่พบวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้าน “ที่อยู่อาศัย” ถูกบันทึกหรือสะท้อนอยู่ภายใน เนื่องจากผลงานทั้ง 3 เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในโลกจินตนาการของผู้กำกับ ซึ่งไม่มีอยู่จริง และไม่มีการใช้ฉากหลังและตัวละครที่เป็นญี่ปุ่นในการเล่าเรื่อง

2.7 กีฬา

ชาวญี่ปุ่นเป็นชนชาติที่นิยมการเล่นกีฬา นอกจากกีฬาซูโมะซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นกีฬาประจำชาติแล้ว ยังมีกีฬาอีกหลายชนิดที่นิยมเล่นกันอย่างแพร่หลายในประเทศญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นเบสบอล, ฟุตบอล, ยูโด, เคนโด, คาราเต้, ไคโด, กอล์ฟ, วาโยน้ำ, ยิมนาสติก ฯลฯ ความตื่นตัวด้านกีฬาของชาวญี่ปุ่นสามารถเห็นได้จากการได้รับคัดเลือกให้เป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกถึง 3 ครั้ง คือ กีฬาโอลิมปิกฤดูร้อนในปี 1964 ที่กรุงโตเกียว, กีฬาโอลิมปิกฤดูหนาวในปี 1972 ที่เมืองซัปโปโร (Sapporo) จังหวัดฮอกไกโด (Hokkaido)⁷² และกีฬาโอลิมปิกฤดูหนาวในปี 1998 ที่เมืองนางาโนะ (Nagano City) ในจังหวัดนางาโนะ

สำหรับกรณีของสตูดิโอจิบลิ ก็ได้มีการบันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในด้าน “กีฬา” ออกมาให้เห็นในผลงานที่ผลิตขึ้นเช่นกัน โดยมีรายละเอียดทั้งหมดดังต่อไปนี้

2.7.1 กีฬาเบสบอล

เบสบอล (Baseball) เป็นกีฬายอดนิยมชนิดหนึ่งในประเทศญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นรักกีฬาเบสบอลมากจนถึงขั้นที่เรียกว่าคลั่งไคล้ เมื่อถึงฤดูกาลแข่งขัน เบสบอลจะกลายเป็นอุตสาหกรรมกีฬาที่สามารถทำเงินได้อย่างมหาศาล จากจำนวนผู้ที่เข้าชมในสนามกว่า 15 ล้านคน

ภาพที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนในช่วงฤดูกาลแข่งขันก็คือ ภาพคนญี่ปุ่นที่อ่านหนังสือพิมพ์กีฬาในขณะโดยสารรถไฟ เพื่อติดตามรายละเอียดผลการแข่งขันเบสบอลของเมื่อคืนวานหรือภาพของพนักงานบริษัท ที่มักจะคุยกันอย่างออกรสถึงเรื่องเบสบอลตลอดทั้งวัน

กีฬาเบสบอลในประเทศญี่ปุ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ เบสบอลมัธยมปลาย และ เบสบอลอาชีพ ซึ่งทั้ง 2 ประเภทมีผู้ชมสนใจมากไม่แพ้กัน

การแข่งขันเบสบอลมัธยมปลายที่เป็นที่นิยมมากที่สุด คือการแข่งขันที่สนามโคชิเอ็ง (Koushien) ในเมืองนิชิโนมิยะ (Nishinomiya) จังหวัดเฮียวโงะ (Hyogo) โคชิเอ็ง เป็นการแข่งขันเบสบอลระดับมัธยมปลายทั่วประเทศ ที่ถูกจัดขึ้นในช่วงฤดูร้อนของทุกปี ทีมที่ผ่านรอบคัดเลือกซึ่งจัดขึ้นทั่วประเทศ ตั้งแต่ฮอกไกโดลงไปจนถึงโอกินาวา จะได้เข้ามาแข่งขันที่สนามโคชิเอ็งเพื่อชิง

⁷² ประเทศญี่ปุ่นประกอบด้วยเกาะหลักขนาดใหญ่ทั้งหมด 4 เกาะ คือ เกาะฮอกไกโด (Hokkaido), เกาะฮอนชู (Honshu), เกาะชิโกกุ (Shikoku) และเกาะคีวชู (Kyushu) ซึ่งในแต่ละเกาะก็จะประกอบด้วยจังหวัดต่าง ๆ จำนวนมากน้อยแตกต่างกันไป แต่มีเพียงเกาะฮอกไกโดเกาะเดียวเท่านั้น ที่นับการปกครองทั้งหมดเป็น 1 จังหวัด

ตำแหน่งที่ 1 ในญี่ปุ่น และนักกีฬาที่สามารถแสดงผลงานได้ดี ก็จะถูกกลายเป็ดาวเด่นในสายตาสื่อมวลชน และมีโอกาสได้รับการทาบทามให้ไปเล่นในระดับอาชีพต่อไป

กีฬาเบสบอลอาชีพเริ่มมีการแข่งขันขึ้นครั้งแรกในญี่ปุ่นตั้งแต่ปี 1934 โดยปัจจุบันจะแบ่งออกเป็น 2 ลีกส์ (League) ด้วยกัน คือ เซ็นทรัลลีกส์ และ แปซิฟิคลีกส์ โดยแต่ละลีกส์จะมี 6 ทีม รวมทั้งหมดเป็น 12 ทีม ทีมที่ชนะเลิศของแต่ละลีกส์จะมาแข่งขันกันเพื่อชิงตำแหน่งที่ 1 ในญี่ปุ่น ซึ่งการแข่งขันนี้เรียกว่า “นิฮง ซีรีส์” (Nihon Series)

สำหรับผลงานของสตูดิโอจิบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ “กีฬาเบสบอล (Baseball)” ซึ่งเป็นกีฬาที่ได้รับความนิยมสูงสุดชนิดหนึ่งในประเทศญี่ปุ่นได้แก่เรื่อง Only Yesterday และ My Neighbors the Yamadas โดยทั้งสองเรื่องที่กล่าวมานั้นได้มีการบันทึกภาพการเล่น หรือการแข่งขันกีฬาเบสบอลไว้ภายใน

2.7.2 กีฬาลาครอส (Lacrosse)

ลาครอส (Lacrosse) เป็นกีฬาสัมัยใหม่ที่เข้ามาในประเทศญี่ปุ่นได้ไม่นาน ตามประวัติแล้วลาครอสเป็นกีฬาเก่าแก่ของชนชาติอเมริกัน ที่นิยมเล่นกันมากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเขตแอตแลนติกตอนกลางของประเทศ โดยลาครอสมีต้นกำเนิดมาจากชนเผ่าอเมริกันอินเดียน ซึ่งเป็นชนเผ่าพื้นเมืองของประเทศอเมริกา

ลาครอสเป็นกีฬาที่รวบรวมเอาจุดเด่นของกีฬาบาสเกตบอล, ฟุตบอล และฮอกกี้เข้าไว้ด้วยกัน การเล่นลาครอสจะแบ่งผู้เล่นออกเป็น 2 ฝ่าย 7 ละ 10 คน ใน 1 ทีมจะประกอบด้วย กองหน้า 3 คน กองกลาง 3 คน กองหลังที่ทำหน้าที่ป้องกัน 3 คน และผู้รักษาประตูอีก 1 คน โดยผู้เล่นแต่ละคนจะมีอุปกรณ์ประจำตัวคือ ไม้ลาครอส ซึ่งตรงปลายไม้จะมีตาข่ายติดไว้

การเล่นเริ่มต้นโดยผู้เล่นฝ่ายหนึ่งใช้ไม้ลาครอส ตักลูกบอลจากที่อยู่บนพื้นสนามขึ้นมาไว้ในตาข่าย หลังจากนั้นจะทำการโยนและรับลูกบอลผ่านไม้ลาครอส โดยแต่ละฝ่ายจะต้องพยายามทำให้ลูกบอลเข้าประตูของฝ่ายตรงข้ามให้ได้ หลักการสำคัญที่ต้องจำของกีฬาลาครอสก็คือ การตัก, ขว้าง และรับลูกบอล จะต้องกระทำโดยใช้ไม้ลาครอสเท่านั้น

การแต่งกาย ผู้เล่นฝ่ายชายจะสวมหมวกป้องกันศีรษะ และสวมเครื่องป้องกันบริเวณลำตัว เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากการรับส่งลูก หรือจากการกระแทกกันโดยแรง แต่สำหรับลาครอสหญิงนั้นจะต่างออกไป โดยจะมีเพียงแว่นตาเป็นเครื่องป้องกันเท่านั้น ยกเว้นผู้รักษาประตูที่จะมีหมวกป้องกันศีรษะเพิ่มขึ้นมา เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะกติกาของลาครอสหญิง ไม่อนุญาตให้ผู้เล่นแต่ละฝ่ายปะทะกันตรง ๆ ผิดกับลาครอสชายที่อนุญาตให้มีการปะทะกันได้ ทั้งโดยการใช้ร่างกายหรือการใช้ไม้ลาครอส

ลาครอสเป็นกีฬาที่มีชีวิตชีวา และทุก ๆ คนสามารถร่วมเล่นได้ ไม่ว่าจะเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ขนาดร่างกายที่เล็กหรือใหญ่ไม่ใช่สิ่งสำคัญ การเล่นลาครอสต้องการความว่องไว ความแม่นยำ และความพร้อมเพรียง การวิ่ง การก้าวที่รวดเร็วบนพื้นสนามเพื่อผ่าน หลบหลีก พร้อมทั้งนำลูกบอลไปเข้าประตูของฝ่ายตรงข้าม เป็นหัวใจสำคัญของกีฬาลาครอส

ในอเมริกาลาครอสเป็นหนึ่งในกีฬาที่เติบโตได้รวดเร็วที่สุด จากเดิมที่เคยเป็นเพียงกีฬาที่เอาไปเล่นในยามว่าง ปัจจุบันลาครอสได้กลายมาเป็นกีฬาระดับชาติ ที่มีผู้สนใจเข้าร่วมมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยในปี 2001 The National Federation of State High School Associations ได้รายงานว่ามีนักเรียนจำนวนมากกว่า 74,000 คนในประเทศอเมริกา ที่เล่นกีฬาลาครอส

สำหรับผลงานของสตูดิโอจีบลิ ที่บันทึกหรือสะท้อนบริบททางวัฒนธรรมในหัวข้อ “กีฬาลาครอส (Lacrosse)” ซึ่งเป็นกีฬาสัมัยใหม่ที่ญี่ปุ่นรับเข้ามาจากชาติตะวันตก และปัจจุบันเริ่มได้รับความนิยมในหมู่ผู้เล่นหนุ่มสาวมากขึ้นเรื่อย ๆ ได้แก่เรื่อง The Cat Returns⁷³

สำหรับ The Cat Returns นั้น บทบาทในการบันทึกหรือสะท้อนภาพของกีฬาลาครอส ไม่ได้ถูกแสดงผ่านฉากการเล่นหรือการแข่งขันกีฬา เหมือนเช่นที่ภาพยนตร์การ์ตูนเรื่อง Only Yesterday และ My Neighbors the Yamadas ได้บันทึกภาพของกีฬาเบสบอลไว้ภายใน หากแต่ถูกสะท้อนผ่านอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับการเล่นกีฬาลาครอสแทน

ดังจะเห็นได้ในฉากตอนต้นของเรื่อง ที่ ฮารุ ซึ่งเป็นตัวละครเอก ได้ช่วยเจ้าชาย ลูน ให้พ้นจากการถูกรถชน ในฉากนี้อุปกรณ์ที่ ฮารุ ใช้เพื่อช่วยเจ้าชาย ลูน ก็คือ “ไม้ลาครอส” ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ขาดไม่ได้ในการเล่นกีฬาลาครอส ซึ่ง ฮิโรมิ เพื่อนสนิทของ ฮารุ ได้ถือติดมือกลับมาจากโรงเรียน

⁷³นอกจาก The Cat Returns ซึ่งเป็นภาพยนตร์อนิเมชันแล้ว ยังมีภาพยนตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ที่มีส่วนในการบันทึกหรือสะท้อนภาพของกีฬาลาครอสไว้ภายในด้วยเช่นกัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ภาพยนตร์แนวตลกขบขันเรื่อง Drugstore Girl (2003) ที่ได้ เรนะ ทานากะ (Rena Tanaka) นักแสดงหญิงวัยรุ่นยอดนิยมของญี่ปุ่น มารับบทนำในเรื่อง โดยเธอแสดงเป็นสาวน้อยผู้ผิดหวังในความรัก ที่ต่อมาได้กลายเป็นหัวหน้าทีมลาครอสสมัครเล่นโดยไม่ตั้งใจ